

POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT SŁAWISTYKI

WOJCIECH SOSNOWSKI

**Tendencje analityczne we współczesnym języku polskim
i rosyjskim**

**ROZPRAWA DOKTORSKA
PRZYGOTOWANA POD KIERUNKIEM
PROF. DR HAB.
VIOLETTY KOESKIEJ-TOSZEWEJ**

WARSZAWA 2011

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	6
Rozdział I	14
Charakterystyka analityzmu i jego przejawy	
1.1. Pojęcie analityzmu i języków analitycznych	
1.2. Konstrukcje analityczne w różnych językach	
1.3. Języki analityczne	
1.4. Analityzm morfologiczny	
Rozdział II	18
Historia analityzmu słowiańskiego	
2.1. Etapy zmian w strukturze języków słowiańskich	
2.1.1. Epoka prasłowiańska	
2.2. Rozwój morfologiczny języków syntetycznych	
2.3. Rozwój kategorii przypadku w językach słowiańskich	
2.4. Okres staro-cerkiewno-słowiański	
2.5. Analityzm w języku bułgarskim	
Rozdział III	25
Analityzm w morfologii	
3.1. Ogólna charakterystyka tendencji analitycznych w morfologii	
3.1.1. Analityzm a aglutynacja	
3.1.2. Tendencje analityczne w morfologii	
3.1.3. Zmiany w końcówkach fleksyjnych przypadków	
3.1.3.1. dopełniacz rzeczowników liczby pojedynczej i mnogiej	
3.1.3.2. Miejscownik rzeczowników liczby pojedynczej w języku rosyjskim	
3.1.3.3. Miejscownik i biernik słowiański	
3.1.3.4. Wyrazy nieodmienne	
3.2. Morfologia słowiańska a inne języki	
3.3. Formy alternatywne w procesie analityzacji języka	

- 3.4. Liczba mnoga w znaczeniu zbiorowości lub uogólnionej mnogości
- 3.5. Analityzm w morfologii a składnia
- 3.6. Rola procesów nominalizacji w dążeniu do analityzmu
- 3.7. Mianownik w procesie analityzacji
- 3.8. Zmiany gramatyczne a leksyka
- 3.9. Analityzm a kategoria liczby
- 3.10. Wnioski
- 3.11. Liczebnik a przypadek
 - 3.11.1. Pojęcie liczebnika słowiańskiego
 - 3.11.2. Ekspresywne użycie liczebnika
 - 3.11.3. Historia liczebnika słowiańskiego
 - 3.11.4. Procesy analityczne w odmianie liczebników
 - 3.11.5. Problemy z odmianą liczebnika
 - 3.11.6. Użycie rzeczowników po liczebnikach
 - 3.11.7. Wnioski
 - 3.11.8. Odmiana liczebników zbiorowych
 - 3.11.9. Rola przypadku prostego w odmianie liczebnika
 - 3.11.10. Zmiany w odmianie liczebników rosyjskich
 - 3.11.11. Zmiany w odmianie liczebników polskich
 - 3.11.12. Zmiany w paradygmacie odmiany liczebników głównych
 - 3.11.13. Wnioski
- 3.12. Zaimek osobowy w procesie analityzacji języka
 - 3.12.1. Charakterystyka zaimka osobowego
 - 3.12.2. Etapy rozwoju zaimka osobowego
 - 3.12.3. Zaimek osobowy w języku polskim i rosyjskim na tle innych języków słowiańskich
 - 3.12.4. Formy enklityczne zaimków osobowych
 - 3.12.5. Zaimek osobowy w innych językach
 - 3.12.6. Zmiany w paradygmacie odmiany zaimków osobowych polskich i rosyjskich
 - 3.12.7. Narzędnik zaimków osobowych
 - 3.12.8. Wnioski

Rozdział IV

80

Rodzajnik w procesie analizacji języka

- 4.1. Pojęcie rodzajnika. Rodzajnik w różnych systemach językowych
- 4.2. Rodzajnik w języku bułgarskim
 - 4.2.1. Model kwantyfikacyjny
- 4.3. Rodzajnik w języku rosyjskim. Od partykuły do rodzajnika
- 4.4. Rodzajnik a zaimek wskazujący
- 4.5. Rodzajnik nieokreślony w języku polskim i rosyjskim. Liczebnik a rodzajnik
- 4.6. Rodzajnik a analityzm syntaktyczny
- 4.7. Wnioski

Rozdział V

98

Analiza morfologiczna typów przyimków polskich i rosyjskich

- 5.1. Cel badań nad przyimkiem
- 5.2. Parametry określania przyimka
- 5.3. Analiza ilościowa przyimków
- 5.4. Przyimek i jego relacje z innymi częściami mowy
 - 5.4.1. Schematy powstawania przyimków
 - 5.4.2. Rejestr polskich przyimków wtórnych
 - 5.4.3. Indeks wyrażen dążących do uprzyimkowania w języku polskim
 - 5.4.4. System klasyfikacji przyimków
 - 5.4.5. Przyimki odprzysłówkowe
 - 5.4.5.1. Przyimki odprzysłówkowe proste
 - 5.4.5.2. Przyimki odprzysłówkowe złożone
 - 5.4.5.3. Wtórne przyimki odprzysłówkowe proste
 - 5.4.5.4. Wtórne przyimki odprzysłówkowe złożone
 - 5.4.6. Przyimki odczasownikowe
 - 5.4.6.1. Przyimki odczasownikowe proste
 - 5.4.6.2. Złożone odczasownikowe połączenia przyimkowe
 - 5.4.7. Rzeczownik i przyimek
 - 5.4.7.1. Przyimki odimienne proste
 - 5.4.7.2. Złożone odimienne połączenia przyimkowe

- 5.4.8. Przymiotnik i przyimek
- 5.4.9. Indeks wyrażen dążących do uprzyimkowania w języku rosyjskim
- 5.4.10. Zestawienie polskich i rosyjskich przyimków wtórnych
- 5.4.11. Zestawienie polskich i rosyjskich wyrażen dążących do uprzyimkowania

Rozdział VI

217

Rola przyimków i konstrukcji przyimkowych w procesie analityzacji języka

- 6.1. Rola przyimka w zmianach morfologiczno-składniowych języka
- 6.2. Nowe wyrażenia dążące do uprzyimkowania w języku polskim
- 6.3. Znaczenie przyimków wtórnych w języku
- 6.4. Etapy powstawania przyimka wtórnego
- 6.5. Poziom zaawansowania procesu analityzacji przyimków
- 6.6. Proces desemantyzacji słowa
- 6.7. Równoważność funkcjonalna przypadku i wyrażenia przyimkowego
- 6.8. Podłoże semantyczne tendencji analitycznych

Podsumowanie

232

Bibliografia

246

Wprowadzenie

Zadaniem pracy „Tendencje analityczne we współczesnym języku polskim i rosyjskim” jest analiza stanu współczesnego języka polskiego i rosyjskiego pod kątem tendencji wskazujących na wzrost stopnia analityzmu. Wybór tych języków jako przedmiotu analizy jest związany ze stopniem stabilności normy oraz z ich przynależnością do grupy języków fleksyjnych. W grupie języków słowiańskich dominują języki syntetyczne. Tylko języki bułgarski i macedoński w swojej historii zmieniły strukturę i stały się językami analitycznymi. Wydaje się zatem w pełni uargumentowana analiza procesów morfologiczno-składniowych zachodzących w polszczyźnie i ruszczyźnie na tle języka bułgarskiego. Konieczność opisu stanu współczesnych języków słowiańskich jest spowodowana wieloma czynnikami. Kwestia zmian językowych zawsze należała do kręgu zainteresowań lingwistów. W opisach zjawisk językowych w ciągu ostatnich piętnastu lat coraz częściej wraca się do określenia pojęcia normy i innowacji językowej. We współczesnym języku polskim i rosyjskim zmiany są coraz bardziej widoczne, mimo iż języki te są przykładem dużej zgodności między językiem pisanym, mówionym i potocznym. Norma językowa zmienia się jednak w czasie. Współczesne ujęcia normatywne polszczyzny wyróżniają dwie normy: normę wzorcową i normę użytkową.

W obu językach zanikła znaczna część przyimków, a ich miejsce zajęła grupa wyrażen przyimkowych i przyimków wtórnych, ponieważ pozostałe części mowy (rzeczownik, imiesłów, przymiotnik, przysłówki) mogą pełnić funkcję słów pomocniczych. Kompletowane regularnie dla obu języków spisy przyimków i wyrażen przyimkowych wydają się być ciągle nieaktualne, ponieważ ich liczba się zwiększa. Wzrost roli przyimka jest istotny dla opisu współczesnego języka polskiego i rosyjskiego, ponieważ zanik fleksji w języku bułgarskim był związany z przejęciem funkcji przypadka przez słowa pomocnicze. Ten fakt zdecydował o przekształceniu się syntetycznego systemu języka bułgarskiego w analityczny.

Za jeden z najważniejszych procesów zachodzących w języku XX wieku tacy uczeni jak D. Buttler (1976), I. Bajerowa (1997), B. Milewska (2003) uważają zjawisko ekspansji przyimków wtórnych. W pracy D. Buttler mowa jest o

„analizacji” schematów polskich grup syntaktycznych. Taki proces „analizacji” przeszedł wcześniej język bułgarski, który zachował jedynie odmianę zaimków osobowych oraz formę wołacza. Podobny proces z zaimkiem osobowym miał miejsce w historii języka angielskiego, dlatego w pracy podjęta zostanie próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego zaimek osobowy nie poddaje się procesowi dalszego uproszczenia. Zdzisław Kempf (patrz: Kempf 1962, 1970, 1972) uważa, że tendencja rozwojowa języków indoeuropejskich przebiega w kierunku „od przypadku do przymyka” i dlatego końcówki fleksyjne zanikają, a przymyki nie ulegają redukcji. Tę myśl powtarza Beata Milewska (Milewska, 2003), zadając przy tym pytanie, dlaczego nie widać wyraźnego procesu upraszczania przymyków. Pozostaje zatem dodać, dlaczego na tle tych przemian formy zaimków osobowych pozostają stabilne.

W ciągu ostatnich kilku lat prowadzone są badania w ramach projektu „Słowiańskie przymyki w synchronii i diachronii – morfologia i składnia”, w którym uczestniczą Moskiewski Uniwersytet Państwowy im. Łomonosowa (M.W. Wsiewołodowa), Uniwersytet Opolski (prof. Czesław Lachur), białoruscy uczeni z Grodna i Mińska (prof. M.I. Koniuszkiewicz), naukowcy ukraińscy z Doniecka (prof. A.A. Zagnitko), badacze bułgarscy z Uniwersytetu w Wielkim Tyrnowie (doc. Goczko Goczew) oraz serbscy uczeni z Nowego Sadu (doc. Iwanka Antonicz). Celem projektu pod kierownictwem prof. M.W. Wsiewołodowej z Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego jest opis porównawczy, którego rezultatem będą słowniki przymyków dla poszczególnych języków słowiańskich oraz obszernie zaprezentowanie tej części mowy. Uczeni z tej grupy postanowili stworzyć pełny rejestr istniejących realnie, zarówno w dialektach, jak i w zabytkach piśmiennictwa oraz używanych na co dzień jednostek, pełniących funkcję przymyka. Badania te nie są teoretycznymi studiami konfrontatywnymi. Dzięki nim potwierdzono tezę o istnieniu licznej grupy przymyków wtórnych i w obecnym stadium rejestr przymyków i wyrażeń przymikowych w językach wschodniosłowiańskich wynosi około 5000 jednostek.

Czynnikiem, który zdecydował o wyborze jako przedmiotu badań języka polskiego i rosyjskiego, jest również fakt, że badania nad przymikiem jako częścią mowy wskazują na podobne procesy rozwoju tej kategorii w obu językach. Badania nad przymikiem prowadzone w Rosji przez M.W. Wsiewołodową oraz w Polsce przez Beatę Milewską, dowodzą, że oba języki w ostatnim okresie charakteryzuje

demokratyzacja, zjawisko powszednie dla obu krajów w ciągu ostatnich kilku dekad. Według Beaty Milewskiej rozwój środków masowego przekazu osłabił wpływ wzorców literackich a język przekształcił się w ogólny, w którym zlały się różne style (patrz: Milewska, 2003, 30). W związku z istniejącymi dwoma normami: wzorcową i użytkową faktycznie używana forma języka mówionego odbiega znacznie od formy pisanej.

Szczególna uwaga poświęcona przyimkom nie jest przypadkowa. Badania w niniejszej pracy były prowadzone według modelu „od formy do treści” bez uwzględniania aspektu semantycznego i zostały oparte na ogólnie przyjętym pojęciu analityzmu. Autorzy projektu „Słowiańskie przyimki w synchronii i diachronii – morfologia i składnia” słusznie podkreślają potrzebę stworzenia gramatyki przyimka jako części mowy. Podkreślają także znaczenie korpusów narodowych i Internetu, które otwierają nowe możliwości przed naukowcami i służą do zbierania materiału. Gramatyka funkcjonalna i jej model lingwodydaktyczny rozpatruje język jako system informacyjno-komunikatywny pozwalający spojrzeć na strukturę i mechanizm języka, umożliwia podejście do analizy i opisu tradycyjnej gramatyki z innych pozycji, dopełnia ją i rozwija (patrz: Amiantowa, Bitechtina, Wsiewołodowa, Klobukowa, 2001)¹.

Podstawą projektu „Słowiańskie przyimki w synchronii i diachronii – morfologia i składnia” była praca magisterska autora niniejszej rozprawy pt. „Typy morfologiczne przyimków rosyjskich i ich związek z innymi częściami mowy”. Zarówno w projekcie jak i obu pracach autora wykorzystano tradycyjną metodologię badań.

W niniejszej pracy mowa będzie o tendencjach analitycznych, a nie o zjawisku analityzmu w języku rosyjskim i polskim. Rozróżnienie tych dwóch pojęć pozwoli pokazać, w jakim kierunku w swoim rozwoju podążają języki syntetyczne. W pełni zasadne wydaje się również polemiczne potraktowanie kwestii sensu istnienia syntetyzmu w językach, zazwyczaj rozpatrywanego jako pojęcie bardziej skomplikowane wobec analityzmu. Dlatego istotne jest potraktowanie niniejszej pracy jako uzupełnienie tradycyjnej gramatyki.

Ważne też będzie rozpatrzenie poglądów na analityzm jako teorię. Uzupełnienie to ma na celu konfrontację z poglądami, że takie języki analityczne jak bułgarski należą

¹ Wszystkie cytaty prac obcojęzycznych (rosyjski, bułgarski, białoruski, ukraiński, serbski, chorwacki, angielski, hiszpański, niemiecki) zostały przetłumaczone przez autora niniejszej rozprawy.

do grupy języków syntetycznych, ponieważ zachowały odmiany zaimków osobowych (por. stanowisko D. Staniszewej o języku bułgarskim).

Pod pojęciem tendencji analitycznych rozumiemy przede wszystkim zjawisko morfologiczne i składniowe, polegające na tym, że kategorie gramatyczne (przypadka, osoby, czasu, trybu i in.) wyrażane pierwotnie za pomocą form fleksyjnych zaczynają być oddawane za pomocą odrębnych wykładników formalnych w postaci osobnych wyrazów, np. czasowników, zaimków, przyimków. Razem z rozwojem analityzmu w języku zwiększa się rola wyrazów pomocniczych, zwanych także pustymi, ponieważ tracą one swoją pierwotną wartość leksykalną, a zaczynają pełnić funkcje gramatyczne. Tendencje analityczne prowadzą do zaniku deklinacji form imiennych i przejścia jej funkcji przez przyimki i szyk wyrazowy (patrz: Polański, 1993). Bardzo istotną rolę w językach analitycznych odgrywa przyimek, dlatego tej części mowy będą poświęcone osobne rozdziały pracy.

W niniejszej rozprawie przyjrzymy się istniejącym teoriom analityzmu w języku. K. Handke pisze, że we współczesnym języku polskim „mamy do czynienia z wyrazistą i urwalającą się w uzusie społecznym (normie praktycznej/użytkowej) tendencją do częściowego eliminowania odmiany nominalnej” (Handke, 1994), dlatego istotne jest wyodrębnienie struktur w języku, które mogą ulec „analizacji” oraz zarysowanie ich drogi od konstrukcji syntetycznej do analitycznej w drodze: okazjonalizm (spontaniczne użycie) – popularyzacja nowej struktury – walka z normą – uzus – norma. Norma językowa opisuje elementy systemu językowego uznane za wzorcowe i poprawne, motywując to względami historycznymi, tradycją i kulturą językową, estetyką i uzusem. Norma językowa kodyfikuje przede wszystkim formę pisaną danego języka. Tylko na gruncie normy możliwe jest mówienie o błędzie językowym. Błąd to odstępstwo od skodyfikowanej normy językowej. O błędności czy poprawności danej formy można mówić tylko z punktu widzenia jakiejś normy. Innowacja językowa jest celowym odstępstwem od normy językowej w mowie lub piśmie, jest popierana przez językoznawców i uznana przez nich za zasadną. Uzus jest przyjętym w danej społeczności sposobem posługiwania się systemem językowym, jego jednostkami i regułami ich łączenia. Uzus jest podstawą kształtowania normy językowej. Dzieje się tak, jeśli pewne elementy, początkowo uznawane za niepoprawne, staną się szeroko rozpowszechnione, a tym samym zaczynają należeć do

uzusu, uzyskują one status poprawnych w normie użytkowej, skąd po jakimś czasie mogą przejść do normy wzorcowej (patrz: Markowski, 2005). Rola uzusu jest nieograniczona, gdyż właśnie w konsekwencji wariantywności dochodzi do zmian. O.A. Łaptiewa mówi o tym, że uzus kształtuje się i jest wynikiem wzajemnych wpływów indywidualnych, socjalnych, zawodowych i związanych z wiekiem użytkownika, jego upodobaniami i preferencjami językowymi i w taki sposób powstają punkty rozkładu trwałego stanu i linie załamania obejmujące swym zasięgiem normę i system języka. Obecni użytkownicy języka polskiego i rosyjskiego żyją w dobie komunikacji elektronicznej, która wpływa na stan normy przez tworzenie i kodyfikowanie stadiów pośrednich. W związku ze znacznym zwiększeniem się grona osób publicznie piszących i mówiących dochodzi do walki wariantów normatywnych. Norma ma za zadanie jednocześnie uporządkować panujący chaos, ale również zaakceptować wariant. Uzus kształtuje trzy grupy użyć:

1. zgodne z normą literacką,
2. indywidualne i społeczno-wiekowe o charakterze przypadkowym, jednorazowym,
3. pozostające poza normą i przy tym szeroko rozpowszechnione oraz te, które utrwaliły się w mowie (czasami z oznaką przynależności społeczno-zawodowej).

Ostatnia grupa powoli burzy normę. Uzus łatwo poddaje się wszystkim wpływającym na niego czynnikom – ekonomicznym, socjalnym, zawodowym, wiekowym, indywidualnym, przestrzennym i szybko reaguje na modę językową. Do triady system – norma – uzus trzeba dołączyć jeszcze kulturę języka, gdyż jest ona wspólnym, zarówno w płaszczyźnie indywidualnej, jak i uniwersalnej, czynnikiem regulacji uzusu za pomocą normy i instrumentem realizacji społecznych i indywidualnych charakterystyk użytkownika języka. Przestrzeganie normatywnych potrzeb kulturalno-językowych pozwala istnieć normie w granicach triady w charakterze jej członu, nieprzestrzeganie natomiast albo zmienia sam status normy i prowadzi do pozasystemowych odstępstw i błędów, albo też przenosi normę do nowej jakości (por. Łaptiewa, 2002).

Stan każdego współczesnego języka literackiego jest wynikiem konsekwentnych zmian, które w nim następowały. Zawsze jednak zmiany prowadziły

do dekonstrukcji starej normy i uproszczenia systemu. Historia większości języków indoeuropejskich udowodniła, że system może istnieć bez kategorii przypadku, musi jednak wykształcić inne sposoby jego wyrażania. Na obecnym poziomie rozwoju języka polskiego i rosyjskiego należy podjąć dyskusję na temat zmian w ich strukturze. Jeszcze kilka lat temu spierano się, czy w ogóle można mówić o analityzmie w tych językach. Dzisiejsza rzeczywistość językowa nie pozostawia już żadnych złudzeń co do zasadności tej dyskusji.

Wyżej wymienione zagadnienia będą oparte na analizie obecnego stanu obu języków. Analizowane przykłady pochodzą z języka środków masowego przekazu, wypowiedzi ustnych, utworów literackich, pisemnych prac studentów. Istotnym elementem w badaniach okazał się język przekładu z języków analitycznych.

Wybór ostatniego z wymienionych źródeł jest związany ze zmianą realiów językowych ostatnich kilkunastu lat. M. Panow w swoich pracach, w szczególności w „Język rosyjski i społeczeństwo radzieckie”, zaznaczał, że z jednej strony język zawsze reaguje na bodźce wywołane zmianami społecznymi, a z drugiej istnieją określone prawidłowości prowadzące język do zmian w określonym kierunku (patrz: Panow, 1968).

Próba opisu języka polskiego i rosyjskiego jest ściśle związana ze zmianami społecznymi, kulturowymi oraz ekonomicznymi Polski i Rosji. W nowych realiach zmieniły się warunki funkcjonowania języka prowadzące do demokratyzacji i internacjonalizacji obu języków. Termin „demokratyzacja” języka używany w pracach takich autorów jak Ziemska (2003), Horecký, Buzássyová, Bosák (1989) jest dokładnym odzwierciedleniem tego, co miało miejsce w językach słowiańskich po zmianie ustroju politycznego. Powstała konieczność nazwania nowych realiów, w których znaleźli się użytkownicy języka, przy wykorzystaniu całego potencjału języka jako struktury. W niniejszej pracy obserwowane tendencje ilustrowane będą obszernym materiałem przykładów z mowy potocznej.

Na badanie ustnych realizacji różnych stylów w celu poznania zmian językowych szczególny nacisk kładł E. Szyriajew, badając ogólne procesy w rozwoju języka rosyjskiego w latach 1945–1995. Materiał językowy wykorzystany w niniejszej pracy pochodzi z lat 1995–2010. W trakcie badań językowych została odkryta znaczna ilość innowacji językowych z dziedziny słowotwórstwa, składni, fonetyki, stylistyki. Wiele z

tych kwestii zostało poruszonych w publikacji „Procesy innowacyjne w językach słowiańskich” (Prace slawistyczne 114, SOW, 2003). W tej pracy skupimy uwagę na fleksji oraz częściach mowy. Wybór właśnie tych aspektów pomaga odpowiedzieć na pytanie: w jakim kierunku zmierza wyraz funkcjonujący w języku syntetycznym i w jaki sposób można wyrażać te znaczenia gramatyczne, które rdzennie były wyrażane za pomocą przypadku.

Zainteresowanie kwestią zmian w kierunku analityzmu jest spowodowane jeszcze innymi czynnikami. Problem opisu zmian językowych oraz nowych struktur jest aktualny dla tworzenia współczesnej metodyki nauczania języków obcych. Wzrost zapotrzebowania na język polski w realiach Unii Europejskiej (przekład ustny i pisemny) oraz pozycja języka rosyjskiego jako języka komunikacji międzynarodowej spowodowały powrót do opisu obu języków z punktu widzenia metodyki nauczania. Tworzenie nowej bazy metodycznej podręczników pozostających w zgodzie z kanonem dominującej metody komunikacyjnej zwiększa ilość spontanicznego użycia słowa, formy gramatycznej, zdania. Ten czynnik wymaga ponownego przyjrzenia się pojęciu normy językowej, która w poszczególnych aktach komunikacyjnych schodzi na drugi plan. Ziemska (Ziemska, 2003, s. 245) w swojej pracy „Język rosyjski końca 20. wieku – norma nie jest zakazem, a wyborem” zwraca uwagę na odejście na drugi plan języka literatury pięknej, jako skupiska innowacji oraz wzrost roli ustnej mowy publicznej, jako zjawiska aktu komunikacyjnego realizowanego bez przygotowania. Jednym z zadań niniejszej pracy będzie przyjrzenie się poszczególnym zjawiskom w językach słowiańskich spowodowanych wyżej wymienionymi przyczynami.

Obecny stan badań nad językami słowiańskimi dowodzi, że twierdzenie, iż w różnych okresach, w różnym stopniu języki te ulegały zmianom w kierunku systemu prostszego nie podlega już dyskusji. Zadaniem niniejszej pracy jest wyodrębnienie wszystkich tych elementów języka współczesnego, które poddają się procesowi analityzacji. Proces ten ma miejsce na tych samych płaszczyznach, na których dochodziło do przekształceń w języku w całej historii np. zachowanie tendencji do zmniejszenia ilości końcówek fleksyjnych, wykształcenie się rodzajnika, zwiększenie roli przyimków, zachowanie większej ilości form czasownikowych. W charakterze tertium comparationis dla obu języków zostaną omówione jednakowe płaszczyzny: struktura morfologiczna z podziałem na poszczególne części mowy i przypadki,

rodzajnik, system przyimkowy. Dla poszczególnych języków tendencje analityczne w poszczególnych kategoriach morfologicznych przejawiają się niesymetrycznie, co z kolei spowodowane jest odmiennymi częściami składowymi systemu gramatycznego obu języków np. 7 przypadków w języku polskim i brak formalnie wyodrębnionego wołacza w języku rosyjskim.

Rozdział I

Charakterystyka analityzmu i jego przejawy

1.1. Pojęcie analityzmu i języków analitycznych

Analityzm jest pojęciem przeciwstawnym syntetyzmowi. Jego cechą charakterystyczną jest to, że podstawowe, czyli leksykalne i dodatkowe – gramatyczne, słowotwórcze znaczenie słowa są wyrażane oddzielnie. Analityzm przejawia się w morfologicznej nieodmienności słowa i obecności analitycznych złożonych konstrukcji (form). Obok morfologicznej niezmienności słowa, znaczenia gramatyczne są wyrażane w jego zestawieniu z pomocniczymi lub samodzielными słowami, w szyku wyrazów, a także w intonacji. W czasownikach: *хожу, ходишь, ходит* kategoria osoby jest wyrażona syntetycznie, natomiast w czasie przeszłym: *я, ты, он ходил* – już analitycznie.

1.2. Konstrukcje analityczne w różnych językach

Konstrukcje analityczne składają się z zestawienia wyrazu podstawowego i pomocniczego. Zgodnie z ich funkcją wyróżniamy konstrukcje analityczne: morfologiczne, syntaktyczne i leksykalne w różny sposób wyrażone w poszczególnych językach. Dla pełnego obrazu analityzmu przyjrzymy się różnym systemom językowym.

Morfologiczne konstrukcje analityczne (formy analityczne) tworzą wspólną słowoformę, wyrażającą kategorię morfologiczną: czasu (*będę czytać*), aspektu (*he is reading*), strony (*być lubianym*), porównania (franc. *plus grand*) i innych.

Syntaktyczne konstrukcje analityczne oddzielnie wyrażają wspólny człon zdania np.: orzeczenie (*Он начал петь = Он занял*), przydawkę (*дочь о небесных очках = небескоока дочь*), okolicznik (*передать коренным образом = в корне передать*).

Leksykalne konstrukcje analityczne oddzielnie wyrażają znaczenia słowotwórcze: np. *mały dom* – *domek*, *женщина-лётчик* – *лётчица*, *brać udział* – *uczestniczyć*.

W charakterze pomocniczego elementu konstrukcji analitycznej używane są specjalne słowa pomocnicze (przyimki, rodzajniki) lub samodzielne części mowy, które zostają poddane desemantyzacji (czasowniki *być* i *mieć* itp.).

W semantyce stosunki między składnikami formy analitycznej mogą być nieidiomatyczne (np.: *bardziej silny*) i idiomatyczne (znaczenie gramatyczne konstrukcji analitycznej nie wynika z sumy znaczeń komponentów, np.: *He has come*). Niektórzy lingwiści zaliczają do morfologicznych tylko idiomatyczne konstrukcje analityczne.

Konstrukcje analityczne są wyrazem językowej asymetrii. Semantycznie i funkcjonalnie są równe słowu, ale zorganizowane są jak wyrażenia: dopuszczają zamianę komponentów (*Он слушать будет*), wstawki (*Он будет внимательно слушать*), skróty (*Он будет слушать и записывать*). Granice między morfologicznymi a syntaktycznymi konstrukcjami analitycznymi i dwoma oddzielnymi członami zdania są ruchome. W taki sposób *будет работать* – jest morfologiczną konstrukcją analityczną, *начнёт работать* – syntaktyczną konstrukcją analityczną (jeden człon zdania) – *начнёт работы* – (dwa człony zdania). Z analizą konstrukcji analitycznych są związane liczne problemy gramatycznej budowy języka (jeśli angielskiego wyrażenia *I shall do* nie rozpatrywać jako morfologicznej konstrukcji analitycznej, to należy uznać, że w języku angielskim w systemie form czasownikowych brakuje czasu przeszłego).

W historii niektórych języków konstrukcje syntetyczne ustępują miejsce analitycznym, np. przypadkowe – przypadkowo-przyimkowym i dalej przyimkowym przy braku odmiany. Z drugiej strony, na bazie konstrukcji analitycznych, powstają nowe syntetyczne formy, na przykład – drogą opuszczenia pomocniczego elementu staroruskie *ходил есмь* – *ходил* lub w wyniku ściągnięcia składników konstrukcji analitycznej (franc. *écrire* ‘pisać’ + *ai* ‘mieć’ – *j’écrirai* ‘ja napiszę’). Syntetyczne i analityczne formy mogą współistnieć w granicach jednego paradygmatu (np.: ros. *никто* i *ни у кого*).

1.3. Języki analityczne

Języki analityczne to języki, w których gramatyczne i słowotwórcze znaczenia są wyrażane – w dominującej mierze – środkami analitycznymi (rozbite na części analityczne formy wyrazu, wyrazy pomocnicze, szyk wyrazów).

Formy analityczne różnią się od syntetycznych tym, że ich znaczenie gramatyczne jest przekazywane poza słowem. Funkcja i znaczenie tych form są wyodrębniane w kontekście, w ich związku z innymi słowami. Dlatego analityzm morfologiczny jest ściśle związany z analityzmem składniowym i staje się ogólną cechą gramatyki. Z tej właśnie przyczyny w języku rosyjskim rodzaj gramatyczny rzeczowników (kategoria morfologiczna) jest określany albo przez przymiotnik, albo przez formę czasownika: *хорошая врач, врач пришла к больному* (por. Wałgina, 2001).

1.4. Analityzm morfologiczny

Zagadnieniem analityzmu morfologicznego rosyjskiego zajmował się W.W. Winogradow, który powoływał się na prace N.K. Kruszewskiego oraz W.M. Żyrmundskiego.

W 1968 roku w pracy zbiorowej: *Язык русский и общество советские* M.W. Panow określał analityzm jako wyrażenie znaczenia gramatycznego wyrazu poza jego granicami. Było to najbardziej precyzyjne określenie analityzmu morfologicznego. Już w latach sześćdziesiątych materiałem do badań były czasowniki, nieodmienne przymiotniki oraz rzeczowniki z fleksją zerową w dopełniaczu: *два кило помидор, три кило апельсин*. Stwierdzono, że fleksja zerowa już wtedy nie była postrzegana jako brak znajomości języka.

W latach dziewięćdziesiątych i na początku XXI wieku nadal trwa proces mieszania przypadków w różnych stylach wariantu mówionego języka i w konstrukcjach przyimkowo-przypadkowych, np. wzięte z języka środków masowego przekazu: *в других регионов России, историческая наука основана на документов, в нашей страны, в этих перспектив, в этих субъектов* itd. Problemem tym zajmowała się obszernie M.J. Głowińska. Stopniowo jednak zamiana przypadków

zaczyna przenikać również do języka pisanego. Znane dialektom rosyjskim były formy *косить трава, чинить лодка, в нашей деревне кролики зайчиками называют*, które obecny rozwój nauki już pozwala rozpatrywać jako rozwój analityzmu. Cechą charakterystyczną rozwoju analityzmu w ciągu ostatnich lat jest nieświadome użycie jednego przypadku zamiast innego (dopełniacza zamiast miejscownika np. *в других языков* zamiast *в других языках*, dopełniacza zamiast celownika itp.). Użycie nieprawidłowych form w mowie mówiącego jest często oddalone w czasie o 30 sekund lub 1–2 minuty od prawidłowego. Jeśli zapytać użytkownika języka o prawidłową formę wyrażenia *в других языков*, poda właściwą *в других языках* a *в других языков* uzna za niepoprawną. Takie zdarzenia językowe w mowie użytkowników języka trzeba rozpatrywać w kontekście użycia świadomego i nieświadomego. Dla niniejszej pracy istotne jest właśnie użycie nieświadome, spontaniczne, które w swojej dalszej ewolucji staje się normatywnym. W latach sześćdziesiątych Panow pisał o „nacisku analityzmu” i nieskończenie długim procesie przebudowy systemu gramatycznego w analityczny.

Analityzm morfologiczny² rozwija się aktywnie i ogarnia coraz większe grupy słów. Stopień zaawansowania analityzmu morfologicznego określa się ilością morfemów w słowie (Аналитизм // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, 1998) – im mniej morfemów w języku, tym wyższy stopień analityzmu (por. Bryzgunowa, 2007).

² Oprócz analityzmu morfologicznego istnieje jeszcze analityzm składniowy, o którym szerzej powiemy w rozdziale „Rodzajnik”.

Rozdział II

Historia analityzmu słowiańskiego

2.1. Etapy zmian w strukturze języków słowiańskich

W celu zaprezentowania współczesnych tendencji analitycznych w językach słowiańskich, należy przyjrzeć się kolejnym etapom zmiany struktury poszczególnych języków. Badania naukowe André Martineta (Martinet 1970) i Antoine Meilleta (Meillet 1958) w latach trzydziestych XX wieku zaowocowały opracowaniami, w których autorzy przedstawili wielowiekową tendencję języków indoeuropejskich do przebudowy swoich systemów gramatycznych w kierunku analityzmu. Uczeni stwierdzili, że rzeczownik może dysponować mniejszą ilością form. W niektórych językach jest on bardziej stabilny niż czasownik (syntetyczne języki słowiańskie). W zależności od badanego języka proces analityzacji poszczególnych części mowy i w rezultacie całego systemu przebiegał w różnym tempie. W większości języków słowiańskich (oprócz bułgarskiego i macedońskiego) tempo to jest o wiele wolniejsze niż w językach germańskich i romańskich.

2.1.1. Epoka prasłowiańska

Z języka indoeuropejskiego język prasłowiański odziedziczył trzy liczby: pojedynczą, podwójną i mnogą; trzy rodzaje: męski, żeński i nijaki oraz siedem przypadków. W kategorii przypadku nastąpiło pewne uproszczenie, gdyż dwa indoeuropejskie przypadki: genetiwus i ablatiwus zostały zastąpione jednym o funkcji genetivu, który dalej ewoluował i we współczesnych językach znacząco się upraszcza.

W języku prasłowiańskim siedem form przypadkowych posiadała tylko liczba pojedyncza, natomiast *dualis* miał tylko trzy formy, a liczba mnoga nigdy nie miała wokatiwu, zamiast którego używano nominatiwu. Poza tym nawet w liczbie pojedynczej nigdy żaden rzeczownik nie posiadał siedmiu odrębnych form. Ilość typów deklinacyjnych już w języku prasłowiańskim wyraźnie ulegała zmniejszeniu w porównaniu z językiem indoeuropejskim.

2.2. Rozwój morfologiczny języków syntetycznych

Ogólną tendencją w rozwoju morfologicznym jest droga do uproszczeń systemu za pomocą stopniowego redukowania niektórych form. Jako przykłady mogą posłużyć: zanik liczby podwójnej w większości języków, redukcja trzech rodzajów w starej łacinie do dwóch w językach romańskich, zanik deklinacji rzeczowników w tychże językach (a także w bułgarskim i macedońskim), zmniejszenie się liczby przypadków w języku serbskim i chorwackim, prawie zupełny zanik deklinacji rzeczowników w nowoangielskim, zanik dawnych czasów przeszłych w większości języków słowiańskich, zupełny zanik różnic rodzajowych w liczbie mnogiej w języku bułgarskim i macedońskim, zmniejszenie się ilości imiesłówów (zwłaszcza w mowie potocznej) w językach słowiańskich.

Przyczynami tej tendencji do upraszczania są:

1. zmiany fonetyczne;
2. wyrównania analogiczne;
3. zetknięcia się dialektów o podobnych systemach;
4. inne czynniki wpływające na system morfologiczny (np. światopogląd: rodzaj męskoosobowy w języku polskim).

Z powyższych przykładów wynika, że podstawowym kryterium kwalifikującym dany język do grupy analitycznej jest zanik formy przypadku.

2.3. Rozwój kategorii przypadku³ w językach słowiańskich

W językach północnosłowiańskich miał miejsce zanik wokatiwu. Zupełny brak tej formy znany jest w językach: rosyjskim, białoruskim, słowackim i dolnołużyckim. W górnołużyckim natomiast wokatiwus zachował się tylko w rodzaju męskim. Wyrażna tendencja do ograniczenia form przypadkowych występuje w językach południowosłowiańskich. W języku słoweńskim wokatiwus zanikł, w języku serbskim i chorwackim nastąpiło uproszczenie w liczbie mnogiej, polegające na zlaniu się trzech dawnych przypadków pl. (dat., inst. i loc.) w jeden, i to we wszystkich rodzajach, i we

³ W odróżnieniu od Małgorzaty Korytkowskiej (Korytkowska, 1992), która traktuje przypadek jako kategorię semantyczną, w niniejszej rozprawie przypadek rozumiany jest jako forma fleksyjna.

wszystkich typach deklinacyjnych. Największe uproszczenie panuje w literackiej odmianie języka bułgarskiego i macedońskiego. Język serbski i chorwacki stanowi jakby stadium pośrednie pomiędzy językami północnosłowiańskimi (słoweńskim) a językami bałkańskimi, które utraciły kategorię przypadku (Dalewska-Greń, 1997). W znacznym stopniu związane jest to z otoczeniem językowym, w którym znalazł się dany język⁴.

Oprócz przypadku procesowi unifikacji poddawały się kolejne typy deklinacyjne. System różnych typów deklinacyjnych, już i tak dość uproszczony w późnym języku prasłowiańskim, w stosunku do praindoeuropejskiego, uległ w późnych stadiach języków słowiańskich jeszcze dalszym uproszczeniom.

Po pierwsze zanikła deklinacja na *-u* i jej wpływ na typy odmian rzeczowników męskich, zwłaszcza w typie na *-o*. Po drugie miała miejsce przebudowa odmiany na *-i* we wszystkich językach słowiańskich, która wpłynęła na miękkotematowe rzeczowniki męskie, a czasem również na rzeczowniki rodzaju nijakiego dawniej odmiany na *-o*. Po trzecie deklinacja na *-s* (scs. typ *slovo*, gen. *slovese*) została wchłonięta przez nijaką deklinację na *-o*. Po czwarte ekspansywnie zachowywały się końcówki psł. odmiany na *-a* (kończówki ros. i ukr. dat., instr. i loc. *-am*, *-ami*, *-ach* rozszerzyły się na prawie wszystkie rzeczowniki). Po piąte zanikła deklinacja spółgłoskowa i deklinacja na *-u* (długie).

Na terytorium Słowiańszczyzny najszybciej proces analityzacji przebiegał w języku bułgarskim i macedońskim, które to w ciągu kilkuset lat swojej historii zmieniły strukturę gramatyczną i w konsekwencji przeszły od systemu syntetycznego do analitycznego (w tradycyjnym pojęciu tego słowa)⁵. Najlepiej tę transformację widać w zabytkach średniobułgarskich XII-XIV wieku. Mimo że wielu badaczy tematu pomijało kwestie zmian morfologicznych, skupiając się tylko na fonetyce, zaobserwowano poszczególne transformacje, do których należy analitycznie wyrażony datiwus czy analityczne formy komparatiwu. Najobszerniej te zmiany opisał J. Rusek (por. Rusek, 1964) w analizie *Triodu Chłodowa*.

⁴ O teorii wpływu otoczenia językowego mowa w rozdziale o pojęciu i przyczynach analityzmu.

⁵ O teoriach na temat powstania i rozwoju analityzmu bułgarskiego bardziej szczegółowo mówimy w innych rozdziałach.

2.4. Okres staro-cerkiewno-słowiański

System deklinacyjny zabytków staro-cerkiewno-słowiańskich odznaczał się bogactwem typów deklinacyjnych. Ogólnosłowiańską tendencją była unifikacja tych typów, której rezultaty widzimy we współczesnych językach słowiańskich. Uproszczenia dotyczyły głównie kategorii przymiotnika i rzeczownika, a dla zaimków osobowych charakterystyczne jest to, że nigdy nie uległy one całkowitemu analityzmowi i do dziś w języku bułgarskim zachowują niektóre formy przypadkowe (nominativus, akuzativus, dativus). We współczesnym języku bułgarskim i macedońskim nie zachowały się żadne ślady form narzędnika zaimków osobowych, natomiast zaimek pytajny *kto* zachował acc. *kogo* i dat. *komu* (podobnie w angielskim por. *whom*). Zaimek osobowy na tle rzeczownika wydaje się być bardzo stabilną częścią mowy, dlatego zostanie mu poświęcony osobny rozdział. Teraz przyjrzymy się rzeczownikowi i imiesłowowi, które poddawały się różnym procesom unifikacyjnym, ale w większości języków słowiańskich zachowały swoją fleksję.

Kolejne etapy przekształcenia się systemu języka bułgarskiego znajdują bardzo słabe odbicie w zabytkach. Teksty o treści religijnej w małym stopniu odzwierciedlały żywy język tego okresu. Charakter tego okresu i sam proces przepisywania wykluczały w zasadzie innowacje językowe. Jednak już wtedy spotyka się rzadkie przykłady nieprawidłowego użycia przypadków. Po przyimkach spotyka się zaimek wspólny, wzrasta użycie przyimków, które w połączeniu z formą przypadku wspólnego stają się jedynym wykładnikiem stosunków syntaktycznych wyrażanych dotychczas przez końcówki przypadkowe. Istotnym elementem w tych zmianach jest zachwianie rozróżniania kategorii miejsca i kierunku, które można znaleźć już w zabytkach staro-cerkiewno-słowiańskich. Zjawisko syntaktycznej asymilacji, czyli atrakcji znane jest też innym językom słowiańskim (czeski, polski). Przyjrzymy się poszczególnym przypadkom.

Język staro-cerkiewno-słowiański znał *genetivus negationis*, czyli użycie genetiwu w funkcji dopełnienia bliższego po zaprzeczonych czasownikach tranzytywnych. Użycie to, stanowiące charakterystyczną właściwość składni słowiańskiej, było prawie bezwyjątkowe. Wypadki łączenia negacji z akuzatiwem były w SCS rzadkie i nietypowe. W okresie średniobułgarskim zastępowanie genetiwu

akuzatiwem przybiera na sile. Wydaje się, że ta tendencja jest kontynuowana we współczesnych językach słowiańskich⁶.

Języki słowiańskie знаły również genetivus possessivus. We współczesnym języku bułgarskim i macedońskim to przymiotnik pozostaje podstawowym środkiem wyrażania posesywności (por. aktywne przymiotniki dzierżawcze we współczesnym języku rosyjskim *мамины очки, папин брат*).

Konsekwencją tendencji analitycznych było wykształcenie się przypadku wspólnego bez przyimka jako zastępstwo genetiwu posesywnego. Współczesne połączenia typu *заместник-директор, помощник-министър* powstały pod wpływem rosyjskich wyrażen *заместитель директора, помощник министра*, przez odrzucenie końcówki fleksyjnej będącej wykładnikiem stosunku przynależności.

Dativus był przypadkiem, który najdłużej opierał się analityzmowi. To zjawisko widać we wciąż stabilnych formach celownika zaimków osobowych w formie klitycznej i ortotonicznej.

Vokativus nie jest uważany za przypadek właściwy, ponieważ nie wchodzi w stosunki syntaktyczne z innymi częściami zdania. Pozycja, jaką zajmuje w zdaniu, sprawiła, że uległ on właściwej dla imion tendencji analitycznej. Na uwagę zasługuje fakt, że obserwuje się zanikanie wołacza we współczesnym języku macedońskim⁷.

Lokativus, który pierwotnie był używany z przyimkiem „v” występował po czasownikach o znaczeniu statycznym. Jednakże już w najstarszych zabytkach, pod wpływem żywego języka, pojawiają się odstępstwa od tej zasady: lokativus jest zastępowany przez akuzativus. Podobny proces ma miejsce w języku polskim i rosyjskim (współczesne polskie *połóż książkę na stół / na stole*).

Kategoria imiesłowu w języku staro-cerkiewno-słowiańskim składała się z 5 form, a współczesny język bułgarski zachował tylko 2, używane jako część składowa czasów złożonych: imiesłów uprzedni czynny na *-l* i bierny. Zanikły natomiast oba imiesłowy czynne (czasu teraźniejszego i przeszłego) i imiesłów bierny czasu teraźniejszego.

Imiesłów przeszedł kilka etapów transformacji. W pierwszej kolejności formy imiesłowowe przekształciły się w nieodmienne twory. Potem zaczęły łączyć się z

⁶ O użyciu biernika po czasownikach z negacją we współczesnym języku rosyjskim w rozdziale o tendencjach analitycznych w morfologii.

⁷ Wołaczowi polskiemu i rosyjskiemu będzie poświęcona oddzielna część pracy.

verbum finitum za pomocą spójnika *i* (należy podkreślić, że jest to właściwość nie tylko bułgarska, ale ogólnosłowiańska, poświadczona w staropolskim, staroczeskim i staroruskim). Kolejnym etapem było zastępowanie imiesłowów przez formę osobową czasownika.

Na terytorium Słowiańszczyzny istniała liczba podwójna, ale już w najstarszych tekstach obserwujemy zamianę liczby podwójnej niektórych rzeczowników i zaimków na formy liczby mnogiej. Ta tendencja trwa do dzisiaj, co przejawiało się w XX wieku wyeliminowaniem archaicznych form, utrzymujących się w języku przez wieki, np. oczyma/oczami (por. Rusek, 1964).

2.5. Analityzm w języku bułgarskim

Historia rozwoju analityzmu bułgarskiego stała się przedmiotem badań między innymi D. Staniszewej (Staniszewa, 1980). Jej obserwacje są szczególnie istotne dla niniejszej pracy, gdyż jako jedna z nielicznych uważa ona, że język bułgarski nie jest analityczny, ponieważ zachował formy przypadków zaimka osobowego oraz formę wołacza.

W pracach innych uczonych badających analityzm bułgarski (Mirczew, 1972) główną uwagę poświęca się historii poszczególnych przypadków, faktom nieprawidłowego ich użycia i rozwojowi przypadku wspólnego.

D. Staniszewa w swoim artykule *Из историята на българското склонение* (patrz: Staniszewa, 1980) skupia się na tych czynnikach, które hamowały rozwój analityzmu. Podkreśla, że szczególnie ważne jest studiowanie przekształcania się jednego systemu w drugi. D. Staniszewa analizuje tekst *Tichonrawowskiego damaskina* z okresu średniobułgarskiego, ale późniejszego niż badany przez J. Ruska *Triod Chłodowa*. W omawianym przez D. Staniszewą zabytku mamy do czynienia z procesem współlistnienia form analitycznych i syntetycznych. W pierwszej kolejności w formach przypadkowych używane są słowa ściśle związane z tradycją języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, czyli słowa archaiczne. Poszczególne archaiczne formy przypadków były używane, jednak w dalszej drodze rozwoju język eliminuje stare systemy i wprowadza nowe. Do takich wniosków autorka dochodzi po

przeanalizowaniu rozwoju celownika dzierżawczego, biernika i miejscownika. (por. Staniszeva, 1980)

Wnioski wyciągnięte przez autorkę są niezwykle istotne dla niniejszej pracy. Dla nas także jest bowiem ważne zarysowanie drogi formy od syntetycznej do analitycznej przez wszystkie etapy pośrednie.

Rozwój w kierunku analityzmu w języku bułgarskim nie zatrzymał się na okresie średniobułgarskim. Ważnym zjawiskiem w rozwoju języka jest wzrastająca kodyfikacja języka, która w dużej mierze opóźnia jego kolejne transformacje. Tak było w większości języków słowiańskich po okresie renesansu słowiańskiego, kiedy zostały napisane pierwsze gramatyki dla poszczególnych języków warunkujące przestrzeganie zasad. Język jako twór dynamiczny rozwija się jednak dalej. Wystarczy przyjrzeć się zmianom w składni bułgarskiej w okresie powojennym. Wtedy w języku bułgarskim niektóre specyficzne konstrukcje nabierają dokładniejszej orientacji temporalnej. Wzrasta rola konstrukcji eliptycznych. W ramach zdań przeczących dochodzi do obligatoryjnej podwójnej negacji. Mają miejsce wahania w normach kongruencji (czyli w obrębie związku zgody) w ramach zdania przy zauważalnym wzroście roli podstaw pragmatycznych. I wreszcie zauważalna jest tendencja do standaryzowania szyku wyrazów, co doprowadza do przekształcenia synonimicznych zdań w homonimy.

W okresie tym widać wyraźny wzrost konkurencji formacji składniowych. Kolejny proces to wzrost roli przyimków w konstrukcjach składniowych, co prowadzi do dokładniejszego ich zróżnicowania. We współczesnym języku bułgarskim przyimki stają się nosicielami podstawowych znaczeń składniowych, co ostatecznie prowadzi do powstawania ambiwalentnych konstrukcji. Tym tendencjom przyjrzymy się, porównując wybrane aspekty rozwoju języka polskiego i rosyjskiego. Według Z. Stiebera jest to tendencja ogólnosłowiańska i w świetle badań przedstawionych w niniejszej pracy wydaje się, że jest ona najważniejsza w procesie analizacji języka (patrz: Stieber, 1979).

Przedstawiony został zarys dziejów struktury języków słowiańskich i ich przebudowy w kierunku struktury analitycznej. Poszczególne tendencje są aktualne do dziś w języku polskim i rosyjskim i będą omówione w kolejnych rozdziałach.

Rozdział III

Analityzm w morfologii

3.1. Ogólna charakterystyka tendencji analitycznych w morfologii

Historia analityzmu słowiańskiego na przykładzie języka bułgarskiego pokazuje, że poziom morfologiczny w języku należy do najtrwalszych. Organizacja języka na poziomie morfologicznym spowodowała wyodrębnienie słowiańskich języków narodowych. Zmiany w obrębie paradygmatów w ostatnich stuleciach przebiegają wolno, gdyż języki słowiańskie w XX wieku posiadały już pełną kodyfikację normy. Zmiany na poziomie morfologicznym były tłumaczone zjawiskiem kalk językowych i często miały wymiar pozajęzykowy, np. polityczny. W taki sposób tłumaczono ekspansję rusycyzmów w języku bułgarskim i polskim w XX wieku. Przebiegała ona zarówno na poziomie leksykalnym (zapożyczenia językowe), jak i morfologicznym – por. buł. *замдукемop*, pol. podmiana rekcji czasowników np. *ryzykować (kogo, co?)* na ros. *ryzykować (czym?)* *жизнем*. Fakt, że obce wpływy powodują zmiany morfologiczne jest bezsporny i według badań przeprowadzonych na potrzeby niniejszej rozprawy – należy do tendencji podstawowych. Przytaczana już w niniejszej pracy teoria o otoczeniu językowym (np.: wpływ greki na język bułgarski) potwierdza tezę o znaczeniu obcojęzycznych wpływów. Wyjściowym punktem do rozważań jest fakt, że tendencje analityczne przebiegają we wszystkich językach słowiańskich.

Staość poziomu morfologicznego języka nie gwarantuje jego niezmienności. Cechą charakterystyczną dla morfologii jest przetwarzanie obcojęzycznych elementów zgodnie z potrzebami własnego języka. Zmiany na poziomie morfologicznym przejawiają się w pierwszej kolejności w zwężeniu lub rozszerzeniu form wariantywnych. Same warianty pojawiają się wewnątrz systemu gramatycznego w postaci różnych form przypadku, rodzaju, liczby. Trzeba jednak zaznaczyć, że liczba wariantów jest ograniczona i najczęściej zamyka się w dwóch, które przez pewien czas konkurują ze sobą, aż wreszcie dochodzi do wyeliminowania jednego z nich. O wiele większe możliwości wariantywności daje leksyka i słowotwórstwo, fleksja natomiast wciąż stawia poważne ograniczenia.

Każdy analizowany wariant, który można zaliczyć do poziomu morfologicznego, w pierwszej kolejności był rozpatrywany jako błędne użycie. Dopiero po dokładnym prześledzeniu danego procesu można mówić o tendencji do daleko idących zmian.

Zmiany morfologiczne przekształcające się w tendencję są wynikiem walki form wariantywnych w ramach danego języka. Rozpatrywane w tym rozdziale formy-warianty na poziomie morfologicznym to formy powstałe z zasobów danego języka. Przekształcenia w kategorii rzeczownika to zmiany zachodzące w jego kategoriach, konkretnie w rodzaju, liczbie i przypadku.

Badania w dziedzinie zmian morfologicznych są prowadzone we wszystkich językach słowiańskich. Ogólnie zmiany zachodzące w nich określa się jako procesy innowacyjne. Istnieje jednak cecha wspólna tych zmian – dążenie do uproszczeń.

J. Siatkowski (patrz: Siatkowski, 2003, s. 211) stwierdza, że zmiany morfologiczne w języku czeskim, usankcjonowane niedawną kodyfikacją, są ogromne. Prowadzą one zazwyczaj do znacznego uproszczenia poszczególnych typów fleksyjnych. Analizowany przez autora okres obejmuje tylko 10 lat, ale zbadawszy nawet tak ograniczony i stosunkowo krótki dla rozwoju języka okres, stwierdza on, że nastąpiły wyraźnie zmiany w morfologicznej strukturze języka czeskiego. Mechanizm tych procesów innowacyjnych polega na przenikaniu języka nieliterackiego do literackiego, zwłaszcza do jego odmiany mówionej. Wszystkie zaobserwowane przez Siatkowskiego zmiany morfologiczne prowadzą do znacznego uproszczenia typów fleksyjnych.

3.1.1. Analityzm a aglutynacja

Zmiany obejmujące poziom morfologiczny języka to zmiany w kierunku analitycznym (patrz: Panow, 1968) oraz wzrost cech aglutynacji (patrz: Ziemska, 2003). Drugi z tych procesów polega na osłabieniu oboczności na styku morfemów, i wspierane jest przez zjawisko interfikacji. Ziemska rozpatruje tę tendencję na przykładzie słowotwórstwa, obserwując pojawianie się nowych słów, np.: poprzez przyłączanie obcojęzycznych prefiksów *cyneп-*, *сверх-*, *агшту-*, *де-*, *носм-*, *коһмп-* do rdzennie rosyjskich słów bez żadnych zmian na styku morfemów. Tendencje

aglutynacyjne to również pochodne skrótowców typu: *HTВшники, ОПТшники, ГАИшники, МГУшники, «МК»-овский, ЛДПРовцы* (obok wcześniej używanych zapisów *оэртэшники, гаишники, эмгэушники*). Do najnowszych tworów zaliczamy takie słowa jak *пиарщик, Рунет*.

Jeśli przyjąć zaobserwowane przez Ziemię zjawiska jako tendencje aglutynacyjne, to nie ograniczają się one tylko do współczesnej ruszczyzny. Materiał języka polskiego daje dziesiątki takich przykładów, np.: *ubecy, zomowcy, PiSowcy, piarowcy, HRowcy* itp.

W centrum naszej uwagi pozostaną tendencje analityczne, jednak przy tak globalnych zmianach językowych trudno rozpatrywać je w odosobnieniu. Niektóre zjawiska znajdują się na pograniczu analityzmu i aglutynacji.

3.1.2. Tendencje analityczne w morfologii

Analityzm rozpatrywany w niniejszej pracy jest zjawiskiem morfologiczno-składniowym i badane poniżej przykłady tendencji analitycznych są wskaźnikami morfologicznymi, które realizują się na poziomie morfo-syntaktycznym. Na podstawie analizy ilościowej przykładów użycia poszczególnych form dla poszczególnych tendencji stwierdzamy, że do cech analitycznych w morfologii zaliczamy:

1. Zmniejszenie ilości przypadków wszystkich odmiennej części mowy (na podstawie ok. 1000 przeanalizowanych przykładów) ;
2. Częstsze użycie rzeczowników i przymiotników nieodmiennej (na podstawie ok.1000 przeanalizowanych przykładów);
3. Wzrost znaczenia dwurodzajowych rzeczowników, a dokładniej zastosowanie form rodzaju męskiego do oznaczania płci żeńskiej (na podstawie około 1000 przeanalizowanych przykładów) ;
4. Zmiany sposobu oznaczania zbiorowości u rzeczowników (znaczenie zbiorowości u form oznaczających pojedynczość) (na podstawie około 200 przeanalizowanych przykładów);
5. Zastępowanie form przypadków formami z przyimkiem (na podstawie około 1000 przeanalizowanych przykładów);

6. Zastępowanie form przypadków zdaniem podrzędnym (na podstawie około 100 przeanalizowanych przykładów) ;
7. Zastępowanie form przypadków wyrazami pomocniczymi (*jak, jako*) (na podstawie około 100 przeanalizowanych przykładów) .

W sumie na potrzeby niniejszej pracy zgromadzono około 5000 przykładów użycia poszczególnych form. Poszczególne tendencje zostaną zilustrowane na podstawie wybranych.

W rozdziale II na przykładzie języka bułgarskiego został zilustrowany proces przejścia od struktury syntetycznej do analitycznej. Proces przebudowy systemu przypadków trwał kilka stuleci i na podstawie współczesnych badań widzimy, że ostatecznie nie został zakończony. Wspólną cechą wszystkich przemian jest tendencja do uproszczeń. To, co się dzieje we współczesnych językach słowiańskich, widać na przykładzie różnych końcówek fleksyjnych tego samego przypadku, różniących się tylko semantycznie i stylistycznie. Należy również uwzględnić formy archaiczne, które przy współczesnej przebudowie systemu przypadków także mają pewne znaczenie.

3.1.3. Zmiany w końcówkach fleksyjnych przypadków

3.1.3.1. Dopelniać rzeczowników liczby pojedynczej i mnogiej

W języku polskim znaczenia partytywne u rzeczowników są wypierane przez formy biernika: *nalać herbarty* przez *nalać herbatę*, *pożyczyć pieniędzy* przez *pożyczać pieniądze*. W rodzaju męskim i nijakim formy biernika są takie jak formy mianownika, więc tendencję tę można zaklasyfikować jako ekspansję mianownika, który stopniowo przenika do wyrażen, zastępując inne przypadki.

Oznaczenie stylistycznego zabarwienia formy staje się stadium pośrednim w przejściu formy od niepoprawnej do poprawnej. Kolejne stadia przejścia od konstrukcji syntetycznej do analitycznej, które już możemy wyodrębnić: okazjonalizm / neologizm (spontaniczne użycie) – popularyzacja nowej struktury – walka z normą – uzus – norma, należy teraz rozszerzyć o element wariantowości znaczeń stylistycznych. W tej drodze forma słowa staje się najpierw kolokwialną, a potem prawidłową i neutralną.

Formy genetiwu zarówno w języku polskim, jaki i rosyjskim charakteryzują się dużą ilością końcówek. Część z nich, jak na przykład wyżej omawiane końcówki na -y w języku rosyjskim są zastępowane przez końcówki na -a. Jednak proces unifikacji nie został zakończony. We współczesnej polszczyźnie końcówka -ów jest zastępowana prostszą -y (*funduszów* w opozycji do rozpowszechnianej obecnie *funduszy, arkuszy, jubileuszy, geniuszy, sojuszy*). Zupełnie naturalne jest użycie tej formy w zdaniu: *Jutro nastąpi wymiana kocy*. Takich słów w języku polskim jest 350 a tylko 3 mają tradycyjnie końcówkę -y – *miesiące, tysiące, zajęcy* (choć poprawna jest też forma *zajęców*). Zastępowanie końcówki -ów końcówką zerową obserwuje się w użyciu słowa *gram*. Obecnie dominuje forma *100 gram* zamiast właściwej *100 gramów*. We współczesnej ruszczyźnie tendencja ta rozszerzyła się na większą grupę słów obok form *100 грамм*, mamy np. *килограмм апельсин, мандарин*. Obecnie używamy tylko wyrażania *co wtorek*, mimo że wyrażenie brzmiało *co wtorku*. Wyrównania w końcówkach genetiwu rozprzestrzeniły się również na rzeczowniki rodzaju żeńskiego, por.: *niewiele kawiarni* zamiast *niewiele kawiarni*, *5 kwiaciarni* zamiast *5 kwiaciarni*, *drukarni* zamiast *drukarni*, *kopalni* zamiast *kopalni*. Końcówka z miękkim *n* jest wypierana, ponieważ w całym paradygmacie odmiany jest jedyną formą w takiej postaci, a forma na -i ma oparcie w dopełniaczu liczby pojedynczej.

Z historii języków słowiańskich wiemy, że współczesny dopełniacz połączył znaczenia atrybutywne i partytywne (por. ros. *прохлада леса* i *кубометр лесу*). We współczesnym języku rosyjskim obserwujemy wyraźny zanik form partytywnych, stąd możliwa zamiana *кубометр леса*. Wypieranie form na -y zauważalne jest też przy użyciu w znaczeniu ilości *много народы* – stąd możliwe jest użycie *много народа собралось на площади*. Formy na -y zachowały się również w wyrażeniach o znaczeniu przysłówkowym *с испугу, умереть с голоду* i w wyrażeniach typu *задать перцу, комар носу не подточит*.

Wariantowość tych form i ich przemieszczenie w kierunku form na -a widać u rzeczowników oznaczających substancję, np.: *стакан чаю* (coraz częściej używana forma *стакан чая*). W większości wyrażen możliwa jest tylko końcówka -a – *вкус чая, производство чая* (*кусок сахара – кусок сахара, производство сахара* – bez wariantów) *тарелка супу/тарелка супа*, a *тарелка молока* – bez wariantów. W grupie tych rzeczowników, które mogły być używane wariantownie z końcówką -y

coraz słabiej pojawia się problem znaczenia i formy, a na pierwszy plan wysuwa się problem stylistyczny, ponieważ formy na -y mają zabarwienie kolokwialne.

3.1.3.2. Miejscownik rzeczowników liczby pojedynczej w języku rosyjskim

Współczesny język rosyjski posiada dwie formy miejscownika niektórych słów rodzaju męskiego i żeńskiego. Obok form *о саде, о лесе* istnieją formy po przyimkach *на/в – в саду, в лесу, о связи, о грязи* obok *в грязи, в связи* (z akcentem na końcówkę). Formy te są relikdami starego lokatiwu, który połączył w sobie szósty przypadek rosyjski pod nazwą *предложный падеж*. Współistnienie tych form, jak udowadnia się w niniejszej pracy, prowadzi do wyeliminowania jednej z nich. W omawianym przypadku dochodzi do stylistycznej konkurencji obu form i pojawiają się warianty: *в отпуске / в отпуску, в цехе / в цеху, на мысе / на мысу*. O silnej konkurencji tych dwóch form świadczy również wybór jednej z nich w zależności od znaczenia, stąd różnice, np.: *в государственном строе / стоять в строю, готовить обед на газе / ехать на газу, победить в первом круге соревнований / провести отпуск в кругу родных, сад в цвету / погибнуть в цвете лет, быть в отпуске (отпуску) / в отпуске ему отказали*. O użyciu określonej formy decyduje często aspekt składniowy, funkcja okolicznikowa częściej jest wyrażana za pomocą formy na -у, a dopełnieniowa na -е.

W omówionym przykładzie mamy do czynienia ze zjawiskiem konkurencji dwóch końcówek fleksyjnych, a konkurencja ta prowadzi do wyeliminowania jednej z nich. Etap pośredni w procesie zredukowania jednej z końcówek polega na tym, że jedna z nich coraz bardziej staje się zależna od kontekstu. Kolejnym etapem jest pojawienie się zabarwienia stylistycznego u jednej z konkurujących końcówek a następnie zastąpienie rzadziej używanej końcówki tą wybieraną częściej.

3.1.3.3. Miejscownik i biernik słowiański

Ciekawy materiał do badań dają zmiany w użyciu biernika i miejscownika po czasownikach ze znaczeniem ruchu. Najstarsze zabytki piśmiennictwa słowiańskiego potwierdzają tendencję do używania biernika z czasownikami ruchu (w staroruskim *идти, ехать, бежать, приходити, приближаться, нести, везти, привести, послати* in.) i miejscownika z czasownikami o znaczeniu statycznym. Podobnie we współczesnej ruszczyźnie: *Я живу в центре / Я еду в центр*. Badania na materiale języka starobułgarskiego, staroruskiego i białoruskiego przeprowadzone przez Dinę Staniszewą (patrz: Staniszewa, 1982) pokazują, że zasada ich użycia była wielokrotnie w historii języków naruszana. Współcześni użytkownicy języka polskiego wahają się między wyborem odpowiedniego przypadku po takich czasownikach, jak *położyć, powiesić, postawić* i innych o znaczeniu ruchu, stąd przykłady: *położyć na stół / położyć na stole, powiesić na krzesło / krześle, postawić na ladę / na ladzie*. W języku rosyjskim zasada ta jest bardziej przejrzysta (logiczny podział na czasowniki statyczne i dynamiczne), ale również dochodzi do powstawania dubletów: *поставить на стол, поставить на столе, повесить на стену, повесить на стене, положить на полке / положить на полку*.

Wydaje się w pełni zasadna tendencja do nadużywania biernika po przymisku *na* (*на*) i w (*в*) z rzeczownikami wszystkich rodzajów: *położyć na fotel, położyć na kanapę/kanapie*. W przypadku rodzaju męskiego i nijakiego mówiący pozbywa się trudności w wyborze odpowiedniej końcówki fleksyjnej. Kolejny raz możemy mówić o pośredniej ekspansji mianownika: Nom. *fotel* = Akuz. *fotel*.

3.1.3.4. Wyrazy nieodmienne

Kolejnym faktem świadczącym o wzroście stopnia analityzmu w morfologii jest zwiększenie się zbioru wyrazów nieodmiennych w języku polskim i rosyjskim.

Do języka polskiego i rosyjskiego przenikają obce przymiotniki analityczne oraz struktury złożone (zestawienia i zrosty), które zwykle są na pierwszym miejscu. Lista tych przymiotników w polszczyźnie i ruszczyźnie jest jednakowa. Najbardziej ekspansywne przedrostki to: *wideo-, porno-, seks-, biznes-, show-*. W języku rosyjskim

dość aktywnie zachowuje się przedrostek *pok-* i *non-*, co jest związane z brakiem istniejących przymiotników (por. polskie *rockowy* i *popowy*, *e-mailowy*, *e-lektoratowy*).

Rudnik-Karwatowa zwraca uwagę, iż „podstawowy czynnik determinujący szybką adaptację słowotwórstwa leksemów obcych w obu językach ma charakter ekstralingwistyczny. Związany jest ze zmianami społecznymi, kulturowymi, ekonomicznymi zachodzącymi w Polsce i Rosji w ciągu ostatnich dwudziestu lat, z potrzebą komunikatywną nazwania nowych realiów, dotyczących na przykład nowoczesnych środków technicznych (por. ekspansję wyrazu *wideo-*)” (Rudnik-Karwatowa, 2003, s. 202).

Zjawisko tworzenia tego typu struktur znane jest obu językom z innych okresów: pol. *audiosprzęt*, *biopaliwo*, *ekooblicze*, ros. *Евровыборы*, *киноклуб*, *фотовыставка*, pol. *transmisja stereo*. Produktyność tych struktur jest związana z istniejącymi już w językach strukturami z interfiksem *-o*, np.: pol. *samoocena*, *parostatek*, ros. *мясопубка*.

Rudnik-Karwatowa mówi o analityzmie morfologicznym, ponieważ niektóre elementy obce usamodzielniają się i funkcjonują jako elementy nieodmienne. Tendencja ta wyraźna jest w języku polskim ze względu na szyk normatywny: wyraz określany + wyraz określający: *technika audio*, *wejście audio*, *system eko*, *wieczór etno* (patrz: Rudnik-Karwatowa, 2003).

W normatywnym języku rosyjskim pozycją naturalną jest prepozycja członu określającego względem członu określanego: *лесоматериалы*, *звукорежиссёр* – dla ruszczyzny znacznie mniej charakterystyczne są zestawienia *касета видео*, *запись степео*. W języku rosyjskim jest to obecnie model produktywny.

Zrosty i złożenia tego typu są mniej charakterystyczne dla języka polskiego, ale spotykamy je w postaci rusycyzmów *specusługi*, *specagent*. Pod wpływem języka angielskiego rozpowszechniły się nazwy analityczne typu: *Kredytbank*, *Inwestbank*, *Poldrób*, *Polbank*. Autorka (patrz: Rudnik-Karwatowa, 2003) wskazuje na prototyp tych nazw – angielskie zestawienia typu *pop concert*, *sexshop*, w których człon określający występuje w prepozycji w stosunku do członu określanego. Silna ekspansja obcego wzoru hamuje procesy derywacyjne przymiotników odrzeczownikowych.

Przymiotniki analityczne to grupa, która nie posiada kategorii rodzaju, liczby, stopniowania, w języku rosyjskim również opozycji: forma krótka / pełna.

W ros. grupa *авиа, беж, мини, хинди* nie wstępuje z rzeczownikami w związek zgody, lecz przynależności. W związku z tym nie poprzedzają rzeczownika, lecz znajdują się postpozycji: *юбка мини, язык суахили*. Przymiotniki analityczne są głównie pochodzenia obcojęzycznego, jednak wiele nieodmiennych przymiotników pojawiło się na gruncie słowiańskim: *яблоко покраснее, песня повеселее*, jak również *яйцо всмятку, бег наперегонки, волосы торчком, магазин наискосок, космонавт-2, Олимпиада-80*. Warto zaznaczyć, że te słowa to nie przysłówki i nie liczebniki. (por. *Краткий справочник по современному русскому языку*, 1995, s. 226–227).

W języku polskim i rosyjskim są jednak jeszcze inne grupy nieodmiennych słów. W języku rosyjskim w pierwszej kolejności mowa o nazwach geograficznych na *-ин(о), -ов(о)*, np.: *Пушкино, Ефремово, Салтыково, Бутово, Разино, Старбеево, Шереметьево*. Nazwy te od dawna są nieodmieniane. Mimo powstrzymywania procesu rozprzestrzeniania się nieodmiennych wariantów tych słów przez redaktorów tekstów, tendencja stała się na tyle masowa, że już rosyjska gramatyka akademicka 1980 roku (*Грамматика русского языка*, 1980) uznała te słowa za nieodmienne z zabarwieniem kolokwialności lub użycia profesjonalnego albo mowy dziennikarskiej. Formy nieodmienne znalazły oparcie w obcojęzycznych nazwach *Палермо, Осло, Сорретто, Токио, Баку, Ровно, Гродно* – na uwagę zasługuje fakt, że dwie ostatnie nazwy są odmienne w języku ukraińskim i białoruskim. Liczne nazwy geograficzne w języku rosyjskim są poprzedzane słowami *город, посёлок, усадьба*. W takich użyciach jak *из усадьбы Середниково* nazwa własna zawsze pozostaje nieodmienna.

Kolejna grupa nieodmiennych wyrazów to nazwiska na *-о, -е, -ово, -аго*: *Шевченко, Мослаченко, Ткаченко, Дурнаво, Хитраво, Живаго, Витте*, również przeszła etap walki z wariantem odmiennym. Współczesnemu użytkownikowi języka rosyjskiego zupełnie obce są już użycia: *Сейчас прочла стихи Евтушенки в Юности* (*Dzienniki Anny Achmatowej*, 1966), *Язык Зоценки* – w tytule pracy Winogradowa 1928 roku. Nazwiska znalazły oparcie w nieodmienianych od XIX wieku imionach *Отелло, Микельанджело Леонардо да Винчи, Нессельроде*.

Również dwuczłonowe imiona zapisywane przez łącznik pozostawiały możliwość odmiany obu członów, jednak we współczesnym języku końcówka fleksyjna pojawia się tylko w drugim członie, np.: *в лице Марк-Эмануеля*.

W naszej praktyce językowej musimy używać coraz większej ilości nazwisk w różnych ich formach. Ilość i różnorodność nazwisk pojawiających się w obiegu prasowym, często działają na użytkowników języka paraliżująco. Skala możliwości jest tak duża, że powoduje uczucie zagubienia, którego konsekwencją bywa rezygnacja z odmiany. Zwiększa się liczba zwolenników nieodmieniania nazwisk w języku polskim a ich argumentacja jest dość przekonująca. Nazwisko to pewien symbol i musi mieć niezmienną postać. Każda próba odmiany to deformacja formy podstawowej, która stwarza niebezpieczeństwo odtwarzania formy głównej na podstawie deklinowanych użyć tekstowych. Ktoś, kto zetknął się z formą *Tuskiem*, nie wie, czy formą wyjściową był *pan Tusk*, czy *Tusek*. W przypadku odmiany nazwisk polskich mówi się o paradoksalnym przykładzie rezygnacji z odmiany, gdyż ta może prowadzić do upowszechnienia zdeformowanej wersji nazwiska. Może to mieć miejsce w pozycji składniowej wskazującej na funkcję dopełniacza lub biernika, gdy jesteśmy nieświadomi, że to mianownik. Budowa fleksyjna domniemanego przypadku pomaga użytkownikowi języka odtworzyć przypuszczalną wyjściową postać, co prowadzi do pewnych nieporozumień. (por. Jadacka, 2006)

Nieodmiennymi w języku rosyjskim są dwuczłonowe nazwy, np.: w leksyce wojskowej *капитан-инженер*, *капитан-лейтенант*, *генерал-лейтенант*, *генерал-полковник*, *инженер-металлург*, *инженер-экономист*. Do rzadkich należą te formy, w których pierwsza część jest odmienna. Rozróżnienie na odmienne i nieodmienne człony może być związane z rodzajem. Męskie rzeczowniki *диван-кровать*, *магазин-салон*, *вагон-ресторан*, *роман-газета* są w pierwszym członie nieodmienne, a żeńskie *фабрика-прачечная*, *библиотека-читальня*, *булочная-кондитерская*, *закусочная-автомат*, *ракета-носитель*, *кабина-капсула* są w obu członach odmienne.

Dominująca większość tej leksyki należy do sfery życia codziennego i dla języka potocznego charakterystyczne jest niedeklinowanie tych wyrażen, mimo że norma literacka nakazuje te człony odmieniać. Mowa już była o tym, w jaki sposób forma osiąga uznanie jej za normę – w tym przypadku jest podobnie: masowe użycie

nieodmiennych wariantów wypiera normatywne, przechodząc długą drogę. Już dawno nieodmiennymi stały się człony wyrażen *плащ-палатка, матч-турнир, яхт-клуб*.

To, że języki słowiańskie ewoluowały jest faktem oczywistym, wynika bowiem z istoty samego języka. Analiza innowacji leksykalnych przeprowadzonych na materiale języka polskiego, rosyjskiego i czeskiego w zakresie rzeczowników potwierdziła, że nowe jednostki słowotwórcze dominują w każdym z wymienionych języków i stanowią odpowiednio 60 i 68 procent wyekscerpowanych nowych jednostek leksykalnych (patrz: Pstryga, 2003).

Autorka (Pstryga, 2003) podkreśla, że różnice dotyczą aktywności środków słowotwórczych, a nie rejestru produktywnych środków. Do takich aktywnych środków można zaliczyć komponenty *-gate* (*Rywingate*) oraz *e-*: *e-mail, e-poczta, e-bank*. Należy podkreślić, że pojawienie się tego nowego środka słowotwórczego decyduje jednocześnie i o przynależności danego słowa do grupy jednostek nieodmiennych.

W ten sposób, we współczesnym języku rosyjskim, tj. w drugiej połowie XX w., w systemie toponimicznych, a szczególnie antroponimicznych zmian słownych, obserwuje się poważne zmiany – gramatyka, najbardziej niezmienny podsystem języka, w wymienionym przypadku doświadcza przesunięcia w stronę nieodmienności. W szczególności tendencję tę można zauważyć w porównaniu z 1 połową XIX w, gdy imiona typu: *Ариосто, Отелло, Вумме, Нессельроде, Микельанджело* i inne nie odmieniały się; por. przykłady z A.S. Puszkina, N.M. Karamzina, przytoczone przez L.P. Kałakucką w pracy *Роль грамматических вариантов в словоизменении антропонимии*. Dążenie do nieodmienności występuje również w nazwach złożonych codziennego użytku.

Wśród nazw geograficznych pochodzenia obcego, stosowanych w połączeniu z wyrazami typu: *республика, королевство, штат, княжество* itp., tendencja do nieodmienności ujawnia się bardzo silnie, a w języku oficjalnym – permanentnie: *в Королевстве Бельгия, в штате Вирджиния / w stanie Virginia, в Республике Кения / w Republice Kenia; Республика Берег Слоновой кости – в Республике Берег Слоновой кости; Королевство Саудовская Аравия – в Королевстве Саудовская Аравия / w Królestwie Arabia Saudyjska*.

Pęd do nieodmienności odnajdujemy również w nazwach złożonych z grupy rzeczowników pospolitych (apelatywów), aczkolwiek proces ten postępuje bardzo nierównomiernie i niekonsekwentnie. Jak już dowiedziono wcześniej, różne grupy nazw dwuczłonowych znajdują się na różnych etapach ogólnego procesu przesuwania ich ku nieodmienności.

W jednym przypadku zasada gramatyczna o nieodmienności nazw własnych występujących w roli określenia/dopełnienia nazw rodzajowych (typu *фотоконкурсы газеты «Известия»*) pozostaje niezmienna. Odnotujmy interesujące zdarzenie: dyrektor Departamentu Europejskiego ogłosił powstanie specjalnego dokumentu, w którym stwierdzono, że: „19 grudnia 1995 r. Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosji i Niemiec postanowiły, żeby nie odmieniać przez przypadki słowa *Германия* w pełnym brzmieniu nazwy tego państwa”. W związku z tym w oficjalnych międzynarodowych dokumentach w języku rosyjskim stosowana jest obecnie nazwa *«Федеративная Республика Германия»* por. *Республика Польша* (w tym przykładzie również obserwuje się tendencję do niedeklinowania drugiego członu por. ros. przekład preambuły do Konstytucji RP), chociaż jeszcze zupełnie niedawno słowo *Германия* w nazwie oficjalnej podlegało odmianie. Oczywiście w mowie potocznej również obecnie dopuszczalne są formy odmienne wyrazów zestawionych ze słowem *республика* w stosownych nazwach: handlować z *Республикой Индией*; odwiedzić *Республику Намибию*. Użytkownicy języka przejawiają jednak wyraźną skłonność do niedeklinowania drugiego członu.

W szczególny sposób nieodmienność charakteryzuje niektóre formy przymiotników. Mowa o specjalnej grupie przymiotników, która ze względu na swą charakterystykę słowotwórczą nie poddaje się zmianie. Przymiotniki te występują zawsze za określanym słowem i nie zmieniają formy: *воротник апаш, цвет бордо, пальто маренго, платье беж, часы пик, рукав реглан, пальто деми, стиль гротеск, модерн*. W takich przypadkach szczególnie ważny jest kontekst, gdyż wyrazy te mogą również występować w roli rzeczowników, por.: *купил маренго (ткань), пальто маренго (цвет)*.

Nieodmiennością cechuje się również duża część nazw – skrótowców, w szczególności zakończonych samogłoską (np. *РОЭ, НАМИ, МГУ, НИИ, РОСТА*). W ogromnej większości nieodmiennych skrótowców zakończonych na spółgłoskę (*ООН,*

ВТЭК, HOT, ТЭЦ, СНГ) niektóre z nich, szczególnie powszechnie używane i ogólnie znane, wykazują tendencję do zmieniania formy: *руководствоваться ГОСТом; смотреть представление во МХАТе; диссертация утверждена ВАКом; солист ГАБТа; выпускники ВГИКа* i in. Takie formy są bardziej charakterystyczne dla mowy potocznej, mowa oficjalna pozostaje przy formach nieodmiennych. W mowie pisanej jako takiej można zaś odnotować oczywiste zróżnicowanie podejścia do stosowania abrewiatur: oficjalna mowa pisana nie dopuszcza odmiany (przez przypadki), gdy jednocześnie bywa tak, że masowe piśmiennictwo (gazety, czasopisma) odstępuje od tej twardej zasady.

Nasilenie analityzmu w języku rosyjskim uwidacznia się w swoistym stosowaniu form rodzaju gramatycznego rzeczowników. Jest rzeczą wiadomą, że w rzeczownikach osobowych forma rodzajowa odpowiada płci opisywanej osoby (*летчик – лётчица; учитель – учительница*). Jednakże we współczesnym języku rosyjskim zwiększyła się znacząco klasa słów określających osoby w formie rodzaju męskiego, dla których nie istnieją odpowiadające im formy żeńskie. Konieczność istnienia takich form jest oczywista, gdyż kobiety mogą zajmować stanowiska, posiadać tytuły czy specjalności tradycyjnie opisywane formami wyrazów rodzaju męskiego, np.: *министр, президент, дипломат, посол, юрист, врач, доктор наук, пилот, филолог, геодезист, бухгалтер, инженер, декан, ректор, профессор, доцент, космонавт, генерал, полковник, майор* i in. Nawet, jeśli w niektórych przypadkach możliwe są w zestawieniu korespondujące z nimi formy (*профессорша, генеральша, инженерша*), nie mają one statusu oficjalnego i albo określają kobietę poprzez nazwę stanowiska jej męża (*генеральша*), albo nacechowane są kolokwialnym akcentem, tj. wypadają z literackiego użycia (*врачиха, инженерша*).

Przy tych wszystkich uwarunkowaniach, nacechowanych w sposób widoczny aspektem społecznym (opанowanie przez kobiety „niekobiecych” zawodów), utarła się praktyka stosowania wyjściowych form rodzaju męskiego lub dwurodzajowych form (por. terminologia polskich uczonych). Przy czym wskazania na rodzaj żeński (rzeczywista płeć określanej/nazywanej osoby) ujawniają się w kontekście, tzn. poza danym rzeczownikiem: w orzeczeniu lub w zgodnych formach określników (zgodność uzyskiwana jest *de facto* przez znaczenie, a nie przez formę wyrazu) np. *хорошая врач; директор уехала; репортер организовала встречу, наша экскурсовод* i in. W

ten sposób dla określenia właściwego znaczenia używane są środki analityczne. W swojej pracy *Вопросы нормализации русского языка* L.K. Graudina (por. Graudina 1980) pisze: „Zgodność znaczeniowa z wyrazami określającymi kobiety, a mającymi formę rodzaju męskiego nie może być zastosowana w całym systemie fleksji przypadków. W przypadkach pośrednich w przykładach tego typu zgodność możliwa jest tylko w formie rodzaju męskiego: *к нашему экскурсоводу Ивановой; в гостях у известного композитора Пахмутовой*”. I w ten sposób zgodność znaczeniowa możliwa jest tylko w formie mianownika, np. *Обманутая директор, заслуженный учитель России Мария Андреевна Комлева почитала мне Коржавина* (МК, 1993, 22 апр.); *В заключение оратор обратилась к представителям средств массовой информации* (Правда, 1988, 11 мая). Szczególnie interesujący jest pierwszy przykład: określenie i orzeczenie dane są w formie rodzaju żeńskiego, a oficjalny tytuł – *заслуженный учитель России* – zachowuje ogólną formę. W zdyscyplinowanym oficjalnym stylu takie odejście od formy formalno-gramatycznej zgodności byłoby niedopuszczalne: *Заведующему отделом тов. Ивановой необходимо явиться на совещание*.

Odnotujmy jeszcze jedną interesującą możliwość ograniczenia w użyciu związku zgody między formami przymiotnika i rzeczownika oraz zaimka dzierżawczego i rzeczownika: wyrazy w funkcji przydawki w zdaniu łatwiej uzyskują zgodność znaczeniową np. *хорошая врач; наша диспетчер обок Иванова – хороший врач; эта работница – наши диспетчер*.

W przedwojennej polszczyźnie tworzenie sufiksalnych form żeńskich nazw zawodowych oraz nazwisk było powszechnie obowiązująca norma. W drugiej połowie XX wieku zaczęto odchodzić od tej praktyki. Badania nad współczesnym stanem tych form w języku polskim potwierdzają, że ten kierunek ewolucji utrzymuje się. Jest to związane ze wzrostem poziomu wykształcenia kobiet, ich aktywizacją zawodową i dążeniem do uzyskania odpowiedniego prestiżu społecznego. Kobiety zaczęły obejmować coraz to nowe funkcje oraz stanowiska, dotychczas zajmowane przez mężczyzn. Terminologia nowych dziedzin aktywności była dostosowana tylko do płci osób tradycyjnie z nimi związanych, czyli mężczyzn, i dał się odczuć dotkliwy brak form żeńskich. Próby tworzenia nowych form i uzupełniania niedoborów skończyły się wylansowaniem form analitycznych. System językowy nie zawsze jest podatny na

tworzenie nowych derywatów. Konstrukcje omówione wcześniej na przykładzie języka rosyjskiego funkcjonują również w polszczyźnie: *znana architekt, nasza nowa adiunkt, prezes wyszła, rozmawiałam ze swoją dyrektorką, redaktorka przemówiła po minister, polska komisarka Danuta Hübner, ta minister*. Takie zestawienia podwójnie naruszają normę, po pierwsze z powodu nieodmienności niektórych składników oraz dysharmonii w planie: wyraz określany – wyraz określający. Użytkownicy języka próbowali konstruować odpowiednie nazwy żeńskie, ale proces ten napotykał dwie przeszkody: psychologiczno-socjologiczne oraz językowe. Jedynym wykładnikiem słowotwórczym, który mógł być użyty w danej funkcji był przyrostek *-ka*. Nie jest on uniwersalny i nie może obsłużyć całej kategorii. Istniejące i funkcjonujące w polszczyźnie nazwy żeńskie: *pisarka, śpiewaczka* są proste do wymówienia, natomiast derywaty: *architektka, adiunktka* nie zostały zaakceptowane przez użytkowników, ponieważ są trudne artykulacyjnie. Wszystkie nowe twory typu *filolożka, pedagożka, psycholożka, filozofka, sinolożka* nie zyskały aprobaty. Do dziś są zaliczane do mowy potocznej, a w konsekwencji nie mogą być postrzegane przez użytkowników języka jako neutralne, co prowadzi do odbioru żeńskiej profesji jako mniej poważnej lub gorszej.

Stąd w polszczyźnie ukształtowały się dwie normy – jedna gdy mówimy o jakiejś kobiecie, druga – kiedy zwracamy się do niej bezpośrednio. Według pierwszej normy używamy form tradycyjnych (jeśli to możliwe żeńskich, np. *nasza wychowawczyni, twoja krawcowa, znana pisarka*, jeśli nie męskich, np. *zdolna architekt*), w drugiej – wyłącznie męskich (np. *pani doktor, pani kustosz, pani marszałek, pani rektor*). Należy zaznaczyć, że wyszły z użycia formy sufiksalne, które w pewnej fazie rozwoju języka polskiego (lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XX wieku) były powszechnie używane, np. *dyrektorka, kierownicza, prezeska, profesorka (liceum)*. Formy adresatywne znacząco wpływają na wzrost znaczenia form nieodmiennych. W takich jak wyżej przytoczone: *pani minister, polska komisarka Danuta Hübner* i sformułowania np. w narzędniku: *w rozmowie z panią redaktorką i z panią dyrektorką* oraz *pani poseł* (mimo powołanego ostatnio do życia wyrazu *posłanka*).

Rosnąca nieodmienność nazw, w szczególności własnych, zarówno rodzimego jak obcego pochodzenia, jawnie świadczy o częściowej utracie przez język rosyjski i język polski syntetycznych środków przekazu znaczenia gramatycznego i logicznego. W tym właśnie kierunku odbywa się szczególne zastosowanie form rodzajowych

męskich dla określenia osób płci żeńskiej, w którym rozpoznanie tych nazw zachodzi w kontekście, niejako poza (samą) formą.

3.2. Morfologia słowiańska a inne języki

Ciekawy materiał porównawczy daje nam język niemiecki, który zachował ograniczone spektrum przypadków zależnych. We współczesnym języku niemieckim używane są formy dopełniacza, celownika, biernika można także wyodrębnić formy miejscownika oraz wołacza. W pozycji dopełniacza w określeniach wyrażających autorstwo w języku niemieckim używa się genetiwu, ale tu zachodzi możliwość zastąpienia tego przypadku konstrukcją analityczną z przyimkiem *von* np. *die Werke von Goethe*. Zastępowanie genetiwu syntetycznego konstrukcją z *von* jest częste w języku potocznym w wypadkach, gdy w języku pisanym i starannym mówionym występuje genetiw: *das Zimmer von meiner Tochter* / *das Zimmer meiner Tochter*. W gramatykach języka niemieckiego powszechnie mówi się, że funkcję dawnego wokatiwu przejął nominatiw. Z takiego stwierdzenia wynika, że dawny wokatiw zanikł. Forma wokatiwu, wyrażona specjalną końcówką fleksyjną nie istnieje. Tylko u niektórych rzeczowników można stwierdzić, że formą wołaczową rzeczownika jest forma mianownika. Stwierdzić to można u męskich rzeczowników deklinacji słabej oraz u substantywizowanych przymiotników *Mensch! Meine Lieber!*

Narzędnik nie ma bezpośredniego odpowiednika w języku niemieckim. To, co po polsku wyrażamy narzędnikiem, możemy wyrazić po niemiecku konstrukcjami analitycznymi. Miejscownik jest jedynym przypadkiem wyrażanym jednocześnie analitycznie i syntetycznie. Analitycznie w postaci przyimka, syntetycznie, ponieważ ma jednak swoje końcówki fleksyjne, np.: *zu Hause*. (por. Sick, Bastion, 2004)

3.3. Formy alternatywne w procesie analityzacji języka

Z opisów badań nad procesami w języku serbskim wynika, że zmiany we fleksji imiennej i czasownikowej zawierają przykłady stabilizacji form alternatywnych. Często jest ona motywowana względami pragmatycznymi wbrew tradycji Vukowskiej, która uważała je za niegodne naśladowania. Zauważalny jest również rozwój fleksyjny

słów zapożyczonych (*авто, индекс, доцент*). We fleksji przymiotników i zaimków stwierdza się tendencję do szerzenia się form dłuższych: *зеленог кофера, зелена кофера*. Starcie dwu tendencji rozwojowych obserwuje się również w rozwoju fleksji liczebnika, zwłaszcza liczebników głównych i zbiorowych. Formy czasownikowe generalnie wykazują stabilność, choć obserwuje się zanikanie imperfektum i aorystu oraz uproszczenie strony biernej. Widoczna jest także tendencja do eliminowania dubletów. W dziedzinie składni zaznacza się wyraźna tendencja do nominalizacji (analityczne orzeczenie peryfrastyczne, grupy nominalne zawierające rzeczowniki odczasownikowe). Suma drobnych zmian daje w efekcie szczególną wyrazistość konstrukcji składniowej zdania serbskiego oraz umożliwia precyzyjne wyrażanie treści.

Badania nad współczesną analityczną strukturą języka bułgarskiego dają ciekawy materiał. W języku bułgarskim obserwuje się naruszenie normy rodzajowej pod wpływem formalnej struktury wyrazu, zwłaszcza jego części końcowej. Zmiany w zakończeniach rzeczowników zachodzą głównie pod wpływem czynników zewnątrzjęzykowych (reforma ortografii w 1945 r., kontakty językowe z językiem rosyjskim), następuje usuwanie archaizmów, redukcja paralelnych form pluralu jako wyraz tendencji do unifikacji, działania analogii – zwłaszcza w terminologii, a także proces diachronizacji, czyli powrotu do dawnych form.

Zauważalne jest coraz częściej występowanie resztek imiennych form przypadkowych. Zachowują się jeszcze formy wołacza, ale nie jest to już forma przypadkowa w ścisłym tego słowa znaczeniu. Pojawia się jednak silna tendencja do likwidacji tej formy. Przymiotnik zaczyna być pozbawiany stopniowo form dłuższych (zaimkowych) i następuje stabilizacja krótkich form przymiotnika.

Logiczne jest, że po okresie intensywnych tendencji zmierzających do zaprzestania deklinowania form imiennych, przyszedł czas na następną część mowy, która zostanie poddana redukcjom. Teraz tendencje redukcyjne będą dotyczyły czasownika. Najwyraźniej ten proces widać we współczesnej angielszczyźnie, gdzie po formach czasownikowych mamy już tylko pozostałości w postaci formy *z –s* w trzeciej osobie liczby pojedynczej (*He comes*). W języku bułgarskim obserwuje się upraszczanie systemu form czasownikowych. Rzadko spotykane są paralelne sekundarne formy imperfektu z sufiksem *-a-* wypierane przez formy z sufiksem *-ва-* (*изместя, измествам*). Usuwane są także tercjalne imperfekta typu *насядваме*,

zastępowane prostymi formami imperfektywnymi. Badacze języka bułgarskiego zaznaczają, że wszystkie te formy spotyka się w języku dzieci, co świadczy o ich silnym związku z systemem morfologicznym współczesnego języka.

Zmiany w morfologicznej budowie języka zauważalne są w rozszerzeniu lub zawężeniu spektrum wariantów (różnych) form, tj wariantów odmiany wyrazów. Takie warianty powstają wewnątrz systemu gramatycznego, często na styku zjawisk morfologicznych i syntaktycznych. Gramatyczna podzielność na warianty zawsze jest możliwa do sklasyfikowania według podziału na kategorie: warianty rodzajowe, warianty przypadków, warianty liczby, kategorii / rodzaju czasownika itd. Należy powiedzieć, że wariantowość nie jest bezgraniczna, a możliwa jest tylko do określonych granic, które wyznacza przez sam system, np. przy dwóch wariantach końcówek przypadków (ros. *в отпуске* – *в отпуску*, *инженеры* – *инженера*) nie może pojawić się nagle trzecia forma, przez system nie przewidziana. I dlatego też zmiana form w ramach systemu odbywa się w drodze walki tych form, wyparcia jednej formy przez drugą. Przytoczę jeszcze przykład systemowego ograniczania: obserwuje się w języku rosyjskim wypieranie form rodzaju nijakiego rzeczownika, szczególnie wśród form subiektywno-oceniających (*мое женушко*, *соловушко*, *сынишко*, *кранивушко*). Wybór wyrażenia, zastępującego stare, narodowe formy jest nieduży, ograniczony samą kategorią rodzaju gramatycznego: zachodzi różnicowanie form zorientowane w przypadku rzeczowników ożywionych na znaczenie płci, z początku – *моя женушко*, *мой сынишко*; dalej – *моя женушка*, *мой сынишка*. Innych form język nie przewiduje. Co więcej, w ostatnim przypadku rodzi się nowe ograniczenie: mimo formy rodzaju męskiego stosowana jest końcówka *-a* zamiast jej braku, który by bardziej odpowiadał formie rodzaju męskiego. W ten sposób gramatyka sama wprowadza zakazy chroniące jej rdzenną charakterystykę. Gdy leksyka i słowotwórstwo dają dużo miejsca dla twórczości językowej, morfologia w sposób ciągły buduje zakazy i ograniczenia. Co więcej, wyjście poza ustalone granice w zakresie stosowania form gramatycznych niesie za sobą najczęściej błędne ich użycie, a nie rodzącą się nową tendencję.

I tak, zmiany morfologiczne, przejawiające się w formie określonych tendencji, ujawniają się w kontekście starcia różnych wariantów form, ale form przewidzianych

w języku, a nie narzuconych mu działaniami jakichś wyjątkowo twórczych użytkowników języka.

Każdą leksykalno-gramatyczną klasę słów, tj. każdą część mowy, cechują swoiste kategorie gramatyczne, i stąd ilość ich możliwych wariantów i ich zakres określone są przez wewnętrzną charakterystykę samych tych części mowy.

Podzielność na warianty (wariantywność) i, co za tym idzie, ruchomość form, np. wśród rzeczowników, dotyczy kategorii rodzaju, liczby i przypadku; a wśród czasowników – morfemów rdzeni.

3.4. Liczba mnoga w znaczeniu zbiorowości lub uogólnionej mnogości

Można przytoczyć jeszcze jeden z dostępnych ekonomicznych środków analitycznych służących do wyrażenia znaczenia – jest to użycie wyjściowej formy liczby pojedynczej dla oznaczenia zbiorowości lub uogólnionej mnogości. W języku rosyjskim nie ma już tak wiele rzeczowników zbiorowych o szczególnej formie: *студенчество, учительство, офицерство, товарищество; профессура; детвора, ребятня, солдатня; старичье; молодежь* (por. indywidualne i autorskie użycie B. Achmadulinej w jej wypowiedzi o Swietajewej: *Это о человечестве. Но никак не менее важно – о собачестве, кошачестве, обо всем родимом зверинстве, тут сестры Цветаевы прежде, первое всех*. [Лит. газета, 1993, 29 сент.]).

Co prawda, w pierwszej połowie XX wieku rozszerzał się nieco krąg modeli słowotwórczych o znaczeniu zbiorowości na rzecz rzeczowników na *-ия* (*пионерия, инженерия*), model ten jednak się nie przyjął. Trzeba przyznać, że mimo ogólnie burzliwych procesów w słowotwórstwie, powstawanie nowych słów wg modeli uległo zahamowaniu, chociaż potrzeba wyrażania określanego znaczenia nie znikła, a nawet nasiliła się. I właśnie to najprawdopodobniej stało się przyczyną poszukiwań nowej formy przekazu znaczenia zbiorowości – formy istniejącej już w języku. Formą tą stała się forma rzeczowników w liczbie pojedynczej, w której znaczenie zbiorowości wychwytywane jest tylko z kontekstu, tj. w sposób analityczny. Forma liczby pojedynczej rzeczowników daje możliwość istotnego rozszerzenia grup słów o podobnym znaczeniu (jak widać, nie przyjęło się w języku konstruowanie słów typu: *рыбачество, рабочество*); co więcej, nazwa w rdzennej formie jest bardziej

ekonomiczna (brak sufiksalnych nalotów) i konkretna informacyjnie. I w ten sposób, jeszcze na początku wieku, pojawiły się formuły w publicystyce agitacyjnej: *Исполни, шахтер, перед рабочими свой долг; Уходил на войну сибиряк* i in. W czasach radzieckich pojawiły się liczne formy *дома* i *дни*: *Дом актера; Дом журналиста; День металлурга, День шахтера, День учителя* i in. Formy liczby mnogiej w znaczeniu zbiorowości, niewyrażonej za pomocą gramatyki, są dość powszechne: *Читатель ждет новых книг, Произошла встреча со зрителем; Специалист всегда в чести; Книга рассчитана на широкого читателя*; np.: *Рыбак-подледник бывает разный: рыбак-пенсионер, рыбак-рабочий и служащий, рыбак-военный, рыбак-министр, рыбак-интеллигент* (В. Солоухин); por. żartobliwie u Majakowskiego: *Гуляет мостовыми разная собачка*.

Nieoznaczoność liczby pojedynczej w języku rosyjskim umożliwia stosowanie wymienionych form nie tylko dla określenia pojedynczości (pojedynczej osoby lub przedmiotu), ale i liczby mnogiej. Forma liczby pojedynczej w danym kontekście może oznaczać „obraz ogromnej liczebności”, tj. mieć znaczenie uogólnionej zbiorowości, w związku z tym, że formy liczby mnogiej oznaczają zazwyczaj rozdzieloną mnogość, ogół jednorodnych obiektów. I właśnie dlatego formy liczby pojedynczej okazały się wystarczająco wygodne dla wyrażania rdzennego znaczenia. Z jednym jednak zastrzeżeniem: znaczenie to formuluje się w określonym kontekście, tj. w sposób analityczny, poza budową samego słowa. Uogólniono-zbiorowe znaczenie w formach liczby pojedynczej (*фермер, студент, крестьянин*) wyraża się sytuacyjnie, gdy w rzeczownikach zbiorowych występuje ono słowotwórczo, w samej strukturze (*фермерство, студенчество, крестьянство*).

3.5. Analityzm w morfologii a składnia

Tendencje analityczne w dziedzinie morfologii przejawiają się również w eliminowaniu form przypadków za pomocą różnych zabiegów składniowych i zastępowanie ich mianownikiem ze słowami pomocniczymi, np.: w zdaniu ... **признал** *заявление Бориса Немцова как угрозу* mówiący chciał uniknąć użycia narzędnika, mimo że czasownik *признать* wymaga biernika a następnie narzędnika (*признать кого? кем?*). Podobnie jest w zdaniu: *ЦРУ отреагировало на заявление Виктора*

*Илюхина как полнейший абсурд (Е.Киселев); Вот в такой обстановке происходили сегодня события в Грозном, которые военные то отказываются, то признают как прекращение огня; Он назван как лучший игрок чемпионата (dlaczego nie назван лучшим игроком?). Podmianie rekcji często towarzyszy użycie przyimka, np.: **о своих впечатлениях поделиться.** (поделиться своими впечатлениями).*

Podobne przykłady w języku polskim zostały zgromadzone dzięki tłumaczeniom z języka bułgarskiego:

*Niektórzy badacze nieprawidłowo przypisują im znaczenie nieokreśloności i nazywają tworzony przez nie czas **jako czas przyszły nieokreślony** (dlaczego nie: nazywają czasem przyszłym nieokreślonym).*

*Jeszcze bardziej znamienne w kwestii ograniczania użycia imiesłowów w narodowej mowie bułgarskiej przez okres średniobułgarski jest ich **zastępowanie przez osobowe formy czasownikowe** (por.: zastępowanie osobowymi formami czasownika).*

Z historii słowiańskiego analityzmu wiemy, że jednym ze stadiów jego rozwoju była podmiana dopełniacza biernikiem po czasownikach zaprzeczonych. We współczesnej polszczyźnie użycie genetiwu w tej pozycji składniowej jest konsekwentne. W ruszczyźnie natomiast od dawna na pierwszy plan wychodzą formy biernika, np. *я не знаю русский язык, я не читал эту книгу*. Po czasownikach zaprzeczonych dopełniacz we współczesnym języku rosyjskim jest zabarwiony stylistycznie (język pisany, styl naukowy). Podręczniki do nauki języka rosyjskiego dla cudzoziemców propagują formę biernika:

- *Иван знает это правило?*

- *Нет, он не знает это правило.*

Jest to konstrukcja prosta, ponieważ dla rzeczowników rodzaju męskiego i nijakiego ma formę taką jak mianownik.

W odmianie rzeczowników można zaobserwować dobrze już zbadane zjawisko ekspansji mianownika, które szczególnie aktywnie przejawia się w języku literackim. Rozwój analityzmu można zauważyć także w aktywizacji konstrukcji przyimkowych, wypierających z użycia konstrukcje bezprzyimkowe. Przytoczę kilka przykładów: *изменение расписания / zmiany rozkładu* → *изменения в расписании/zmiany w rozkładzie*, *ссора соседей / kłótnia sąsiadów* → *ссора между соседями / kłótnia pomiędzy sąsiadami*, *подарок сестре* → *подарок для сестры, ему свойственно* → *для него свойственно*. Wyjątkowo aktywny jest przyimek *по* oznaczający sferę działalności: *позиция по Чечне, план по трубам, конференция по Кавказу*⁸.

3.6. Rola procesów nominalizacji w dążeniu do analityzmu

Autorzy współczesnych publikacji w dziedzinie składni (patrz: Korytkowska, 2003) podkreślają tendencje rozwojowe w zakresie procesów nominalizacji. W tekstach bułgarskich i polskich obserwujemy duże nasycenie konstrukcjami nominalnymi. Dla stylu publicystycznego i naukowego jest to cecha wyróżniająca. Dzięki zastosowaniu nominalizacji w tekście uzyskuje się większą zwięzłość. Frazy nominalne zawierają treść, która może być wyrażona w obrębie frazy nominalnej. Dla wyżej wymienionych stylów charakterystyczne są konstrukcje bierne i bezpodmiotowe. Korytkowska (2003) tłumaczy to pewną modą na określone środki wyrazu. Należy jednak podkreślić, że takie transformacje wpisują się w ogólne tendencje analityczne w językach słowiańskich. Stanowią bowiem stadium przejściowe od zdań złożonych, zawiłych do zdań prostych i jasnych, oszczędnych w środki fleksyjne. W języku polskim obserwuje się pewną tendencję polegającą na wzroście liczebności struktur nominalnych w tekście. Wskazują na to badania tekstów od XIV do XX wieku przeprowadzone przez A. Wierzbicką. Zjawisko wzrostu liczebności typów parataktycznych kosztem typów hipotaktycznych ma charakter ogólnoeuropejski. W niniejszej pracy wielokrotnie odwoływałem się do teorii otoczenia językowego, które według niektórych uczonych (patrz: Polikarpow, 1979) zadecydowało o przekształceniu się systemu syntetycznego w analityczny (np. język bułgarski i macedoński). W dobie globalizacji, tworzenia kontynentu europejskiego bez granic

⁸ O wzroście znaczenia przyimków będzie mowa dalej

możemy mówić nie tylko o wpływie otoczenia językowego, ale nawet o wtargnięciu modelu obcego do wnętrza innego systemu językowego, np. ekspansja języka angielskiego w systemie innych języków europejskich. W przypadku bułgarskiego należy zaznaczyć wpływ greki, polegający na kondensacji struktur zdaniowych, wprowadzeniu dużej ilości konstrukcji imiesłowowych, konstrukcji z infinitiwem, które funkcjonalnie odpowiadają różnym rodzajom zdań podrzędnych.

W języku polskim takie tendencje są widoczne w wyrażeniach: *możliwość wejścia, konieczność przystosowania, prośba o pomoc, rozkaz wymarszu, pragnienie spotkania się z Anią, zakaz Administracji wprowadzania przez mieszkańców psów* i w zdaniach: *Mam możliwość spędzenia tam tygodnia.*

Na podstawie obserwacji Korytkowskiej (patrz: Korytkowska, 2003) można stwierdzić, że we współczesnej polszczyźnie wzrasta rola predyktorów analitycznych, np. z czasownikami *móc, kazać, namawiać, radzić* + *S, aby* a także występowanie syntagm typu *możliwość ucieczki, cel wyjazdu.*

Proces narastania w zasobie językowym polszczyzny predykatywnych konstrukcji analitycznych oraz przekształceń nominalnych ma długą historię, być może sięgająca przed wiek XIV. Wierzbicka sądzi nawet, że duża ilość form werbalnych i mała konstrukcji nominalnych może być wynikiem silnego wpływu tekstów łacińskich na polszczyznę XVI w. Korytkowska natomiast podkreśla wpływ składni angielskiej.

3.7. Mianownik w procesie analityzacji

Przyjrzyjmy się mianownikowi, która to forma (nie funkcja) odgrywa kluczową rolę w procesie analityzacji języka. Nadużywanie mianownika może być zastąpione również przekształceniem całego zdania w taki sposób, aby uniknąć formy fleksyjnej. Językowi rosyjskiemu znane są połączenia rzeczownika w mianowniku z bezokolicznikiem typu: *любитель выспаться, манера вести себя, желание постынуть.* Zestawienia takie otwierają możliwość przekształcania zdania w taki sposób, aby nie używać rzeczownika w odpowiednim przypadku: *сторонник влиять на то, что пишет пресса (сторонник влияния).*

*Oczywiste jest więc, że jeszcze w tej dalekiej epoce istniała w języku **skłonność, żeby przekazywać** opisowo treść czasownikową wyrażaną syntetycznie przez formę bezokolicznikową (skłonność do przekazywania).*

O ekspansji formy mianownika można też mówić w przypadku rosyjskiej konstrukcji składniowej nazywanej mianownikiem tematu (*именительный темы*), np.: *Церковь, она отделена в России от государства?; Твоя подруга, у неё было венчание в каком соборе?; Это шикарное вечернее платье, оно у Нasti от какого кутюрье?; Редакция, оттуда нам восторженный отзыв на нашу статью прислали; А этот новый франко-британский фильм «Защита Лужина», а в нём есть хоть какое-то сходство с набоковским романом, или, как всегда, западная киноверсия даже близко с нашей классикой не лежала?* (Okno v Rossiju 2, 2004) .

Te konstrukcje składniowe, charakterystyczne dla rosyjskiej mowy potocznej, pozbawiają rzeczownik możliwości jego odmiany.

Pośrednio z ekspansją mianownika jest związane zjawisko podmiany rekcji u czasowników wymagających dopełniacza. Większość z nich używana jest z biernikiem, czyli przypadkiem najbliższym mianownikowi w postaci form rzeczowników rodzaju męskiego i niejakiego. Zilustrujmy to zjawisko przykładami ze współczesnej polszczyzny: *skutecznie bronił siostrę przed zalotami starszego pana, bronić dobre imię szkoły, bronić pracy dyplomowej, chronić zdrowie, strzec dom, dotknąć piłkę, przestrzegać przepisy BHP, słuchać matkę, używać proszek, pilnuj córkę, pożycz mu pieniądze itp.*

Czasowniki niedokonane mogą przejmować rekcję czasowników dokonanych, np.: *bronić matkę, dobre imię szkoły* pod wpływem *obronić matkę, dobre imię szkoły*.

3.8. Zmiany gramatyczne a leksyka

Zmiany w gramatyce są często związane ze zmianami w leksyce. Należy tu zwrócić uwagę na wzrost ilości i aktywizację powszechnego użytku rzeczowników nieodmiennych, przymiotników analitycznych i skrótowców. Liczba przymiotników analitycznych (por. M.W. Panow, 1971) w języku rosyjskim rośnie tak intensywnie, że uczeni nie nadążają z zamieszczaniem ich w słownikach. Wymienię tylko niektóre: *мастер-класс, мастер-фонограмма, компакт-кассета, компакт-диск, шоу-*

бизнес, бизнес-класс, бизнес-ланч, топ-фильм, топ-звезда, брейк-группа, брейк-конкурс, Web-страницы, Web-услуги. Takie jednostki częściej występują w prepozycji względem rzeczownika, ale mogą też zajmować postpozycję: *дог-шоу, ток-шоу, кофеварка-экспресс, кофе-брейк* (ср. *экспресс-опрос, экспресс-информация*). E.I. Gołanowa (Gołanowa, 1998) twierdzi, że jeśli w latach sześćdziesiątych podobne jednostki były raczej faktami mowy, to obecnie prawdopodobnie można już mówić o „faktach języka”. Dla porównania można przytoczyć przykład wyrażenia z języka polskiego: *plaszcz bordo*. Pod koniec XX w. gwałtownie aktywizuje się użycie skrótowców. Szczególnie dynamicznie rośnie liczba skrótowców literowych, które wymawia się literę po literze: *ОРТ* (*Общественное российское телевидение*), *НТВ* (*Независимое российское телевидение*), *МВФ* (*Международный валютный фонд*), *ФСБ* (*Федеральная служба безопасности*), *ЦИК* (*Центральная избирательная комиссия*), *ОВР* (*Отечество – вся Россия*). Rzadziej wymawia się połączenia głosek: *СМИ* (*средства массовой информации*). Wymienione zjawiska odzwierciedlają powolny ruch w syntetycznym języku rosyjskim zmierzający w stronę analityzmu; nie ma natomiast ruchu w stronę syntezy języka. Rozwój cech aglutynacyjności przejawia się w osłabieniu wymiany na styku morfemów, które jest podtrzymywane przez zjawisko interfiksacji. Oba te zjawiska są najbardziej widoczne w słowotwórstwie. Tworzenie nowych słów bez wymiany na styku morfemów jest charakterystyczne dla niektórych klas wyrazów pochodnych. Rozpatrzę dwie z nich.

Prefiksacja imienna to połączenie rzeczowników z obcojęzycznymi przedrostkami, które nie wiąże się z żadnymi zmianami na granicy morfemu. Bardzo aktywne są prefiksy *супер-, сверх-, анти-, де-, псевдо-, пост-, контр-* i inne. Inna klasa wyrazów pochodnych, w których bardzo wyraźny jest styk morfemowy to wyrazy tworzone od skrótowców. Ostatnio często granica morfemu jest nawet przedstawiana graficznie: skrótowiec jest pisany dużą literą, a interfiks, sufix i ewentualnie końcówka – małą literą, na przykład: *НТВшники, ОРТшники, ГАИшники, МГУшники, „МК”овский, ЛДПРовцы*. Wcześniej używano innej pisowni, którą stosuje się także obecnie: *оэртэшники, гаишники, эмгэушники*. Przyjrzę się teraz kilku najnowszym wyrazom pochodnym, które zawierają obcojęzyczne tematy pochodzące od skrótowców. Od skrótowca *nuap* (англ. *PR* –

public relations) utworzono nazwę osoby *нуарщик* – specjalista ds. *public relations*. Ten rzeczownik spotyka się w gazetach i ustnych środkach masowej komunikacji. W 1993 utworzono nazwę rosyjskiej sieci Internetu *Рунет* (ru + net, dosł. *Русская сеть*). Oto przykłady: „Мысль об академии Интернета регулярно посещала жителей *Рунета* последние годы” (*Wriemia*, 06.12.99); „В *Рунете* появился свой *Оскар*” (tytuł, *Kommiersant*, 03.12.99). Zasadniczą cechą współczesnego dyskursu wydaje się być przemieszczanie się różnego rodzaju elementów (słów, frazeologizmów, połączeń wyrazowych, wypowiedzi itd.) z peryferyjnych sfer języka do centrum systemu językowego. Jako peryferyjne występują jednostki odnoszące się do języka niestandardowego (języka potocznego, żargonu, języka gminnego), leksyka terminologiczna i fachowa, a także różnego rodzaju szablony i cytaty wchodzące do mówionego języka literackiego, do języka środków masowej informacji z literatury pięknej, folkloru i kultury masowej (tytuły filmów, cytaty z pieśni, anegdot itd.) oraz zbiór oficjalnych szablonów czasów radzieckich (hasła, wezwania, cytaty itd.) Wszystkie wymienione rodzaje inkrustacji wyróżniają się znaną jednorodnością funkcjonalną, co właśnie ich łączy. Powody aktywizacji peryferyjnych elementów języka są różnorodne. Do głównych przyczyn należą wydarzenia życia społecznego. Okresy pierestrojki i po pierestrojce miały na język wpływ podobny do tego, który wywarła rewolucja: rozpad ZSRR, upadek systemu totalitarnego wnoszą duże zmiany w warunki funkcjonowania języka. Osłabienie cenzury wewnętrznej i autocenzury sprzyja wyzwoleniu się języka, odejściu od standardowych, narzucanych przez sowiecką ideologię, wyrażen lub trawestacji mających na celu ich wyśmianie. Język nabiera cech swobody, tętni życiem. Następuje „mieszanie się” języków różnych warstw społecznych, na przykład: mowa więźniów Gułagu (kryminalnych, obyczajowych, politycznych) wpływa na mowę innych grup społecznych. Rozszerzają się ramy mowy publicznej, do ustnej mowy publicznej (telewizja, radio, wiece, zebrania) dołączają nowe warstwy społeczne. Minęły czasy, kiedy ludzie czytali z kartki przygotowane wcześniej wystąpienia. Rozpatrzone osobliwości funkcjonowania języka rosyjskiego końca XX w. służą, wg Jacobsona, realizacji poetyckiej funkcji języka. Cytaty i różnego rodzaju inkrustacje wzmagają dialogowość dyskursu, podnoszą moment gry, służą tworzeniu podtekstu. Cytaty i pseudocytaty pełnią różne funkcje: służą parodiowaniu, trawestacji, wyśmianiu podstawowych zasad, poetyzacji,

stworzeniu zagadki. Obecność „obcego słowa” decyduje o szczególnej ekspresji współczesnego dyskursu, stwarza dwuplanowość lub wieloplanowość odbioru, wzmacnia ocenę (zazwyczaj negatywną – wyraża ironię, żart, sarkazm itp.), zachęca adresata do aktywnego postrzegania mowy i współdziałania z autorem. Cytaty, kalki nowomowy, kalki o obniżonym statusie stylistycznym wchodzące do języka literackiego z peryferyjnych sfer języka, warunkują specyficzną cechę struktury współczesnego tekstu publicystycznego, który można nazwać mozaikowym lub intertekstualnym. Jak oceniać to wszystko, co obserwujemy w tekstach rosyjskich i polskich z końca XX i początku XXI w.? Według nas nie zachodzi tu proces stopniowego psucia języka, lecz jego oswobodzenia. Przyjrzyjmy się opiniom, które wygłaszane są czasem na temat współczesnego języka rosyjskiego. W 1998 r. gazeta „Frankfurter Allgemeine Zeitung” zamieściła artykuł, w którym autor, najwidoczniej imigrant, twierdzi, że obfitość nienormatywnej leksyki jest świadectwem stanu upadku mentalności całego społeczeństwa rosyjskiego, dotkniętego panoszącą się przestępczością. Trudno jest zgodzić się z tym stwierdzeniem. Jeśli syn mówi do matki: *He наезжай на меня*, używając żargonu, lub lingwista mówi o jakimś sympozjum: *Это была большая лингвистическая тусовка*, będzie to żart i ubarwienie języka, ale nie włączenie mówiącego do świata złodziei. Niektórych słów z pospolitego żargonu używały największe autorytety kultury rosyjskiej, m.in. członek akademii D.S. Lichaczow lub pisarz A. Solżenicyn, nawet w publicznych wystąpieniach (*на халяву, тусовка*). Przytoczę jeszcze jeden przykład. Podręcznik dla użytkowników komputera – zatytułowana *ПК для „чайников”*. Książkę tę wydano już po raz drugi w 1994 r. (Kijów-Moskwa). *Чайник* to słowo żargonowe; nie oznacza „naczynia do przygotowania herbaty”, lecz jest żartobliwym określeniem człowieka – znaczy tyle co „nieprofesjonalista”. Umieszczone w tytule przyciąga uwagę czytelnika bardziej niż nudny, banalny tytuł typu: *Руководство для пользователей-непрофессионалов*. Nie mają racji lingwiści, którzy podchodzą do wszystkich nowych zjawisk w języku z czysto purystycznych pozycji. Z. Kester-Toma (Kester-Toma, 1993) słusznie zauważa, że zakaz nie jest najlepszym środkiem polityki językowej. Przypomnę słowa Panowa, które wypowiedział na początku okresu pierestrojki: „W latach 30.–60. panował taki stosunek do języka literackiego: norma to zakaz. Norma kategorycznie oddziela przydatne od niedopuszczalnego. Teraz ten stosunek uległ

zmianie: norma to wybór. Radzi ona czerpanie z języka tego, co jest najbardziej przydatne w danym kontekście. „Psucie” języka, o którym tak wiele się pisze, dotyczy nie systemu językowego, lecz zdolności językowych i umiejętności mówienia. Nowe warunki funkcjonowania języka i pojawienie się dużej ilości nie przygotowanych wcześniej ustnych publicznych wystąpień wywołują wrażenie wzrostu ilości błędów. Zresztą, niektórzy lingwiści uważają, że „koślawość” mowy wyjawia drżące „(...) w języku tendencje rozwojowe”. Język to system samooczyszczający się. Jeszcze do niedawna powszechnie mówiono o *конечнице*, nawet rodzinnym. Po kilku latach to słowo znikło. W czasach totalitaryzmu język „zasuszono”, brakowało mu „życiodajnej wilgoci”, teraz – jest przesycony. To, co zbędne – zaniknie. Oswobodzenie, możliwość swobodnego wyrażania swoich myśli i uczuć, zabawy językowe i za pomocą języka – to właśnie jest charakterystyczne dla współczesnego języka rosyjskiego i polskiego.

3.9. Analityzm a kategoria liczby

W niniejszym rozdziale należy poruszyć jeszcze jedną kwestię, która bezpośrednio jest związana ze zmianami morfologicznymi w strukturze języka. Na zmiany w paradygmacie odmiany rzeczowników ważny wpływ miał fakt zaniku liczby podwójnej w większości języków słowiańskich. Brak dualis spowodował, że część końcówek fleksyjnych w ogóle przestała być używana lub przeniesiona została do liczby mnogiej. Jeszcze do niedawna w stadium konkurencji znajdowały się w języku polskim formy *rękami i rękoma*, aż wreszcie druga została prawie zupełnie wyeliminowana. W tych językach słowiańskich, w których najdłużej zachowały się formy dualne, również obserwuje się wyraźne zmiany. We współczesnym języku słoweńskim obserwujemy tendencję do zaniku liczby podwójnej (patrz: Tesnière, 1925). To samo zjawisko dotyczy języków serbołużyckich (patrz: Lötzsch, 1965). Wiktor Chrakowski (patrz: Charkowski, 2003) pisze natomiast o odradzającym się dualis, który w języku rosyjskim utracono w mowie potocznej jeszcze w XII wieku, mimo że jeszcze w zabytkach piśmiennictwa XII–XIV wieku te formy były używane prawidłowo. Autor dostrzega tę tendencję w opozycjach: *давай поговорим / давайме поговорим*, w których wyraźnie widzi różnicę między liczbą mnogą oraz podwójną.

Pary *давай сноём / давайте сноём, давайте (будем) неть / давайте(будем) неть* autor nazywa innowacyjnymi parami analitycznymi. W ślad za Charkowskim można stwierdzić, że zgodnie z teorią formy dualis nie powinny się odradzać, gdyż w mowie potocznej w języku rosyjskim zanikły w XII wieku. Możliwe jednak, że istnieje jakaś potrzeba odrodzenia ich. Formy te mogą być nazwane w ślad za Winogradowem oraz rosyjską gramatyką akademicką 1980 roku – formami wspólnego działania. W języku polskim również można by utworzyć takie formy. Słownik języka polskiego podaje kilka znaczeń czasownika *chodź / chodźcie*: oprócz *przyjdź, przyjdźcie – weź, weźcie* (w czymś udział), *zaczynij, zaczynajcie* (coś robić), np.: *chodź jeść / chodźcie jeść / chodźcie jedzmy, chodź się bawić / chodźcie się bawić / chodźcie się bawmy*.

Rozróżnienie tych form możemy interpretować dwójako. Po pierwsze – mogą one być substytutem form rzeczowników w liczbie podwójnej, po drugie – wydaje się uzasadniony pogląd, że rozwój form czasownikowych przychodzi na miejsce zanikających deklinacji.

Na podstawie zebranych do tej pracy przykładów można stwierdzić, że system morfologiczny ulega przekształceniu na wielu płaszczyznach, a ich wspólnym elementem jest dążenie do uproszczeń oraz wypracowywanie form charakterystycznych dla systemu analitycznego.

3.10. Wnioski

Na podstawie omówionych przykładów można stwierdzić, że system morfologiczny ulega przekształceniu na wielu płaszczyznach, a ich wspólnym elementem jest dążenie do uproszczeń oraz wypracowywanie form charakterystycznych dla systemu analitycznego.

Do tendencji analitycznych w dziedzinie morfologii można zaliczyć:

1. Zmniejszenie ilości przypadków wszystkich odmiennej części mowy.
 - a) wypieranie dopełniacza partytywnego: ros. *кубометр леса* zamiast *кубометр лесу*; pol. *nalać herbatę* zamiast *nalać herbaty*.
 - b) uproszczenia w paradygmacie odmiany rzeczowników: pol. *funduszy* zamiast *funduszów*; *sto gram* zamiast *sto gramów*, ros. *килограмм апельсин* zamiast *килограмм апельсинов*.

- c) eliminację form obocznych w kierunku prostszych: pol. *kuchen/kuchni, sukien/sukni, stajen/stajni, kopalń/kopalni, kropel/kropli, will/willi, oczyma/oczami, uszyna/uszami*.
2. Częstsze użycie rzeczowników i przymiotników nieodmiennych: pol. *biopaliwo, wieczór etno*, ros. *звукорежиссёр*.
- a) tendencja do nieodmieniań nazwisk i nazw własnych: pol. w *Republice Kenia*, ros. в *Республике Кения*.
- b) używanie komponentu typu ‘e-’: pol. *e-lektoraty*; ros. *э-счѐм, э-ночма*.
3. Wzrost znaczenia dwurodzajowych rzeczowników, a dokładniej zastosowanie form rodzaju męskiego do oznaczania płci żeńskiej: ros. *наша врач*; pol. *polska komisarz Danuta Hübner*.
4. Zmiany sposobu oznaczania zbiorowości w grupie rzeczowników (nadawanie znaczenia zbiorowości formom oznaczającym pojedynczość): ros. *Читатель ждет новых книг*.
5. Zastępowanie form przypadków formami z przyimkiem: pol. *kupiłem książkę bratu / kupiłem książkę dla brata*; ros. *я купил брату книгу / я купил книгу для брата*.
6. Zastępowanie form przypadków zdaniem podrzędnym: pol. *Oczywiste jest więc, że jeszcze w tej dalekiej epoce istniała w języku skłonność, żeby przekazywać opisowo treść czasownikową wyrażaną syntetycznie przez formę bezokolicznikową zamiast skłonność do przekazywania*.
7. Zastępowanie form przypadków słowami pomocniczymi (*jak, jako*): *Chopin był uważany jako wzór (15.09.2010, wykład prof. dr hab. T. Tomaszewskiego pt. „Domniemane listy Fryderyka Chopina do Delfiny Potockiej, Uniwersytet Warszawski”*

Morfologia należy do najbardziej ugruntowanych, głębokich poziomów systemu językowego. Jest ściśle zorganizowana, operuje pojęciami i kategoriami rozwijającymi się według własnych wewnętrznych reguł. Morfologia uwzględnia narodową specyfikę języka, stanowi szkielet, bazę, do której umocowane są pozostałe ogniwa systemu językowego. Same zmiany w morfologii realizują się w skrajnie dowolny sposób. Nagromadzenie nowych jakości językowych jest mało zauważalne, jeśli obserwować je w krótkich odstępach czasu. System morfologiczny cechuje się skrajnym stopniem trwałości wobec oddziaływań z zewnątrz i jest dla nich mało przepuszczalny. Przy

rzeczywistych próbach oddziaływania, choćby ze strony innych języków, morfologia pręcej podporządkuje sobie elementy przyniesione z zewnątrz, niż zmieni się sama. Jednak zmiany są coraz bardziej widoczne.

Morfologia żywego języka, aktywnie używanego przez społeczeństwo, obrazuje stan nieustannej płynności, podatności na zmiany relacji wewnątrz swego systemu. I jeśli nawet bezpośrednie oddziaływania natury społecznej trudne tu są do uchwycenia, to wyrażają się one pośrednio w stymulacji wewnętrznych możliwości języka, w przyspieszaniu lub spowalnianiu procesów, narastających lub narosłych, w systemie. W poszczególnych językach można zaobserwować różne tendencje.

Jeszcze raz odwołajmy się do języka serbskiego, gdyż w nim najwyraźniej odzwierciedla się stan pośredni między językiem syntetycznym i analitycznym. Badacze języka serbskiego zaznaczają, że w dziejach nowożytnego serbskiego języka literackiego można obserwować ścieranie się dwóch tendencji: pierwsza polega na tym, że zachowuje się „formę” języka Vuka Karadžica, a druga wymaga elastycznego zachowania wobec „ducha” języka literackiego.

3.11. Liczebnik a przypadek

3.11.1. Pojęcie liczebnika słowiańskiego

Liczebnik to część mowy, która służy do oznaczenia dokładnej liczby osób i przedmiotów. Ponieważ liczebnik wyraża obiektywną informację pozbawianą emocjonalnego nacechowania znajduje szerokie zastosowanie w stylu oficjalnym i publicystycznym. Najczęściej w tych stylach liczebnik jest wyrażony za pomocą cyfry. Jednak graficzny sposób wyrażania cyfr nie jest jedynym obowiązującym czy spotykanym. Częstokroć autorzy testów równolegle stosują zapis wyrazowy, który stał się przedmiotem badań językoznawców, gdyż tylko zapis słowny pozwala stwierdzić, czy dana forma wyrazu została odmieniona.

Liczebniki nie mogą wyrażać znaczeń przenośnych i w związku z tym raczej nie są używane w znaczeniu metaforycznym. Jedynie w stylu publicystycznym w szczególnych kontekstach liczebnik może być silnym źródłem ekspresji. Stąd zakres użycia liczebnika we współczesnym języku polskim i rosyjskim najlepiej

odzwierciedla stopień zaawansowania analityzmu. Szczególny kontekst o zabarwieniu emocjonalnym Irina Golub ilustruje zdaniem: *Великая Отечественная война унесла двадцать миллионов жизней?* Autorka twierdzi, że nie jesteśmy obojętni wobec danych statystycznych i interesują nas dane o podwyższeniu lub obniżeniu podatków, wskaźniki walki z przestępczością, dane o ilości zabitych w aktach terrorystycznych. W takich właśnie kontekstach liczebnik, nie tracąc swojej funkcji informacyjnej, staje się ważnym środkiem nasilenia ekspresywności języka (por. Golub, 2001).

3.11.2. Ekspresywne użycie liczebnika

Dla badań nad procesami analitycznymi w dziedzinie liczebników istotnym faktem jest jego ekspresywne użycie w środkach masowego przekazu, gdyż w chwili wzburzenia na drugi plan schodzi jego forma i stąd większe prawdopodobieństwo błędu językowego. Stylistycznie poprawne byłoby odejście od nadużywania liczebników w tekstach nastawionych na odbiór słuchowy, dlatego doświadczeni lektorzy w czasie wykładu grupują dane statystyczne w specjalnych tablicach, aby odbiorca mógł przełączyć się na odbiór wzrokowy. Często można zaobserwować unikanie tych pozycji, w których skomplikowane cyfry miałyby znaleźć się w pozycji przypadku trudnego. Badani respondenci proszeni o przeczytanie fragmentów tekstu zawierających liczebniki mieli kłopoty z ich odmianą. Szczególnie trudne było odtworzenie paradygmatu odmiany liczebnika, co również potwierdzają badania Dalewskiej-Greń (por. Dalewska-Greń, 1991) przeprowadzone na użytkownikach języka serbskiego.

Liczne warianty form podawane podczas odczytywania liczebników są związane z aktywnym rozwojem analityzmu. Według Winogradowa (Winogradow 1972) „Stara technika języka przeczy nowym zasadom rozumienia i wyrażania oderwanych pojęć liczby i ilości” oraz „podporządkowując się wpływowi myślenia matematycznego, forma liczebników podlega unifikacji”.

Mowa tu o naturalnym rozwoju języka, jego skłonności do unifikacji. Natomiast wpływ sztucznych czynników, do jakich należy sfera polityki i jej ingerencji w język pozwala wytłumaczyć zjawisko propagowania odmienności liczebników w języku serbskim. Barbara Kryżan-Stanojević pisze, że w związku z tym, że liczebnik w języku

chorwackim stał się nieodmienny, w języku serbskim zaczęto lansować jego odmienność. Odmieniane liczebniki zaczęły pojawiać się w pisanej odmianie języka, a nawet w języku mówionym (por. Kryżan-Stanojević, 2003).

3.11.3. Historia liczebnika słowiańskiego

Od czasów prasłowiańskich liczebnik i jego odmiana ciągle ulegały zmianom i zawsze w kierunku uproszczenia. Wywołane to było w dużej mierze skomplikowaną odmianą uzależnioną od rodzaju i grupy liczebników (zbiorowe, główne itp.) oraz obecnością form-wariantów np. w wyborze między liczebnikiem głównym i zbiorowym (por. ros. *два сына – двое сыновей*). Badania nad współczesnym liczebnikiem wykazały, że jest to jedna z najtrudniejszych kategorii gramatycznych dla użytkowników języka i częstokroć rezygnują oni z odmienienia tej części mowy, wybierając inną formę.

Poza licznymi zmianami w deklinacji poszczególnych liczebników np. przejście liczebnika *jeden* do odmiany miękkiej w języku polskim i słoweńskim i do odmian mniej lub bardziej mieszanych w innych językach, jednym z pierwszych uproszczeń w językach słowiańskich było pozbycie się formy rodzajowej w liczebniku *trzy* i *cztery*, a co za tym idzie kompletny zanik deklinacji w zależności od rodzaju męskiego i żeńskoniżskiego. Odmiany te zachował tylko język słoweński *trije–tri* i *štirije–štiri*, ale ogólne tendencje rozwojowe języka wskazują, że i one powinny zaniknąć.

We wszystkich językach słowiańskich z wyjątkiem bułgarskiego i macedońskiego liczebnik posiada fleksyjną kategorię przypadku. W języku serbskim i chorwackim zakres odmienności form liczebnikowych jest na współczesnym poziomie języka znacznie ograniczony. Nie mają odrębnych form przypadków zależnych liczebniki główne powyżej „4”, a znaczne ograniczenie wykazują też liczebniki główne od „2” do „4” i zbiorowe – najczęściej w konstrukcji przymkowej, gdzie przeważa forma Nominatiwu. W badaniach Hanny Dalewskiej-Greń, która ankietowała naturalnych użytkowników języka serbskiego, stwierdza się, że mieli oni kłopoty z odtworzeniem zarówno paradygmatu przymiotnikowego wchodzącego w konstrukcje z tymi formami liczebnikowymi, jak i paradygmatu liczebnikowego (najtrudniejsza okazała się z całego paradygmatu forma datiwu). Autorka podkreśla fakt, że

ograniczenia w odmianie liczebników widoczne są również w innych językach – np. w potocznym słoweńskim i słowackim (liczebniki zbiorowe), w łużyckim.

3.11.4. Procesy analityczne w odmianie liczebników

Nasze badania wykazały następujące zjawiska:

1. Zastąpienie odmiennych form liczebników porządkowych ilościowymi;
2. Stopniowy zanik fleksji liczebników;
3. Mylenie form przypadków rzeczowników po liczebnikach – zarówno głównych (głównie w języku rosyjskim), jak i zbiorowych (także głównie w języku rosyjskim);
4. Zanik odmiany liczebników zbiorowych (i w języku polskim, i w rosyjskim);
5. Wypieranie innych przypadków przez tak zwane przypadki proste;
6. Zamiana pozycji składniowej, w której liczebnik powinien zostać odmieniony na pozycję mianownika lub innego przypadku prostego (głównie polski narzędnik);
7. Odejście od odmiany pierwszych członów w liczebnikach zbiorowych.

Irina Golub (por. Golub, 2001) podkreśla, że jeszcze na początku XX wieku częściej wybierano wariant z liczebnikiem porządkowym: *пакет из дома номер первый, палатка номер шестая, нитки номер пятидесятый*. Obecnie używa się form liczebników głównych w mianowniku: *Живу в квартире 31 (тридцать один), Ехал поездом 75 (семьдесят пять), Из дома № 1 (номер один)*. W języku publicystyczny proces ten przejawia się coraz częstszym używaniem postpozytywnego liczebnika głównego zapisanego cyframi a czytanego w formie mianownika: *В Москве, в парке «Сокольники», открылась международная специализированная выставка «Связь-96»* (z gazety). Wyrażenia te silnie się aktywizują w języku rosyjskim, ponieważ są krótkie. *выставка «Оборудование и технологические процессы производства связи 1996».- Связь-96*.

Podobne wyrażenia stają się coraz bardziej produktywne, ponieważ w języku współczesnym obserwuje się potrzebę użycia naukowych i technicznych określeń z liczebnikiem, np.: *уран-235, станция Зонд-3*. Rozwój naukowo-techniczny i wprowadzanie coraz nowszych modeli samochodów i samolotów bez zmiany ich nazwy rozwinął to zjawisko zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim: *самолёт* –

*ИЛ-18, ТУ-154, АН-10, samochody – МАЗ-200, ЗИЛ-164А, FIAT 126p, FIAT 125 oraz nowsze Peugeot 206, Peugeot 607, statków kosmicznych – Восток-1, Луна-3 i innych kategorii: Формула-1, Грамматика-80. W kilku z podanych przypadków istnieją warianty z liczebnikiem porządkowym, np. *ТУ-сто четыре – ТУ-сто четвертый*. Użytkownicy języka wybierają jednak formę krótszą i prostszą z nieodmiennymi formami liczebników głównych. Duże możliwości daje tutaj użycie roku po nazwie, np. *поправки к бюджету 2005 (две тысячи пять)*⁹.*

O sukcesywnej unifikacji odmiany liczebników może świadczyć stopniowa utrata poszczególnych form liczebnika *сто, сорок и девяносто* w języku rosyjskim. Obecnie zachowały się zaledwie dwie formy: pierwsza we wszystkich przypadkach zależnych (oprócz biernika) *ста, сорока, девяноста* druga w mianowniku i bierniku – *сто, сорок и девяносто*. Pozostałe formy są już archaiczne, ale można je odnaleźć jeszcze w tekstach dwudziestowiecznych, np. u Szołochowa: *Их шесть автоматчиков – вот они, шагают метрах в **стах** от меня* lub: *Заплатил за штуку по **сту** рублей*.

3.11.5. Problemy z odmianą liczebnika w języku rosyjskim

Stopień trudności odmiany liczebników wywołał stopniowe odchodzenie od fleksji i w konsekwencji jej zanik. Na początku to zjawisko było charakterystyczne tylko dla języka potocznego, ale z czasem formy nieodmienne zaczęły przenikać do gatunków pisanych języka.

Oto przykładowe pytania rdzennych użytkowników języka do pracowników poradni poprawnościowej języka rosyjskiego na stronie www.gramota.ru:

- Jak poprawnie powiedzieć: *в течение полутора месяца или в течение полутора месяцев?*

Odpowiedź: *в течение полутора месяцев*.

- Jak poprawnie odmienić liczebnik w zdaniu: *Установить субвенции в сумме сто пятидесяти двух тысяч тенге или сто пятидесяти две тысячи тенге?*

⁹ O odmianie liczebników w datach będzie mowa w dalszej części.

Одповідь: *Установить субвенции в размере сто пятьдесят две тысячи тенге и Установить субвенции в размере ста пятидесяти двух тысяч тенге.*

Z pytań tych wynika, że coraz większe grono współczesnych użytkowników języka rosyjskiego ma wątpliwości, co do poprawnego użycia form liczebników.

Trzeba zatem prześledzić wszystkie te punkty przy użyciu form liczebnika, w których dochodzi do zmian i unifikacji.

3.11.6. Użycie rzeczowników po liczebnikach

Pisząc o rozkładzie normy w odmianie rzeczownika i liczebnika nie sposób pominąć kwestii prawidłowości wyboru przypadku po poszczególnych liczebnikach. Na wspomnianym już forum www.gramota.ru użytkownicy języka pytają:

Pytanie: Dlaczego po liczebnikach *dwa, trzy, четыре* rzeczowniki mają formę dopełniacza liczby pojedynczej, a od pięciu w górę dopełniacza liczby mnogiej?

Odpowiedź: „We współczesnym języku rosyjskim istnieją formy *два стола*, ale *пять столов*. Chodzi o to, że w języku staroruskim liczebnik 2 i analogicznie liczebniki 3 i 4 wymagały nie liczby mnogiej, ale liczby podwójnej rzeczownika, z którym wstępowały w związek zgody w rodzaju i liczbie. Forma mianownika-biernika liczby podwójnej u rzeczowników rodzaju męskiego ze starymi rdzeniami na -o miała końcówkę -a. W taki sposób rzeczowniki np.: *goroda, zoda, стола* itp. były formami nie tylko dopełniacza liczby pojedynczej, ale również formami mianownika-biernika liczby podwójnej. Gdy liczba podwójna zaczęła zanikać, w przypadkach zależnych została zastąpiona liczbą mnogą, a w mianowniku i bierniku forma liczby podwójnej takich zestawień jak *два goroda, два zoda, два стола* itp. została, ale zaczęła być odbierana przez użytkowników języka jak dopełniacz liczby pojedynczej.

Formy mianownika i biernika liczby podwójnej, i dopełniacza liczby pojedynczej dla rzeczowników rodzaju męskiego ze starymi podstawami wyrazu na -o nie zawsze pokrywały się akcentem, a w zestawieniach z liczebnikami *два, три, четыре* z punktu widzenia pochodzenia używane były formy liczby podwójnej, a nie dopełniacza liczby pojedynczej. Oto najprostszy sposób na wyjaśnienie zjawiska: formy dopełniacza liczby pojedynczej na przykład słów *час, шаг, ряд* mają akcent na

podstawie, natomiast w zestawieniu z liczebnikiem te same formy występują z akcentem na końcówce, por.: *нет ни часа, с первого шага, из ряда вон*, ale: *два три четыре часа, шага, ряда* „ (patrz: Kondraszow, 1986).

Naturalna tendencja rozwojowa języka do uproszczeń i ujednoliczeń form powoduje, że skomplikowany system użycia form przypadków stopniowemu rozkładowi i przebudowie. Analiza form materiału językowego pokazuje kolejne etapy „walki” wariantów form.

W literackim języku rosyjskim przydawka przymiotna jest wyrażona połączeniem liczebnika *два, три, четыре* z rzeczownikiem rodzaju żeńskiego i ma oboczne formy przypadków w zależności od akcentu rzeczownika. Jeżeli dopełniacz liczby pojedynczej rzeczownika łączącego się z liczebnikiem i mianownik liczby mnogiej mają ten sam akcent, np.: dopełniacz liczby pojedynczej i mianownik liczby mnogiej: *комнаты, лодки, коровы, лошади*, to przydawka może być użyta w formie dopełniacza liczby pojedynczej lub mianownika liczby mnogiej, np.: *две большие комнаты* i *две больших комнаты, три деревянные лодки* i *три деревянных лодки*. Jeżeli natomiast we wspomnianych przypadkach występuje różne miejsce akcentu, np. dopełniacz liczby pojedynczej – *горы, стены*, mianownik liczby mnogiej – *горы, стены*, wówczas przymiotnik może być użyty jedynie w dopełniaczu liczby mnogiej, np. *две высоких горы, четыре толстых доски* (patrz: Olechowicz, 1980).

Zestawienia przykładów ilustrujących użycie rzeczowników rodzaju żeńskiego i przymiotników po liczebnika 2, 3, 4 w języku rosyjskim:

- От человека к человеку чума может передаваться воздушно-капельным путем.

Три самых страшных пандемии чумы были разделены периодами в 800 и 500 лет.

http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_colier/3769/%D0%A7%D0%A3%D0%9C%D0%90

- В России **две главных беды**: дураки и непроходимые дороги. Теперь к этим бедам добавили ещё одну: В России **три главных беды**: дураки, дороги и дураки, которые указывают нам, какой дорогой идти.

<http://www.langust.ru/review/xenorus9.shtml>

- В Росси избрали **две новых ветеринарных вакцины**.

- Дед раскрыл **три семейных тайны**.
- Кроме того, матерщина полифункциональна. Смею предположить, что у неё всего **четыре основных функции** – две внутриязыковых и две внеязыковых.
- Нет, это популярное выражение содержит **целых две грамматических ошибки**.
- «Три маленькие женщины в узком кругу света на огромном тёмном берегу. **Три**, похоже, уже **любимых** женщины...» А. Иванов, Блуда и МУДО», s. 179.
- «На Пленуме имелось четыре **таких башни**, две **таких школы**, а ещё два типовых здания универмагов...» (там же, стр. 323).
- Три **золотых мухи** из гробницы периода Среднего царства, представляющие собой медали за воинскую доблесть» «Египет: история и цивилизация», Каир, русская версия, s. 50, nie podano roku.
- Другие, включая и две **колоссальных гранитных статуи** сидящего Рамсеса II, приветствуют посетителей при входе в храм. там же, s. 131.
- В поперечном зале находятся две **протодорических колонны**, Рамсес 2..., там же, s. 201.
- Главная особенность большого храма – это **четыре гигантских статуи**..., там же, s. 209.
- У вас **три замечательных дочки**. W audycji «Доброе утро» 14.09.2007 г. prowadząca rozmowę do designera A. Szarowego.
- **Четыре русских иконы** стали вещественными доказательствами в крупной афере, связанной с медицинским страхованием в Германии. Предметы искусства выменивались на пациентов в клиниках. Правда.Ру z 03.11.2006
- Причина гибели советской лодки до сих пор не установлена. До сих пор существуют **три основных версии**.
<http://www.izvestia.ru/hystory/article3108428/>
- Роль Абдулова в премьерном спектакле „Женитьба” решено отдать Сергею Чонишвили. Еще две **громких премьеры** Ленкома. „Визит старой дамы” по Дюрренматту ставит болгарин Александр Морфов.
<http://www.vesti.ru/doc.html?id=137643>

- Гундаров называет **две основных причины** того, почему украинские «товарищи» не желают всерьез разобраться с болезнью Ющенко.

<http://www.km.ru/magazin/view.asp?id={64D142EC-78FF-45B5-91C7-173D911F234E}>

- В Якутии при поддержке ЮНЕСКО уже работают 9 **кочевых школы** для эвенков и юкогиров.

<http://www.polit.ru/science/2007/07/09/kochev.html>

- Столкнулись **две легковых машины**. (сообщение в новостях Сити-ФМ 28 сентября 2007 в 13.10 мск.

- Заметим, что в Шереметьево **две взлетно-посадочных полосы**, одна из которых в настоящий момент закрыта на ремонт.

<http://top.rbc.ru/incidents/15/10/2007/122520.shtml>

3.11.7. Wnioski

W rodzaju męskim i nijakim przymiotnik po liczebnikach *два, три, четыре* jest używany w formie dopełniacza liczby mnogiej a rzeczownik w formie dopełniacza liczby pojedynczej, np. *два высоких дома, три красивых здания*.

Jak wynika z powyższych opisów te zasady gramatyczne są dość skomplikowane i współcześni użytkownicy języka rosyjskiego stopniowo rezygnują z ich stosowania. Zgromadzone przykłady pokazują, że w pierwszej kolejności rezygnuje się z dopełniacza przymiotników przed rzeczownikami rodzaju żeńskiego, np. *две интересные книги*. Przez analogię zaczęto stosować tę zasadę do rzeczowników ze zmiennym akcentem. Podobnie z przymiotnikami przed rzeczownikami rodzaju męskiego i nijakiego, np. *три высокие здания*. W przytoczonym przykładzie rzeczownik rodzaju nijakiego ma taką samą formę jak mianownik liczby mnogiej, zatem zjawisko to ma duże szanse na rozprzestrzenienie się na coraz większą grupę słów.

Tendencja do zastępowania form dopełniacza formami przypadka prostego, a konkretnie mianownika, jest aktualna także dla liczebników – otóż jeśli takie wyrażenia znajdą się w pozycji składniowej, w której trzeba będzie odmienić liczebnik, użytkownicy języka będą szukać takiej pozycji, aby całe wyrażenie dało się użyć w pozycji mianownika, np.: zamiast znania: *Городская библиотека находится рядом с*

три красивыми зданиями. łatwiej powiedzieć - Городская библиотека находится там, где стоят три красивых здания.

Literacka norma języka rosyjskiego wymaga zachowania związku zgody między odmienianym liczebnikiem a następującym po nim rzeczownikiem, np.: *с тремястами рублями*. Coraz częściej jednak następujący po odmienionym rzeczowniku liczebnik przybiera formę dopełniacza: *с тремястами рублей*. Wydaje się, że uzasadnia to tezę, iż rzeczownik po liczebniku w ogóle nie został odmieniony, ponieważ zachował swoją formę wyjściową, por. *тысяча рублей*.

W języku rosyjskim w liczebnikach złożonych porządkowych zestawionych odmienia się tylko ostatni człon, np.: *тысяча девятьсот пятый год, тысячи девятьсот пятого года* itp. We współczesnym języku potocznym możemy zaobserwować tendencję do zaniku odmiany liczebnika tysięcy, np.: *груз массой в тысячу тонн*, a nie *тысяча пятьсот тонн*.

3.11.8. Odmiana liczebników zbiorowych

Poważny problem dla użytkowników języka stanowi użycie i odmiana liczebników zbiorowych i powiązanych z nimi rzeczowników posiadających tylko liczbę mnogą np. *сутки, ножницы, сани*. Ponieważ wymagają one użycia liczebnika zbiorowego, to kłopot pojawia się w zestawieniu z liczebnikami typu 22, 23, 24, 32, 102 itp., gdyż grupa liczebników zbiorowych staje się coraz bardziej ograniczona i nie posiadają jej liczebniki typu 20, 30, 40. W związku z tym niedopuszczalne jest użycie: *двадцать два суток, двадцать две сутки, двадцать двое суток* i autorytety poprawnościowe proponują tutaj zamianę na inne słowo np. *двадцать два дня* lub w innych przypadkach *двадцать штук ножниц*.

O stopniowym odchodzeniu od użycia liczebników zbiorowych świadczy również zastąpienie liczebnika *двое* rzeczownikiem *пара* np. *пара брюк*.

3.11.9. Rola przypadku prostego w odmianie liczebnika

Wypieranie innych form przypadkowych przez tak zwane przypadki proste: biernik, mianownik widoczne jest w użyciu po przyimku. Przyimek *по* wymaga

głównie użycia celownika. Możliwe jest również użycie biernika w jego dystrybutywnym znaczeniu. Formy *по одному рублю, по тысяче книг, по миллиону жителей, по миллиарду рублей* są zastępowane formami *по два карандаша, по три тетради, по четыре листа бумаги, по двое ножниц, по девяносто копеек, по сто билетов, по триста рублей*. Odmiana liczebników *сто* i *девяносто* w tych konstrukcjach jest już postrzegana jako archaiczna (por. Rozental, 2005). Autor wydawnictwa poprawnościowego zwraca uwagę również na to, że liczebniki ilościowe odmieniają się coraz rzadziej. Formy *по пяти копеек – по пять копеек, по десяти раз – десять раз, по сорока мест – по сорок мест, по семидесяти рублей – по семьдесят рублей* odchodzą z języka, a zaczyna dominować użycie konstrukcji z biernikiem. Użycie biernika we wszystkich grupach liczebników odpowiada jego normatywnemu użyciu po liczebnikach *два, три, четыре, двести, триста, четыреста*.

3.11.10. Zmiany w odmianie liczebników

Uproszczenia nastąpiły także w użyciu liczebników *пятьсот-девятьсот*, które z kolei wymagały użycia nie tradycyjnej formy celownika – *пятистам*, a szczególnej – *пятисом*, która wydaje się być już w części analityczną.

Najtrudniejszymi do odmiany pozostają liczebniki zbiorowe. Naturalny rozwój języka w kierunku analityzmu ogranicza nie tylko sferę ich użycia, ale również osłabia istnienie samej formy. We współczesnej ruszczyźnie używa się następujących liczebników zbiorowych: *двое, трое, четверо*. W badaniach odnaleziono obok – *пятеро суток* także formę – *пять суток*. Pozostałe formy są używane w wyrażeniach, które na stałe weszły do języka: *Волк и семеро козлят, Семеро одного не ждут, Шестеро глаз да моторный баркас*. W wariantywnych formach użycia liczebników zbiorowych np. *два друга, двое друзей* wybierana jest częściej pierwsza forma.

Liczebniki zbiorowe w pozostałych przypadkach zamieniane są formami liczebników głównych: *к двум саням, с тремя ножницами, около четырёх суток*.

Podobnie jak w przytoczonym przez nas przykładzie użycia słowa *брюки*, również rzeczownik *часы* coraz częściej jest poprzedzany słowem *напа*, a nie liczebnikiem zbiorowym *двое*.

3.11.11. Zmiany w odmianie liczebników polskich

Analogiczna sytuacja ma miejsce we współczesnej polszczyźnie. Formy liczebników zbiorowych dla użytkowników języka polskiego są na tyle trudne, że nauczyciele poświęcają ich odmianie osobne lekcje i testy kontrolne. Na zajęciach z kultury języka polskiego dla studentów-humanistów problemowi odmiany liczebników poświęca się osobne wykłady. Paradygmat odmiany liczebnika zbiorowego zaczyna się redukować a formy liczebników zbiorowych zaczynają być zastępowane liczebnikami głównymi. Jako pierwszy należy rozpatrzeć przykład *trzy drzwi* zamiast *troje drzwi*. Forma *troje drzwi* jest poprawna, co więcej – wciąż jeszcze funkcjonuje jako jedyna możliwa do przyjęcia. Użytkownicy języka wybierają natomiast formę prostszą *trzy drzwi*. Takie sformułowanie brzmi niedobrze. Podobnie rażą formy: *dwa drzwi*, *cztery drzwi*. W języku polskim liczebniki zbiorowe też tradycyjnie łączyły się z rzeczownikami występującymi tylko w liczbie mnogiej, jak *skrzypce*, *grabie*, *nożyce*, *sanie*. Prawidłowymi zatem byłyby zestawienia: *troje skrzypiec*, *czworo grabi*, *dwoje saní*. Współcześnie, zwłaszcza w języku codziennym, zastępuje się te połączenia innymi, na przykład ze słowem *para*: *dwie pary nożyc*, *trzy pary saní*. Połączenie liczebnika ze słowem *para* konkuruje w dwóch z czterech kategorii leksemów łączących się z liczebnikami zbiorowymi. Pierwsza to wymieniona już grupa rzeczowników pluralia tantum, a druga to nazwy obiektów (na ogół – części ciała) występujących parami np. *dwoje oczu*, *rąk*, *uszu*. W wypadku niektórych rzeczowników takie sformułowania są już spotykane powszechnie: mówimy więc tylko: *trzy pary spodni*, a nie *troje spodni*. Przy innych zaczynamy umieszczać liczebniki główne: *cztery grabie*, *pięć saní*. Trzeba podkreślić, że im większa jest liczba tego, o czym mówimy, tym łatwiej przychodzi nam użycie liczebnika głównego. *Siedem saní*, czy *piętnaście grabi* to sformułowania właściwie nierażące, ale według respondentów połączenia: *dwa sanie*, *trzy grabie* nie brzmią dobrze. Podobnie jest z wyrazem *drzwi* – *osiem drzwi*, *piętnaście drzwi* – to formy już do przyjęcia w

polszczyźnie potocznej, choć nadal niepoprawne w języku starannym. Liczebnik zbiorowy traci poszczególne formy z paradygmatu odmiany.

Jak pisze H. Jadacka: „We współczesnej polszczyźnie liczebniki zbiorowe używane są bardzo rzadko; tendencja do usuwania ich ze wszystkich kontekstów robi wrażenie trwałej, a nawet umacniającej się. Ich konkurentami są przede wszystkim liczebniki główne, co widać np. przy charakteryzowaniu ilościowym grup różnopłciowych. Przy małych wielkościach prawdopodobieństwo użycia liczebników zbiorowych jest względnie duże (*czworo uczestników sympozjum wygłosiło referaty*); w miarę powiększania się zbioru coraz chętniej odchodzimy od jego specyfikacji płciowej, co ilustruje zdanie: *do konkursu przystąpiło trzystu trzydziestu czterech uczniów z całej Polski*. O ile na poziomie normy użytkowej takie sformułowania można tolerować, o tyle krytycyzm wobec nich musi wzrosnąć, kiedy w zdaniu pojawią się leksykalne sygnały różnopłciowości, np. *Czterystu pięćdziesięciu trzech kandydatów ubiegało się o indeks na tym wydziale*” (Jadacka, 2006). Autorka wskazuje też na inne czynniki sprzyjające eliminowaniu liczebników zbiorowych. W Warszawie i na Mazowszu popularne jest użycie rzeczowników na *-ak* np. *kurczak, cielak, pisklak*. Ta grupa rzeczowników nie wymaga użycia liczebników zbiorowych, więc można zamiast *ośmioro żrebiąt* powiedzieć *osiem żrebaków*. Model ten przez środki masowego przekazu, skupione głównie w Warszawie, jest popularyzowany w całej Polsce. Dla użytkowników literackiej polszczyzny najbardziej typowym rzeczownikiem używanym w zestawieniu z liczebnikami zbiorowymi jest *dziecko*. W tekstach mówionych jednak pojawia się ekspansja *dwa/trzy dzieci* lub liczebnik zbiorowy jest zastępowany przez rzeczownikowe określenia liczby dzieci np. *Oni mają piątkę własnych dzieci i trójkę adoptowanych*. Powyżej liczby dziesięć naturalne są już połączenia z liczebnikami głównymi, np.: *Tylko dziewiętnaście dzieci w tym gimnazjum ma kłopoty z matematyką*. Za użyciem liczebników zbiorowych przed określonymi leksemami przemawia nie tylko długa tradycja tych liczebników w językach słowiańskich, ale także wyrazistość semantyczna.

3.11.12. Zmiany w paradygmacie odmiany liczebników głównych

Kolejnym etapem omawianego procesu będzie zanik paradygmatu odmiany liczebników głównych. W ich odmianie pojawiają się warianty i użytkownicy języka rezygnują z form trudniejszych, np.: w odmianie liczebnika *dwa* zauważalna jest wyraźna ekspansja form na *-u* np. *dwu*, *bez dwu* zamiast formy *dwóch*.

Mylone są też formy *dwoma* i *dwierma*. Dawniejsza forma *dwierma*, w zamierzchłych czasach określała rzeczowniki nie tylko rodzaju żeńskiego, lecz i męskiego. Potem używana była z kolei tylko forma *dwoma* także z rzeczownikami rodzaju żeńskiego. Od kilkudziesięciu lat trwa stopniowe różnicowanie: *dwoma* + rzeczowniki rodzaju męskiego lub nijakiego, *dwierma* + rzeczowniki rodzaju żeńskiego. Słowniki poprawnościowe podają również, że formy: *dwoma paniami*, *dwoma córkami* nie są błędne.

Kolejną płaszczyzną, na której dochodzi do uproszczeń jest liczebnik porządkowy. Stopniowo odchodzi się od jego użycia. Mówiącemu wygodniej jest powiedzieć *strona dwieście*, a nie *strona dwuchsetna* albo *dwusetna*.

Czasami można zaobserwować odwrotną tendencję, polegającą na nadużywaniu liczebników porządkowych w odczytywaniu dat. Formę liczebnika porządkowego powinny mieć tylko odpowiedniki dziesiątek i jednostek (por. w języku rosyjskim już tylko jednostek), np.: *To był rok tysiąc dziewięćset osiemdziesiąty dziewiąty* (nie: *tysięczny dziewięćsetny osiemdziesiąty dziewiąty*) / ros. *тысяча девятым восьмьдесят девятый*.

W odmianie liczebników złożonych pojawiają się wahania w wyborze formy, np.: *trzechsetny* i niepoprawne *trzysetny*, *czterechsetny* i *czterysetny* czy *czterechsetlecie* i nie *czterystulecie*.

Jednak największą liczbę „błędów” odnajdujemy w odmianie liczebników po przyimkach, np.: *około siedem miesięcy* zamiast *około siedmiu miesięcy*.

Na potrzeby niniejszej pracy były przeprowadzone badania w różnych kategoriach wiekowych użytkowników języka polskiego odnośnie odczytywania dat. Respondentom zaproponowano następujące zdanie do odczytania:

„Polska stała się członkiem Unii Europejskiej w 2004 roku.”

Rok w niniejszym przykładzie był odczytywany jako: w *dwa tysiące czwartym roku* (75%) i w *dwutysięcznym czwartym* (23%) roku oraz *dwuchtysięcznym czwartym* (2%).

U dominującej części respondentów wystąpiły wahania w odczytaniu liczebnika.

Przykład ten stał się kluczowym, ponieważ w środkach masowego przekazu bardzo długo używane były obie formy.

Badania przeprowadzono na 200 osobach w dwóch kategoriach wiekowych: 19–35 i 40–55.

Podobna sytuacja ma miejsce we współczesnym języku rosyjskim. Część respondentów odczytywało zdanie jako: *В две тысячи четвёртом году* i część jako *в двухтысячном четвёртом году*.

W środkach masowego przekazu wyraźnie dominują liczebniki główne nieodmienione, np.: *Поправки к бюджету 2005 (две тысячи пять)* (źródło wiadomości telewizji OPT)

3.11.13. Wnioski

Aby podsumować współczesną sytuację w zakresie zmian zachodzących w odmianie i składni liczebnika, należy po raz kolejny odwołać się do rozważań na temat błędu i innowacji językowej.

Barbara Kryżan-Stanojević (Kryżan-Stanojević, 2003. s. 89-90) uzależnia sposób postrzegania błędu i innowacji od liberalnej lub radykalnej postawy językoznawców. Błąd jest odejściem od normy poprawnościowej, ale w językoznawstwie powoli odchodzi się od używania tego terminu, ponieważ zmiana, której podstawą może być błąd jest istotą rozwoju języka. Różnica w używaniu tych pojęć polega na tym, że błąd jest nacechowany negatywnie, a innowacja albo neutralnie, albo pozytywnie. Część systemu jest potwierdzona i skodyfikowana normą, część jest realizowana w postaci uzusu. Nie tylko norma, ale i uzus jest przewidziany w systemie. Innowacja zawsze znajduje się na przecięciu normy i uzusu. Innowacja nie jest już błędem, jest nowością w stosunku do poprzedniej normy, nieraz jeszcze nieskodyfikowaną. Źródłem innowacji może być nie tylko błąd, ale i okazjonalizm czy zamierzona od początku innowacja. Warto zauważyć, że niepotwierdzone uzusem

innowacje zanikają. Powszechność błędu w uzusie może doprowadzić do zmiany w normie i zaakceptowania, skodyfikowania tej normy. Uzus jest normą użytkową i funkcjonuje jako forma przejściowa do normy ogólnej.

W ostatnim okresie dominuje tzw. kryterium komunikacyjne, w którym najważniejsze jest przekazanie informacji. Na drugi plan odchodzą normy językowe i stylistyczne, mniej istotny staje się błąd gramatyczny.

Sytuacja liczebnika w językach słowiańskich może być postrzegana w publikacjach w nieco innych kategoriach. W publikacjach na temat współczesnego języka chorwackiego powraca się do zagadnienia liczebnika. Historyczny rozwój języka spowodował, że liczebnik w języku chorwackim stał się nieodmienny. Jednak wyraźny podział (ze względów politycznych, czyli pozajęzykowych) na język chorwacki i serbski przyniósł zmianę tej historycznie umotywowanej sytuacji – zaczęto w języku chorwackim lansować odmiennność liczebnika, ponieważ w języku serbskim jest on nieodmienny. Odmieniane liczebniki zaczęły pojawiać się pisanej odmianie języka, a nawet w języku mówionym. Zjawisko to wydaje się jednak dość sztuczne i wobec wszystkich tendencji we współczesnych językach słowiańskich zmierzających w kierunku analityzacji odmiennalność liczebnika może być krótkotrwała.

3.12. Zaimek osobowy w procesie analityzacji języka

Dla zilustrowania zjawiska analityzmu szczególnie ważną kwestią jest poruszenie zagadnienia zaimka osobowego. Konieczne jest zarówno prześledzenie tej kategorii językowej w ujęciu diachronicznym, jak i przyjrzenie się temu, co zachodzi we współczesnych językach europejskich, a w szczególności w językach słowiańskich. Przy definiowaniu tendencji analitycznych podkreślaliśmy skłonność języka do zaniku form fleksyjnych i wytwarzania nowych kategorii np. rodzajnika. Rozwój historyczny języka bułgarskiego potwierdza tę teorię, gdyż język ten posiada rodzajnik, który jest słowem pustym¹⁰.

Zaimek osobowy wydaje się być jedną z najbardziej stabilnych części mowy pod względem obecności w języku innych form poza mianownikiem. Świadczy o tym fakt, że w większości języków indoeuropejskich, zaliczanych w tradycyjnej gramatyce

¹⁰ Rodzajnikowi poświęcony został osobny rozdział tej pracy.

do grupy języków analitycznych, zaimek osobowy zachował formy celownika. Przyjrzyjmy się wybranym językom. W języku angielskim są to formy **me** (*give me*), **him** (*tell him*), **her** (*help her*), **us** (*show us*). Niektóre z nich (*him, her*) pełnią w języku funkcję wykładników dzierżawczości, więc nie do końca są traktowane jako formy przypadków zaimków osobowych (*he, she*). Część form została jednak zamieniona formami zaimka osobowego w mianownika (*I help you*). Podobnie w języku hiszpańskim zachowują się formy **me** (*dámelo*), **te** (*te gusta*) oraz **os, nos**.

3.12.1. Charakterystyka zaimka osobowego

W słowiańskim zaimku osobowym brak kategorii rodzaju (ja, ty, my, wy), występuje natomiast kategoria osoby (pierwsza, druga, trzecia). Zaimek osobowy posiada również kategorię przypadku, którą zachował w mniejszym lub większym stopniu we wszystkich językach słowiańskich. Dokładniejsze prześledzenie rozwoju zaimków osobowych i ich odmiany pozwoli wyciągnąć podstawowe wnioski i odsłonić prawidłowości. O stabilności tej części mowy świadczy zachowanie form zaimkowych w języku bułgarskim i macedońskim i – jak pokazano wyżej – w innych językach analitycznych. Historia tej części mowy daje dość obszerny materiał, pozwalający stwierdzić, że również sukcesywnie pod wpływem narastających tendencji wprowadzano zmiany reguł jej użycia w tradycyjnej gramatyce.

3.12.2 Etapy rozwoju form zaimka osobowego

Pierwsze uproszczenie zaimka osobowego nastąpiło, gdy na dominującym obszarze Słowiańszczyzny zaimek 1. osoby liczby pojedynczej z formy *jazъ* przekształcił się w *az* (por. współczesny bułgarski *az*), ponieważ głoska „z” nie miała oparcia w przypadkach zależnych (por. z rzeczownikami typu *wóz* gen. sg. *wozu*). W pozostałych przypadkach istniały natomiast formy supletywne. Zaimek w drugiej osobie zachował się w identycznej formie we wszystkich językach z wariantem *ti* obok *ty* w języku bułgarskim, macedońskim, serbskim i chorwackim. W przypadkach zależnych w historii języków słowiańskich doszło do kolejnych uproszczeń. W dopełniaczu zaimki *ja* i *ty* miały formy *mene* i *tebe* (por. Stieber, 1979, s.137).

3.12.3. Zaimek osobowy w języku polskim i rosyjskim na tle innych języków słowiańskich

Morfologicznie niezmiennione formy zachowały się w polskim w postaci *mnie*, *ciebie*, rosyjskim *меня*, *тебя*. Droga analogii do dopełniacza liczby pojedynczej weszły formy biernika. W językach wschodniosłowiańskich nie zachowały się pierwotne formy *mę*, *tę* oraz *sę* i zamieniono je na formy dopełniacza. W języku polskim były kontynuowane przez *mię*, *cię* i *się*. Pierwsza z nich nie jest używana i według współczesnych słowników poprawnej polszczyzny (np. pod redakcją Markowskiego, 2000, s. 299) uważa się ją za przestarzałą i manieryczną. W języku rosyjskim doszło do kontaminacji dawnych form biernika i dopełniacza, i prawdopodobnie w taki sposób język ten nie zachował innych form oprócz *меня*, *тебя*, *еѣ*, *его*, *нас*, *вас*, *их*. W celowniku w języku prasłowiańskim istniały formy dłuższe i krótsze. Formy krótsze zachowały się nie wszędzie. Podział na formy ortotoniczne (akcentowane) oraz klityczne (krótkie) jest charakterystyczny dla języków zachodnio- i południowosłowiańskich. W języku polskim zachowały się tylko formy *mi* i *ci*. Brak również w zabytkach formy *si*, podobnie jak w serbskim i chorwackim. Form krótkich brak również w języku rosyjskim, białoruskim oraz ukraińskim.

Lokatiwus singularis brzmiał w psł. zapewne *мѣнѣ*, *тебѣ*, *себѣ*, a więc tak samo jak datiwus singularis, z tą tylko różnicą, że w lokatiwie nie występowały formy krótsze *mi*, *ti*, *si*, charakteryzujące tylko datiwus singularis. (por. Stieber, 1979, s. 140).

O dynamicznym rozwoju odmiany zaimka osobowego świadczy rozwój jego form w liczbie podwójnej. Tu doszło do bardziej znaczących zmian, gdyż większość języków słowiańskich utraciła kategorię liczby podwójnej, zamieniając ją na mnogą. Znane w języku górnołużyckim, dolnołużyckim i słoweńskim formy zaimka osobowego w tej liczbie są uważane za innowację. Kaszubszczyzna w ogóle wytworzyła nowe formy, podobnie było w języku staropolskim. Niektóre formy liczby podwójnej zachowały się w dialektach polskich do XX wieku. (por. Stieber, 1979, s.140).

Osobno trzeba potraktować zaimek osobowy w językach bułgarskim i macedońskim. Na podkreślenie zasługuje fakt, że języki te mają odrębną formę zaimków osobowych dla pozycji syntaktycznie niezależnej od czasownika i dwie

formy dla pozycji zależnej. Dlatego ilość form klitycznych odrębnych od ortotonicznych jest większa. Obejmuje formy zaimków 1. i 2. osoby pluralia tantum w języku serbskim oraz chorwackim, macedońskim i bułgarskim, a zaimek 3. osoby rodzaju żeńskiego w liczbie pojedynczej i 3. osoby liczby mnogiej – we wszystkich językach południowosłowiańskich. Forma ortotoniczna w bułgarskim i macedońskim ma postać złożoną (forma „długa” + forma klityczna) np.

Лесно ти е.

Не ми е лесно.

На тях им е лесно.

На тях им е горещо.

Горещо им е.

3.12.4. Formy enklityczne zaimków osobowych

Enklityczne formy pełnią także funkcję zaimków dzierżawczych. Formy datywne i genetycznie akuzatywne form klitycznych występują w funkcji wykładników zależności syntaktycznej rzeczownika.

Zatem, gdy przyglądamy się historii zaimka osobowego w poszczególnych językach analitycznych i syntetycznych, nasuwają się nam następujące wnioski. Języki, które zachowały odmianę zaimka osobowego, przekazują jego funkcje wykładnikom dzierżawczości (bułgarski, macedoński, angielski). Formy klityczne są trudne do zastąpienia, ponieważ stanowią z poprzedzającym go rzeczownikiem jedno słowo fonetyczne. Zachowanie odmiany zaimka stoi w opozycji do utraty form fleksyjnych rzeczownika.

3.12.5. Zaimek osobowy w innych językach

Ciekawy materiał porównawczy związany z zaimkiem osobowym daje nam język niemiecki. Rozróżnienie na 3 rodzaje gramatyczne istnieje tylko w 3. osobie. Obecnie znane są tylko formy genetiwu oraz akuzatiwu w 3. os. lp. Formy genetiwu singularis i pluralis są rzadko używane, głównie jednak w wypadku dopełniacza częściowego, np.: *Wir sind unser fünf*.

W jednej z najnowszych publikacji o zmianach w systemie przypadków w języku niemieckim o prowokacyjnym tytule *Celownik jest śmiercią dla dopełniacza* poruszana jest również kwestia zaimka osobowego i jego dalszego rozwoju w języku współczesnym. Autorzy publikacji powołują się na przykład użycia celownika po czasowniku *wegen*, który tradycyjnie nie łączy się z celownikiem. *Wegen dir* (z powodu ciebie; *wegen* nie łączy się z zaimkiem osobowym *dir* w celowniku) śpiewała w 1989 bawarska piosenkarka Nicki. Piosenka napisana była w dialekcie bawarskim, a nie w literackim języku niemieckim (Hochdeutsch) i odniosła sukces w całych Niemczech. W tym samym roku Austriak Udo Jürgens wydał płytę z podobnie brzmiącym tytułem *Deinetwegen*, która również zyskała rozgłos poza Austrią.

W latach 90. pojawiło się coraz więcej piosenek z tytułami *Wegen dir* i w tym przypadku użycia celownika nie można wytłumaczyć dialektem, ponieważ piosenki napisane były w Hochdeutsch lub stylu zbliżonym do języka literackiego. (patrz: Sick, Bastion 2004)

3.12.6. Zmiany w paradygmacie odmiany zaimków osobowych polskich i rosyjskich

Współczesny język polski i rosyjski potwierdzają tezę o dążeniu do uproszczeń. W języku polskim krótkie formy stanowią całość akcentową z poprzedzającym wyrazem i nie mogą być używane w takich pozycjach, na które pada akcent logiczny, tzn. na początku i na końcu zdania oraz w połączeniu z przyimkami. Formy akcentowanej *mnie* używa się wtedy, gdy chce się wyróżnić właśnie ten zaimek. Zatem użycie pełnej formy jest możliwe w takich przykładach jak: *Mnie nie tłumacz takich oczywistości*, *Pozwól mnie się wytłumaczyć*. We współczesnym języku polskim obserwuje się jednak nadużywanie formy dłuższej, np. ***Podoba mnie*** *się taki wystrój mieszkania*. Nie ***podoba mnie*** *się rozmieszczenie niektórych tematów*. W podanych przykładach z jednej strony trudno wytłumaczyć użycie pełnej formy ze względu na regułę.

Z drugiej strony natomiast widać w nich wyraźną tendencję do wyrównywania podwójnych form dla danych przypadków w kierunku dłuższej. Tu konkretnie w formie celownika. Prowokuje to pytanie, dlaczego zwycięża forma dłuższa wobec

krótszej. Wydawałoby się, że powinno być odwrotnie, zgodnie z powszechną zasadą ekonomii językowej. Nasuwają się następujące odpowiedzi. Po pierwsze – forma *mnie* pod względem frekwencji w języku przewyższa formę *mi* (już w samej proporcji występowania w poszczególnych przypadkach 3:1 *mnie* w gen. dat. i lok./ 1 w dat.). Po drugie – forma krótka nie występuje po przyimkach, a to one w dużej mierze rozszerzają użycie zaimków osobowych, które w wielu konstrukcjach mogłyby być użyte bez przyimka pierwotnego lub wtórnego. Rozpatrzmy kilka przykładów.

W języku polskim i rosyjskim obecna jest grupa czasowników wymagających ze względu na swoją pierwotną rekcję formy celownika. W tradycyjnej gramatyce związki celowe zaliczane są do odrębnej grupy typów składniowych, mimo że w ich semantyce zawarta jest relacja przyczynowo-skutkowa. Cel jest świadomym działaniem i wolą osiągnięcia czegoś. Tak jak przyczyna, pociąga on za sobą jakiś rezultat. Podchodząc w taki sposób do semantyki znaczenia celu i przyczyny, trudno byłoby rozdzielić znaczenia w takich konstrukcjach przyczynowo-skutkowych jak: *przez grzeczność witam się z sąsiadką* (ros. *Из вежливости здороваюсь с соседкой*), *przez skromność nie wspominał o naszym udziale* (*из скромности не упоминаю о нашем участии*). Wybór w danym kontekście przyimka *из* w rosyjskim jest uwarunkowany jego semantyką, związaną z przyczyną, będącą bodźcem do świadomego, ukierunkowanego działania. Taka niejasna granica między znaczeniami celowymi i przyczynowo-skutkowymi mogła wpłynąć na zmiany w ich użyciu i rozwinąć składnię analityczną oraz wymusić w ten sposób użycie dłuższej formy zaimka osobowego. Współczesny język polski dysponuje relatywnie dużym zapasem przyimków celowych pierwotnych, w szczególności *dla* + *D* (*przyjechałem tu dla pieniędzy*), *do* (*przygotować usta do wyrwania zęba*), *na* (*drewno na opał*) *po* (*przyszedłem po ciebie*), *ku* (*Młodzież niepełnosprawna na ścieżkach ku normalizacji*), *za* (*przyjechał tu za chlebem*). W swojej historii język polski znał składnię celownikową (*Raczej mi być wspomóżeniu*). Jednak ta składnia się nie zachowała, a na jej miejscu rozwinęła się sieć przyimków wtórnych np. *celem*, *gwoili*, *ku pamięci*, *w celu*, *na rzecz*. Wydaje się, że spis ten nie jest jeszcze zamknięty, gdyż jawnie funkcje przyimka wtórnego zaczyna pełnić wyrażenie *ku czci*.

W pozycji poprzyimkowej wymagane jest użycie pełnej formy, więc przyimki wyrażające cel mogą wypełniać tę pozycję, która pierwotnie była wyrażana formą

celownika. Tak stało się w przykładzie *Uważam, że to jest dla mnie niepotrzebne* (Rozmowy w toku 4.02.2003). Czasownik potrzebować wymaga użycia celownika (*potrzebuję kogoś? coś?*). Funkcja celownikowa została przejęta przez przyimek i dlatego nie zaszło zjawisko redundancji semantycznej, ponieważ w świadomości użytkownika języka forma *mi* oznacza cel. Można przytoczyć jeszcze jeden przykład, tym razem z czasownikiem *dać* – w dialektach wschodniopolskich czasownik ten przyłącza przyimek i co za tym idzie dłuższą formę zaimka osobowego np. *dasz to dla mnie*. W zdaniu *Ci tego dać nie mogę / Tobie tego dać nie mogę* użycie krótkiej formy w ogóle nie jest możliwe, ponieważ nie można jej uwypuklić. W pozycji po czasowniku *dać* jest to możliwe np. *Dam tobie chleba, a Anusi bułkę*.

Podobne zjawisko ma miejsce w języku rosyjskim. Zilustrujmy ten przykład ćwiczeniem pochodzącym z podręcznika do nauki języka rosyjskiego na poziomie A2. Autorzy wprowadzają konstrukcję *dla* + Gen. Po czasowniku kupić (*Для кого вы это купили? Для отца, для мамы*. (Korczagina, 2003, s. 108). Wypracowanie tej konstrukcji u uczących się języka cudzoziemców pozbawia ich możliwości używania form celownikowych np. *Он купил подарок для брата* (dlaczego nie *брата*). O ile w tych przykładach można uzasadnić użycia przyimka *dla* tym, że wyraża on relacje celowe, a czasownik, po którym następuje, wymaga celownika, to niejasne jest użycie przyimka w zdaniu *...mówi Panie, to się do Was tyczy* (publiczne ogłoszenie na dyskotece, 27 lutego 2004r.). Czasownik *tyczyć się* wymaga również biernika, ale został on użyty w danym przykładzie po przyimku. Ma tu miejsce wyraźna zamiana rekcji czasownika, najczęściej przenoszona z innych form, np. *zwracać się do was*. Zamiana rekcji w przypadku zaimków osobowych jest równie zaawansowana jak w przypadku rzeczowników. W zdaniu *Czy do mnie rozmawiasz?* wybrano formę z przyimkiem *do*, która jest kalką rekcji czasownika *Mówić komuś* (ale również *do kogoś*). Świadczy to o tym, że podmiana rekcji w pierwszej kolejności dotyczy czasowników bliskich semantycznie *rozmawiać z kimś/mówić do kogoś*. Kwestia nieświadomej zamiany przypadków np. dopełniacza zamiast miejscownika, dopełniacza w miejsce celownika jest zjawiskiem charakterystycznym dla obu języków. Szczególnie nasiliło się ono w latach 90. XX wieku i rozwija się do dnia dzisiejszego. Mowa tu o przykładach typu *в других языков*. Równoległe do tych form

w mowie tego samego użytkownika języka obecne są też prawidłowe realizacje oddalone w czasie o 30 sekund lub 1–2 minuty.

3.12.7. Narzędnik zaimków osobowych

Do trudnych form przypadkowych należy forma narzędnika. Znalazło to odzwierciedlenie w języku niemieckim, który w całości go utracił. W odmianie zaimka osobowego w językach słowiańskich można zaobserwować podobne tendencje.

Forma narzędnika liczby pojedynczej zachowała się we wszystkich słowiańskich językach i dialektach, z wyjątkiem obszaru bułgarskiego, macedońskiego oraz serbskiego i chorwackiego, w którym w średniowieczu istniała końcówka *-ov = -ojо*, później została jednak zastąpiona przez *-om* (*tobom, mnom, sobom*). W języku rosyjskim jeszcze w XX wieku funkcjonowały rozpowszechnione przez literaturę piękną formy *мою, тобою, нею, собою*. W języku współczesnym spotykane są już tylko w języku poetyckim, i to przeważnie do wyrównywania rymów. Formy te istniały jako opozycja dla form *мною, тобой, ней, собою*. Zasada ekonomii językowej wyeliminowała dublety i kolejnym stadium będzie transformacja istniejących w języku mówionym form, w tym przypadku *мною, тобой, ней, собою*.

W paradygmacie odmiany zaimka osobowego *она* dwóm formom *еѣ* (w gen. i akuz. sg.) odpowiadają trzy formy *ей* (w dat., inst. i lok.). (Dla porównania, w języku polskim proporcja wynosi: 4 *jej*: 1 *nią*). Tak jak w przypadku form *mnie/mi* jedna jest dominująca i ze względu na jej wyższą frekwencję to ona jest częściej wybierana. We współczesnym języku rosyjskim napotykamy takie niestandardowe użycia jak: *у ней лились слезы...* (Федин), *Нет, глаза у ней ничего* (Леонов), *А глазёнки у ней блядовитые*.

W kolejnych wydaniach informatora gramatycznego pod redakcją Rozentala pojawia się komentarz: „не рекомендуется употреблять формы *без ней, для ней, до ней, от ней*” (por. Rozental, 2005). Tradycyjnie w kolejnych publikacjach tej książki autorzy omawiają kwestie aktualne dla współczesnego języka. Decyzja o poruszeniu kwestii niepoprawnego użycia form zaimka *она* po przyimkach wymagających dopełniacza oznacza masowość tego zjawiska. Można zatem świadomie mówić o wyrównywaniu się form deklinacyjnych tego zaimka. Użycie w komentarzu

sformułowania: *nie zaleca się* może świadczyć o tym, że dana forma staje się wariantem. Wariant natomiast w przyszłości może wyeliminować formę poprawną.

W historii zaimka słowiańskiego ważną rolę odegrały zmiany fonetyczne, które pociągały za sobą nieraz zlanie się form przypadkowych w pewnych paradygmatach. Z. Stieber daje przykład zlania się w języku rosyjskim w pewnych paradygmatach form sg.f.: *tojě* (gen.), *toji* (dat.–lok.) i częściowo *tojə* (inst.) w jedną – *moŭ*. (patrz: Stieber, 1979, s. 140). Fakt ten potwierdza rolę zmian fonetycznych w procesach zmian morfologicznych zaimka słowiańskiego. We współczesnej wymowie, pod wpływem silnej redukcji fonetycznej, coraz trudniej usłyszeć różnicę między zaimkami *меня/мне* i *тебя/тебе*. W szybkiej wymowie te formy zlewają się w jedną. Zjawisko wyrównania fonetycznego w mowie zacznie znajdować swoje odzwierciedlenie w piśmie, co umożliwi przenikanie tej formy w sferę normatywnego użycia. Ponieważ frekwencja tych form w paradygmacie jest jednakowa 2: 2 (gen. akuz.: dat. lok.) pytanie, która forma zwycięży, pozostaje otwarte.

3.12.8. Wnioski

Zaimek słowiański jest najbardziej stabilną częścią mowy nie poddającą się daleko idącym procesom analitycznym we współczesnych językach syntetycznych. Tęzę tę potwierdza historia języków analitycznych (bułgarski, macedoński, angielski, hiszpański i in.), gdyż mimo zaniku form fleksyjnych w tych językach zaimek osobowy zachował swoje formy. W historii języków słowiańskich obserwuje się poszczególne uproszczenia jednak ta część mowy dalej zachowuje różnorodność form. Języki analityczne przekazują funkcje zaimków osobowych wykładnikom dzierżawczości. Słowiański zaimek zachował formy klityczne, które stanowią jedno słowo fonetyczne z poprzedzającym go słowem i stanowi to barierę do jego przemiany. We współczesnej polszczyźnie obserwuje się tendencję do zastępowania formy krótkiej formą długą. Pierwotne związki celowe w zdaniach są przekazywane za pomocą konstrukcji analitycznych, składających się z przyimka i formy przypadkowej zaimka osobowego. W świadomości użytkowników języka zaciera się granica między licznymi znaczeniami składniowymi np. celowymi i przyczynowo-skutkowymi. W licznych przypadkach dochodzi też do podmiany rekcji czasowników o bliskim znaczeniu w

kierunku form analitycznych. Analityzm w zaimku słowiańskim przejawia się na poziomie zmiany użycia form krótkich pełnymi, użyciem form po przyimku oraz eliminowaniem wszystkich wariantów zaimków osobowych.

Rozdział IV

Rodzajnik w procesie analizacji języka

4.1. Pojęcie rodzajnika. Rodzajnik w różnych systemach językowych

Rodzajnik to forma gramatyczna występująca w języku w postaci słowa pomocniczego lub afiksu służąca do wyrażenia określoności-nieokreśloności kategorii imiennej. Istnieją rodzajniki określone, wskazujące na znany, wyodrębniony z grupy podobnych przedmiot i pełniący funkcję anaforyczną w tekście oraz rodzajnik nieokreślony, wskazujący na przedmiot jako przedstawiciela grupy podobnych przedmiotów. Rodzajnik może w niektórych językach mieć kilka form w zależności od rodzaju i liczby na przykład w językach romańskich (*franc. le, la, les* – określone rodzajniki dla rzeczowników rodzaju męskiego i żeńskiego i liczby mnogiej), może się również odmieniać tak jak w języku greckim, niemieckim i arabskim, przy czym w językach, w których został zatracony system deklinacyjny rodzajnik może się stać podstawowym wskaźnikiem formy przypadkowej rzeczownika na przykład w niemieckim *der Bär* niedźwiedź w dopełniaczu *des Bären* i celowniku *dem Bären* i bierniku *den Bären*. Rodzajnik występuje w różnych językach: germańskich, słowiańskich (bułgarski i macedoński), węgierskim, w językach semickich, polinezyjskim i innych. Rodzajnik może być formalnie traktowany jako zerowy. Istnieją również polirodzajnikowe języki z trzema i większą liczbą rodzajników. W języku rumuńskim oprócz rodzajnika określonego i nieokreślonego istnieje również tzw. afektywny rodzajnik „*cel*” i posesywny rodzajnik *al*. W językach germańskich romańskich i słowiańskich nazwy własne są używane zazwyczaj bez rodzajnika, oprócz kilku przypadków na przykład w bułgarskich nazwiskach / przydomkach. Bez rodzajnika są używane rzeczowniki, które są już semantycznie określone, zgodnie ze znaczeniem nie potrzebują rodzajnika lub rzeczowniki posiadające zaimek określony głównie w postaci zaimka wskazującego: np. *I saw John* i *I saw this man in room 5*. W takich przypadkach w różnych językach mamy różną sytuację, na przykład w węgierskim rodzajnik jest możliwy w zestawieniu z zaimkiem wskazującym, a nawet przed zaimkiem osobowym w dzierżawczych formach rzeczowników.

O zerowym rodzajniku możemy mówić w przypadku, gdy gramatyczny lub fonetyczno-syntaktyczny kontekst prowadzi do pozbycia się morfologicznego rodzajnika np. ang. *I saw a man* i *I saw men*. W jednorodzajnikowych językach istnieje paradygmatycznie zerowy rodzajnik (np. w języku islandzkim on służy jako podstawowa forma wyrażania nieokreśloności) a w dwu i wielorodzajnikowych językach istnieje syntagmatycznie zerowy rodzajnik (jako wariant morfologicznego rodzajnika). Oprócz podstawowej funkcji wskazania rzeczownika (indywidualna lub rodzajowa, określona / nieokreślona) i na jego semantyczno-syntaktyczny status w strukturze komunikatu (dane znane - określony rodzajnik, nowe - nieokreślony rodzajnik) rodzajniki pełnią dużo innych funkcji, por. w germańskich i romańskich introduktywną (prezentatywną) funkcję nieokreślonego rodzajnika – wprowadzenie przedmiotu w sferę narracji, angielskie – *Once upon a time there live a king* – *Однажды жил-был король*, por. polskie *Żył sobie jedna królewna*, uogólniającą funkcję i odwrotną jej funkcję unikalności obiektu określonego rodzajnika por. ang. *The rat is a small animal* „Крыса - мелкое животное”. I czasami dla wypełniania takich wtórnych funkcji jest używana osobna forma rodzajnika, na przykład we francuskim tak zwany rodzajnik partytywny.

4.2. Rodzajnik w języku bułgarskim

4.2.1. Model kwantyfikacyjny

Dla badań przeprowadzonych na potrzeby tej pracy najistotniejszy jest rodzajnik bułgarski, ponieważ potwierdza on możliwość wykształcenia się rodzajnika w języku słowiańskim. Rodzajnik jest tą przestrzenią języka, która powinna zacząć się wypełniać w momencie utraty fleksji. Najwięcej materiału potwierdzającego tendencje analityczne jest związane z nadużyciami przyimków, jednak oba analizowane języki (polski i rosyjski) dają odpowiedni materiał, który może w przyszłości być bazą do wykształcenia się pełnowartościowego rodzajnika.

W języku bułgarskim ta sama forma rodzajnika wyraża zarówno jednostkowość jak i ogólność (czyli odpowiednio: określoność i nieokreśloność). Prof. Koseska-Toszeva w swoich publikacjach (1982) postawiła hipotezę dotyczącą rozwoju znaczeniowego rodzajnika bułgarskiego. Jej zdaniem rodzajnik wyrażał początkowo

jednostkowość elementu (przedmiotu), następnie zaczął wyrażać też jednostkowość zbioru, co później na skutek zrównania dwóch zupełnie różnych struktur semantyczno-logicznych tzn. $\$ (\forall x) \$$ oraz $\$ (\iota x)P(X)\$$ doprowadziło do homonimii i wyrażania przez rodzajnik też ogólności. Por.:

(1) *Човек-ът е от нашето село.* / *Ten człowiek jest z naszej wsi,*

gdzie rodzajnik -*п2t* wyraża jednostkowość elementu zbioru ludzi.

(2) *Човек-ът е мислещо и разумно същество.* / *Każdy człowiek i tylko on jest istotą myślącą i rozsądną,* gdzie rodzajnik - *ът* wyraża jednostkowość zbioru. (Tylko zbiór ludzi spełnia predykat: *x jest istotą myślącą i rozsądną*).

(3) *Човек-ът е смъртен.* *Człowiek jest śmiertelny,* gdzie rodzajnik - *ът* wyraża ogólność.

Analogiczna sytuacja jest w języku angielskim, francuskim, rumuńskim i albańskim, gdzie taka sama forma rodzajnika może wyrażać zarówno jednostkowość, jak i ogólność.

Dowodzi to, że powyższa homonimia ma charakter ogólny, a nie typologiczny (np. bałkański). Por. szczegółowo o tym (Koseska-Toszewa 1986).

Powyższe obserwacje, opierające się przede wszystkim na semantyczno-logicznych aspektach kategorii określoności, zostały potwierdzone materiałem językowym z Kodeksu Supraskiego (Zaimov 1982: 5--9), w którym rodzajnik bułgarski nie występuje w strukturach nominalnych skwantyfikowanych ogólnie, ale w wyrażeniach nominalnych skwantyfikowanych jednostkowo, oznaczając spełnienie predykatu bądź przez jeden element zbioru, bądź też przez cały zbiór potraktowany jako jedyny. Por. (Koseska-Toszewa, 1987).

W drugim tomie *Gramatyki konfrontatywnej bułgarsko-polskiej* V. Koseska-Toszewa z Georgijem Gargovem zaproponowała rozgraniczenie powyższych różnic znaczeniowych w ramach tej samej kwantyfikacji za pomocą etykiety silnego i słabego znaczenia kwantyfikacyjnego wyodrębnionej na podstawie wtórnych własności semantycznych wyrażań.

O sile znaczenia kwantyfikacyjnego decyduje pozycja kwantyfikatora w semantycznej strukturze zdania czego nie należy mylić z formalną strukturą zdania – zaznacza V. Koseska-Toszewa). Jeśli kwantyfikator ma najszerszy zasięg w semantycznej strukturze zdania, tzn. jeśli zasięgiem obejmuje pozostałe kwantyfikatory

występujące w semantycznej strukturze zdania, mówimy o silnym znaczeniu kwantyfikacyjnym. Jeśli pozycja kwantyfikatora pozostaje w zasięgu pozostałych kwantyfikatorów znajdujących się w semantycznej strukturze zdania, znaczenie kwantyfikacyjne jest słabe. A więc w zdaniu:

Всяки бяхме ангажирани в една (някаква) работа, която ни отнемаше цялото време / Wszyscy byliśmy zaangażowani w pewnej sprawie, która nam zabierała bardzo dużo czasu - mamy następującą interpretację: 'Istnieje obiekt (pewna praca!), dla którego jest prawdą, że dla jedynego zbioru (my -- nas) istniał w przeszłości stan (byliśmy zaangażowani) oraz że dla każdego z nas jest prawdą, że był zaangażowany w ten sam obiekt, tzn. praca była ta sama!' Wyrażenie egzystencjalne pewna praca // една работа ma najszerszy zasięg kwantyfikacyjny w semantycznej strukturze zdania i obejmuje pozostałe kwantyfikatory, tzn. jednostkowy (my wszyscy) i egzystencjalny (istniał stan <<bycia zaangażowanym>>.) Wyrażenie pewna praca // една работа ma silne znaczenie egzystencjalne.

Natomiast w zdaniu: *Всяки бяхме ангажирани в една (някоя) работа, която ни отнемаше цялото време. Wszyscy byliśmy zaangażowani в (якоейś) sprawie, zabierającej nam bardzo dużo czasu. mamy następującą interpretację: 'Dla jedynego zbioru (my wszyscy) jest prawdą, że istniał stan w przeszłości (byliśmy zaangażowani) i że dla każdego z nas jest prawdą, że istniał obiekt (tu praca!), który nas angażował. Jednak taki obiekt (praca) mógł dla każdego z nas być inny.'* W tym przypadku wyrażenie: една работа – някоя работа. // praca -- jakaś praca ma słabe znaczenie egzystencjalne, ponieważ znajduje się w zasięgu kwantyfikatorów: jednostkowego (my wszyscy) i egzystencjalnego (istniał stan <<bycia zaangażowanym>>). W pierwszym przypadku najważniejsza dla semantycznej struktury zdania jest informacja o tej jedynej pracy, jaką wszyscy wykonują, w drugim zaś - o tym jedynym zbiorze (my wszyscy), wykonującym jakąś pracę. Nie ulega wątpliwości, że rozgraniczenie silnego i słabego znaczenia kwantyfikującego także w stosunku do kwantyfikacji czasu wnosi wiele nowego do interpretacji znaczeń temporalnych zarówno w języku bułgarskim i jak i polskim. Przykładowo wybrane tu wyrażenia *понякога* // czasem, czasami są dwuznaczne i mogą mieć w zależności od kontekstu zarówno silne jak i słabe egzystencjalne znaczenie kwantyfikacyjne (por. Kosseska-Toszeva i Gargov 1982, 1990).

Słabe znaczenia kwantyfikacyjne są często pomostem do rozwoju nowych znaczeń kwantyfikacyjnych, w tym przypadku chodzi o zbliżenie do ilościowego znaczenia, odmiennego od znaczenia zakresowego wyrażenia. Por. użycie wyrażenia *отвреме -- навреме* // od czasu do czasu z wyrażeniem *много пъти* // wiele razy. Por. też (Koseska, Gargov 1990) i zdania:

Някой звар се промъква насам. (słaba egzystencjalność) i Трябва да утрепем някой звар. (słaba ogólność)

Софийският адвокат бе много хитър. (słaba jednostkowość) i Адвокатът (всеки адвокат) е хитро същество. (słaba ogólność) (por. Koseska-Toszeва 1990).

4.3. Rodzajnik w języku rosyjskim. Od partykuły do rodzajnika

Zanim przejdziemy do pojęcia rodzajnika w językach syntetycznych (rosyjski, polski) należy dokładniej przyjrzeć się partykułom jako części mowy, z której może wywodzić się potencjalny rodzajnik. Partykułami są nieodmienne wyrazy, które modyfikują znaczenie wypowiedzi bądź wyrażają stosunek mówiącego do tej treści, całego zdania, jego fragmentu lub oddzielnego wyrazu. Partykuły nie wchodzą w związki składniowe zdania. Irena Maryniakowa dzieli według kryterium znaczeniowego partykuły na kilka grup:

- a) partykuły modyfikujące treść wypowiedzenia lub wyrazu:
- b) partykuły wyrażające stosunek mówiącego do treści wypowiedzenia lub nadające wypowiedzi ekspresywno-emfatyczny charakter:
- c) partykuły pełniące funkcję morfemów gramatycznych (por. Maryniakowa, 1993, s. 234).

Wśród wszystkich grup partykuł wyszczególnionych przez autorkę najistotniejszą dla wykształcenia rodzajnika jest grupa partykuł wzmacniających, partykuły o treści emocjonalnej i grupa partykuł o treści modalnej, ale pełniących funkcje morfemów gramatycznych, czyli partykuł formotwórczych i słowotwórczych.

W literackim języku rosyjskim nigdy nie było rodzajników określonych. Rodzajnik słowiański odegrał jednak rolę w historii zaimkowych form przymiotników. Można jednak odnaleźć w niektórych dialektach i w mowie potocznej pewne słowa

(partykuły) pełniące ich funkcję. Spróbujmy się przyjrzeć jednemu z fragmentów listów Awwakuma:

«...А то как в правду-ту молился, зажмурь глаза-те, да ум-от сквозь воздух и твердь и эфир отпусти к Надежде-тому и престолу Его, а сам ударся о землю, да лежи и не вставай, плачуши: уж-жо ум-от Христа-того притаиш с неба-тово, как оскорбишь гораздо сердце-то».

W danym fragmencie łatwo zauważyć, że partykuła *–то* w każdym przypadku znajduje się po rzeczowniku oraz wstępuje z nim w związek zgody. Zgodnie z przytoczoną wyżej teorią partykuła jest nieodmiennym wyrazem, a w przytoczonym tekście przybiera formy przypadkowe zaimka, który jest odmienną częścią mowy. W przytoczonym tekście partykuła występuje tak, jak rodzajnik bułgarski ze znaczeniem „określonym”. Jeśli wrócimy do modelu bułgarskiego zauważymy, że modele są identyczne. Badanie nad tym zjawiskiem w dialektach rosyjskich mówi, że sfera użycia tego rodzajnika była ograniczona do języka mówionego i była fakultatywna. Materiał zebrany ze współczesnego mówionego języka rosyjskiego potwierdza tendencję do używania tej partykuły w postpozycji. Jednak nie posiada on już formy przypadka. Nadużywanie tej partykuły przez młodych Rosjan jest postrzegane jako maniera językowa i jej użycie zawsze nadaje wypowiedzi kolokwialny charakter. Częstokroć partykuła ta jest używana po czasownikach: *„Брось врать-то”*. Lingwiści charakteryzując jej jakość często mówią o jej funkcji wzmacniająco-oddzielającej:

- (1) *Ключи-то не забыл?;*
- (2) *В отпуск-то когда пойдёте?;*
- (3) *Написать-то я напишу, а исправлять ты будешь.;*
- (4) *Мне-то отвечать за это не придётся.;*
- (5) *Сразу-то этого не сделаешь;*
- (6) *Все-то он знает, обо всем он прочитал.*
- (7) *Вот радость-то какая!;*

Przykład z Awwakuma można uznać jako ilustrację historyczną, natomiast materiał ze współczesnych gwar rosyjskich potwierdza istnienie tej partykuły w postpozycji. Zakres użycia w wielu średniorosyjskich i południoworosyjskich gwarach jest podobna do języka literackiego, czyli pełni funkcję wzmacniająco-oddzielającą.

Natomiast w gwarach północno-wschodnich i wschodnich partykuła „- *mo*” używana jest przy rzeczownikach i przymiotnikach, i wchodzi z nimi w związek zgody, odmieniając się przez rodzaje, przypadki i liczby. Oto przykłady z kirowskich (вятских) gwar (Язык росыjskiej wsi; www.gramota.ru):

(1) (В деревне двухэтажный дом). В другу-ту половину ходят по сеням...

Можно бы каменну стену проломить. Есь *каменны-те*, есь, а *двухэтажных-то* редко.

(2) Вылес, а итти не можот: *ноги-ти* отнелись у него.

(3) У меня вот у *тяти-то* отец *Роман-от* – жили в этой деревне.

(4) *Грибы-те* белые на нитке купила.

(5) Что ты *руки-те* не вымыла?

(6) У нас *хлеб-от* хорошо растёт, только не во вримё сиют.

(7) Каши муцьной из ясной (- ячневой) муки делали, соковую *кашу-ту*.

(8) У нас *зверь-от* какой? Белки, зайца много было.

W przykładach tych użyta została odmienna postpozytywna partykuła: przy rzeczownikach rodzaju męskiego, liczby pojedynczej, w mianowniku, zakończonych na spółgłoskę występuje ona w formie *от*: *зверь-от*, *хлеб-от*, *Роман-от*; dla rzeczowników i przymiotników w l.mn. w formie *-те* lub *-ти*: *каменны-те*, *ноги-ти*, *руки-те*, *грибы-те*; przy rzeczownikach rodzaju żeńskiego w bierniku liczby pojedynczej w formie *-ту*: *кашу-ту*.

Oto deklinacja odmiennej partykuły w jednym z północnorosyjskich dialektów gminy Totemskiej, obwodu Wołogodzkiego, który zapisał w 1902 roku znakomity norweski lingwista Olaf Brok:

	Ед. ч.	Мн. ч.
И. п.	<i>жена-та</i>	<i>жены-ти</i>
Р. п.	<i>жены-ти</i>	
В. п.	<i>жену-ту</i>	
Т. п.	<i>женой-то</i>	
П. п.	<i>о жене-то</i>	

Paradygmat odmiany rzeczownika wraz z tą partykułą może świadczyć o stadium przejściowym, które znane jest też językowi bułgarskiemu. W gwarach rosyjskich deklinacja tej partykuły może być odmienna, ale zasada się nie zmienia: partykuła ta morfologicznie zgadza się z poprzedzającym ją rzeczownikiem lub przymiotnikiem. Wyraźne różnice w jakości użycia tej partykuły w poszczególnych gwarach świadczą o tym, że nie jest ona stabilna natomiast potwierdzają, że istnieje taka pozycja składniowa w syntetycznym języku rosyjskim, która może być wypełniona przez rodzajnik i w przyszłości osłabić deklinację rzeczownika. We współczesnych gwarach rzadko można spotkać konsekwentne użycie odmiennej partykuły, co świadczy o tym że język znajduje się w stadium przejściowym. Mamy bowiem do czynienia tu z opozycją dwóch form: bez partykuły (rodzajnika) oraz z partykułą (rodzajnikiem).

W pracy tej wielokrotnie odwołujemy się do zjawiska walki formy z wariantem, wykształceniem się zjawiska istnienia równorzędnych form, a następnie wyparcia starej formy przez nową.

Partykuła z założenia jest nieodmienną częścią mowy, a jednak w północno-wschodnich i wschodnich gwarach rosyjskich przy rzeczownikach i przymiotnikach postpozycyjna partykuła odmienia się. Istota polega na tym, że znana nam nieodmienna partykuła *-mo* i odmienna partykuła *–mo* pochodzą od form zaimka wskazującego, który w staroruskich rękopisach ma postać *мъ*, *ма*, *мо*.

4.4. Rodzajnik a zaimek wskazujący

Zaimki są wyrazami, które wskazują na przedmioty, zjawiska, pojęcia, cechy, ilość itp., zastępując nazwy oraz ukazując relacje. Zaimki wskazujące identyfikują przedmioty, właściwości, odcinki czasu itp. z punktu widzenia osoby mówiącej oraz miejsca i czasu wypowiedzi lub też przez odniesienie do innych elementów wypowiedzi. Zaimek *этом* wskazuje przedmioty bliższe lub znane, zaimek *мом* wskazuje przedmioty dalsze lub nieznane (por. Maryniakowa, 1993, s. 140).

Materiał ogólnosłowiański daje nam ciekawe wnioski. Badana przez autora niniejszej pracy Ewangelia wg Św. Mateusza z Kodeksu Zografskiego pod kątem użycia zaimków wskazujących *ТЪ* и *СЪ* jest przykładem utworu, w którym

odzwierciedlony jest starosłowiański trzystopniowy zaimek wskazujący (por. relikty we współczesnej polszczyźnie *ten/tamten/siej* lub ros. *этот/тот/сей*). W niektórych współczesnych językach słowiańskich (serbski) do dziś zachowana jest ta różnica. W dwóch pierwotnych znaczeniach zaimka wskazującego: deiktycznym i anaforycznym to zaimek *Tb* jest używany w tym drugim, a w konsekwencji np. w języku bułgarskim staje się rodzajnikiem określonym.

W najdawniejszych słowiańskich zabytkach piśmiennictwa ten zaimek mógł być używany przy rzeczownikach, które już zostały wspomniane w tekście, wskazywał na znane już, określone rzeczy, wydarzenia i pojęcia, to znaczy, że miał takie samo znaczenie jak rodzajnik określony w języku angielskim, niemieckim i francuskim. W językach tych stał on się opozycją do użycia form fleksyjnych. Jest jednak możliwe to w świecie słowiańskim, ponieważ właśnie takie użycie zaimka *mъ* doprowadziło do powstania w języku bułgarskim postpozycyjnego członu, który nie jest niczym innym jak właśnie rodzajnikiem określonym, por. bułg.: *дом – домът, земя – земята, nepo – nepomo*.

W północno-wschodnich i wschodnich dialektach rosyjskich rozwój połączeń rzeczowników i przymiotników z partykułą *mъ* miał taki sam kierunek – od partykuły do rodzajnika, jednak w gwarach rosyjskich, inaczej niż w języku bułgarskim, partykuła *-mo* używana jest także z innymi częściami mowy. Należy jednak zaznaczyć, że prawdopodobnie partykuła przechodzi przez stadium przejściowe zaimka wskazującego, ponieważ posiada formy przypadków. W takich przypadkach pełni tę samą funkcję: łączy się ze słowami, które oznaczają fakty i wydarzenia już znane mówiącemu i słuchającemu – z poprzedniej wypowiedzi, z wcześniejszych wydarzeń, po prostu powszechnie wiadome. Materiał z języka polskiego daje podobne wyniki. Spójrzmy na przykład:

(1) Do pociągu wsiadła kobieta. Kobieta ta była ubrana w białą skórzaną kurtkę.

Model ten idealnie odpowiada zarówno bułgarskiemu, jak i rosyjskiemu.

W literackim języku polskim nie ma partykuły „to”, bogatszy natomiast jest rejestr zaimków. Maryniakowa do grupy zaimków wskazujących dodaje jeszcze spotykany głównie w literaturze, archaiczny zaimek wskazujący o formach zbieżnych z trzecią osobą zaimka osobowego *on* (por. Maryniakowa, 1993).

Zaimek wskazujący użyty w postpozycji spełnia wszystkie wymogi rodzajnika. Zatem w języku polskim i rosyjskim istnieje pozycja dla rodzajnika określonego.

Ponadto może posiadać on paradygmat odmiany, jak w gwarach rosyjskich:

M: kobieta ta

D: kobiety tej

C: kobiecie tej

B: kobietę tę/tą

N: z kobietą tą

Msc: o kobiecie tej

4.5. „Rodzajnik nieokreślony” w języku polskim i rosyjskim.

Liczebnik a rodzajnik

W większości znanych nam systemów językowych rodzajnik określony posiada opozycje w postaci rodzajnika nieokreślonego. Mało jest bowiem języków jednorodzajnikowych (turecki). Trzeba zatem zobaczyć, jaki materiał na ten temat daje nam współczesny język rosyjski i polski.

We współczesnym języku rosyjskim, a konkretniej w jego odmianie mówionej, obserwuje się tendencję do kształtowania się rodzajnika nieokreślonego. Funkcję słowa pustego, ale poprzedzającego rzeczownik zaczyna pełnić słówko *muna*, które w pierwszym stadium zaczęło się przyłączać do rzeczowników we wszystkich formach przypadkowych np. *muna dpyz*, *muna dpyza*, *muna dpyzy*, *muna dpyza*, *muna dpyzom*, *muna o dpyze*. W pierwszej próbie wyjaśnienia pochodzenia tego słowa nasuwa się sugestia kalki językowej z angielskiego, co można wytłumaczyć obcojęzycznym pochodzeniem słowa *mun*. Mowa jednak nie o słowie *mun*, a o rodzajniku *muna*. Należy jednak zauważyć, że w żadnym innym języku forma *muna* nie pełni funkcji słowa pomocniczego. Pochodzenie tego słowa językoznawcy wiążą z upadkiem reżimu totalitarnego w Rosji. Na początku słówko to poprzedzało rzeczowniki: *я твой мuna должник*. Obecnie jest używane przed innymi częściami mowy: *мuna деловой*, *мuna у неё*. Świadczy to jednak o tym, że język przyjmuje słowa puste i znajduje na to odpowiednie miejsce z zdaniu.

Wyrażonym materialnie faktem kształtowania się nowych tworów na granicy słowo + słowo puste / rodzajnik nieokreślony jest przyłączanie do rzeczowników cząstki o bliżej nieokreślonym jeszcze znaczeniu. Dla języka polskiego jest to tendencja do nadużywania końcówki *-a*, historycznie związanej z biernikiem rzeczowników męskoosobowych *widzę pana, pytam nauczyciela*. W dalszym historycznym rozwoju języka polskiego końcówka ta znalazła się w określonych grupach rzeczowników niemęskoosobowych takich jak:

- nazwy tańców – *Poloneza czas zacząć*,
- marki samochodów – *Kupić Opla, Prowadzić Fiata*,
- waluty - *Zapłacić dolara, kupić za funta*,
- marki papierosów – *Wypalić sporta*,
- nazwy planet – *Widzieć Marsa*.

Do tej grupy zaczęły aktywnie dołączać inne rzeczowniki rodzaju męskiego np. nazwy artykułów spożywczych, nazwy potraw, grzybów: *jeść banana, kroić kotleta, rzucić hamburgera, pokroić prawdziwka* itp., gier np. *grać w bilarda, snookera, tenisa*. Nigdy jednak w historii języka polskiego przyłączanie tej końcówki nie było tak ekspansywne jak we współczesnej polszczyźnie. We współczesnym języku potocznym ten typ leksemu ze znaczeniem rodzaju męskozwierzęcego jest przypisywany coraz większej grupie. Sprzyja temu utrzymywanie się form dopełniaczowych rzeczowników męskoosobowych wchodzących w skład związków frazeologicznych z nadrzędnym czasownikiem o rekcji biernikowej, np. *dostać hyzja, świra; podstawić stołka, przynosić pecha, patrzeć / czekać końca, nabić siniaka, mieć stracha, dać drapaka, zadzierać nosa*.

Najbardziej ekspansywnie leksem ten jest przyłączany do nowych pożyczek w języku polskim np. *mail / wysłać maila / SMS / przysłać esmesa* i rozszerza się na coraz to nowe grupy. Czym jest leksem – a w tylu grupach rzeczowników i jakie ma dokładnie znaczenie?

Odpowiadając na to pytanie przypomnijmy, że w języku bułgarskim funkcję rodzajnika nieokreślonego zaczął pełnić liczebnik „jeden”. Maryniakowa pisze, że we współczesnym języku polskim i rosyjskim liczebnik *jeden* posiada znaczenie

nieokreśloności: „pewien”; bliżej nieokreślony” (por. Maryniakowa, 1993, s. 122): *Był tu taki jeden i pytał o ciebie. Co to za jeden?*. W języku rosyjskim również: *В один прекрасный день*.

W następujących zdaniach:

Wyślij mi w tej sprawie maila.

Puść mi smsa.

Kupiłem sobie laptopa.

Zakupiłem niedawno pendrive’a.

leksem *a* zawsze wyraża jednostkowość i nieokreśloność przedmiotu. Znaczeniowo jest zatem tożsamy z zaimkiem nieokreślonym *jeden*. Spróbujmy rozszerzyć kontekst dla tych zdań.

Wyślij mi w tej sprawie maila. Mail ten powinien przyjść do soboty.

Zakupiłem niedawno pendrive’a. Pendrive ten kosztował dwieście złotych.

(przykłady z korespondencji autora i rozmowy ustnej).

Jak widać z przytoczonych przykładów, przedmiot użyty pierwszy raz posiada cząstkę wskazującą na nieokreśloność, użyty drugi raz łączy się wykładnikiem określoności.

4.6. Rodzajnik a analityzm syntaktyczny

Termin **analityzm syntaktyczny** jest dyskusyjny i wywołuje spory. Uwzględniamy zakres pojedynczych [terminów]: wyrazy, układ leksykalno-gramatyczny wypowiedzenia, zdanie. Rozpatrywane są dwa typy analityzmu syntaktycznego:

1. funkcja komunikatywna zdania wyrażona jest poza granicami jego budowy leksykalno-gramatycznej, to znaczy przy pomocy intonacji. Możliwe jest to w trzech typach zdań, których układ leksykalno-gramatyczny jest wielofunkcyjny. *Он бы¹л в Париже. Он б³ыл в Париже?; Он был в Пари¹же. Он был в Пари³же?* Komunikatywna funkcja zdania wyrażona jest poza jego granicami. Analityzm

syntaktyczny takiego rodzaju można zaobserwować na przykład przy wyrażeniu pytania i przyczyny (motywacji). Zatem, zdanie *Мо²ре-то там / холо³дное*, w którym składnia, leksyka, intonacja, typ konstrukcji intonacyjnej, miejsce centrum konstrukcji intonacyjnej wyrażone są wprost, może funkcjonować jako motywacja wcześniejszej oceny, przeczenia, zaskoczenia. *Зря ты туда едешь! Мо²ре-то там / холо³дное!* Jeśli nic go nie poprzedza, to samo zdanie może funkcjonować jak pytanie: *Мо²ре-то там холодное? (= Какое там море? Холодное?). – В июле купаются.* Analogicznie: *В шко²ле-то / его дра³знят? – Да уже меньше стали. Нервным он у меня стал!* *В шко²ле-то / его дразнят!* A motywacja może zostać wypowiedziana przez innego mówiącego: *Нервным он у тебя стал! – В шко²ле-то его дра³знят!* Przy wyrażaniu przyczyny możliwa jest także analogiczna intonacja *В шко²ле-то / его дра²знят!*

Struktury analityzmu morfologicznego i syntaktycznego współistnieją we współczesnym języku rosyjskim. Analityzm typu morfologicznego rozwija się aktywnie, obejmując wyrażnie określone gramatyczne klasy słów. Analityzm syntaktyczny posiada natomiast dużą stabilność i normatywność.

Stopień analityzmu morfologicznego przyjęło się określać za pomocą ilości morfemów w wyrazie (Аналитизм // Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990, 1998, s. 31). Im mniejsza ilość morfemów, tym wyższy stopień analityzmu. Ten sposób mierzenia można rozszerzyć także na skład leksykalno-gramatyczny zdania, zwracając przy tym uwagę na jednorodność / niejednorodność [jednolitość / niejednolitość] struktury intonacyjnej. Analityzm syntaktyczny nie prowadzi do zmiany tekstu, podobnie jak przy zmianie funkcji komunikacyjnej zdania nie są potrzebne specjalne partykuły, czasowniki posiłkowe, zwroty.

Proponowana koncepcja analityzmu syntaktycznego odzwierciedla wieloaspektowe wspólne związki składni – leksyki – intonacji - kontekstu, a także odrębne możliwości każdego z tych środków w obrębie całości zdania i tekstu.

4.7. Wnioski

Pisząc o tendencjach analitycznych nie można było pominąć zagadnienia rodzajnika. Przy prowadzeniu badań na potrzeby niniejszej pracy stwierdzono, że rodzajnik określony lub nieokreślony ma szansę wykształcić się zarówno w języku polskim jaki i rosyjskim. Można podać kilka przyczyn:

1. Rodzajnik jest jednym z podstawowych wyznaczników analityczności. Jeśli stwierdzamy, że język rosyjski i polski stają się analityczne, to w miejscu przypadków powinny powstać słowa puste, w językoznawstwie nazywane rodzajnikami określonymi i nieokreślonymi.
2. Istnieją dowody na to, że języki słowiańskie mogą na swoim gruncie wykształcić rodzajnik (bułgarski i macedoński). Języki słowiańskie posiadają odpowiednią strukturę, która pozawala na używanie rodzajnika (gwary rosyjskie, zaimek wskazujący *ТЪ* w języku staro-cerkiewno-słowiańskim i jego rozwój w poszczególnych języka słowiańskich)
3. Oba analizowane języki (polski, rosyjski) mają wszelkie predyspozycje do wykształcenia rodzajnika. Mogą go umieścić zarówno przed słowem jak i po słowie. Rodzajnik ten może posiadać wszystkie znaczenia: jednostkowość, zbiorowość, ogólność.
4. Oba analizowane języki mają sprzyjające warunki do wykształcenia rodzajnika takie jak:
 - a) rosnące kalki z języków analitycznych, wzrastająca ilość tłumaczeń z języków analitycznych
 - b) otoczenie językowe. Zarówno język polski jak i rosyjski znajdują się w bezpośrednim kontakcie z językami rodzajnikowymi. Przypomnijmy, że jedna z teorii analityzmu języka bułgarskiego mówi, że na przekształcenie struktury językowej wpłynęło otoczenie językowe (język turecki) (por. Polikarpow, 1979).

W tłumaczeniach na język polski rodzajniki najczęściej są pomijane. Jednak w języku polskim również można zaobserwować proces identyczny do tego, jaki spowodował powstanie rodzajników w innych językach indoeuropejskich - w języku praindoeuropejskim rodzajników nie było, powstały w niektórych językach dopiero później. W poniższych zdaniach zaimki wskazujące *ten / ta / to* wyraźnie pełnią funkcję identyczną do przedimka określonego:

Co z *tą* Polską?

Ten Tomek jest nie do wytrzymania.

Co mam z tym Robertem zrobić?

W językach analitycznych rodzajnik może posiadać wiele innych funkcji:

- Ze względu na brak możliwości określenia rodzaju lub liczby rzeczownika na podstawie jego formy (odmiennie niż w języku polskim), użycie rodzajnika jest niezbędne dla określenia tych cech, np.:

un Polonais - des Polonais (Polak - Polacy)

- Ze względu na jednakową wymowę lub pisownię niektórych rzeczowników, użycie rodzajnika pozwala na ich rozróżnienie, np.:

le poste - la poste (posterunek, placówka - poczta)

- Rodzajnik nieokreślony jest używany w zdaniach mających charakter *prawdy ogólnej*. Zdanie: *Un chien ne trahit jamais son maître.*

oznacza *Żaden pies nie zdradzi nigdy swojego pana*

- Rodzajnik nieokreślony w liczbie mnogiej (*des*) prawie zawsze zamienia się w **de** w zdaniu przeczącym:

Michel mange des fruits. / Michel ne mange jamais de fruits. (Michał jada owoce. / Michał nigdy nie jada owoców.)

- Rodzajnik *des* zamienia się również w *de* jeśli pomiędzy nim a rzeczownikiem, który określa, znajduje się część zdania pełniąca również rolę określenia:

un fruit délicieux -> des fruits délicieux (smaczny owoc -> smaczne owoce)

un délicieux fruit exotique -> de délicieux fruits exotiques (smaczny owoc egzotyczny -> smaczne owoce egzotyczne)

- Rodzajnik określony w liczbie pojedynczej może służyć określeniu również zbiorowości lub gatunku. W zdaniu:

Le chien est le meilleur ami de l'homme. (Pies jest najlepszym przyjacielem człowieka)

nie chodzi o pojedynczego psa, lecz o cały gatunek, jak również nie o konkretnego człowieka, lecz cały rodzaj ludzki.

- Rodzajnik określony jest również używany w celu wyrażenia szacunku dla jakiejś funkcji, np.:

Monsieur le Président (Pan Prezydent).

- Ze względu na rolę rodzajników, są one używane w większości konstrukcji, także tam, gdzie nie występowałyby one w odpowiednim zdaniu w języku angielskim, np.:

(ang.) Maize is a grain - (fr.) Le maïs est une céréale (Kukurydza zalicza się do zbóż).

- Rodzajniki mogą nie być stosowane przed nazwami własnymi (z wyjątkiem takich, których stanowią integralną część, np.: Le Havre, La Haye), dotyczy to zwłaszcza imion, nazwisk, nazw miast, w przypadku nazw państw, pasm górskich lub rzek zaimki są z kolei zwykle używane. Są również często opuszczane w tytułach i hasłach reklamowych.

Jeśli rodzajniki są używane do nazw własnych, to wyłącznie określone. Użycie rodzajników nieokreślonych jest możliwe w celu nadania zdaniu specyficznego sensu, np. zdanie:

Jamais fortune n'a trahi une France rassemblée (Charles de Gaulle)

można tłumaczyć jako *Szczęście nigdy nie opuściło zjednoczonej Francji*, przy czym należy rozumieć, że nie chodzi o "konkretną", aktualną Francję lecz o "każdy" kraj, noszący tę nazwę w przeszłości.

- Rodzajniki nie są stosowane, jeśli rzeczownik jest określany przez niektóre zaimki, które przejmują jego funkcję np.:

une robe - cette robe (*jakaś* sukienka - *ta/tamta* sukienka)

- Specyficzną formą rodzajnika nieokreślonego jest *rodzajnik cząstkowy*. Składa się on z przyimka *de*, połączonego z rodzajnikiem określonym *le* (**du**), *la* (**de la**) lub *l'* (**de l'**) i jest używany dla określenia pewnej części (ilości) obiektów niepoliczalnych, zwykle nieożywionych lub abstrakcyjnych, np.:

Je bois du lait. (*Piję mleko.*),

Elle a de la grâce. (Ona ma (sporo) wdzięku.)

Rodzajnik częściowy występuje jedynie w liczbie pojedynczej, chyba że określany rzeczownik nie posiada liczby pojedynczej, wtedy rodzajnik częściowy przyjmuje formę **des**. Może to prowadzić do pomyłki z rodzajnikiem nieokreślonym w liczbie mnogiej, który posiada tę samą formę, należy więc pamiętać, że *des* poprzedzające rzeczownik, który może występować w liczbie pojedynczej jest rodzajnikiem nieokreślonym a nie ściągniętym.

Inną możliwą pomyłką jest zrozumienie konstrukcji przyimka **de** + rodzajnik określony jako rodzajnika częściowego, np.:

(1) *Je parle de l'eau.*

(2) *Je veux de l'eau.*

Zdanie (1) oznacza *Mówię o wodzie*, zdanie (2) - *Chcę (trochę) wody*. Rozróżnienie wymaga znajomości reguł konstrukcji zdań z czasownikami *parler* (mówić) i *vouloir* (chcieć).

- Specyficzną formą rodzajnika określonego jest *rodzajnik ściągnięty*. Rodzajniki *le* oraz *les* ulegają *ściągnięciu*, gdy określone rzeczowniki byłyby poprzedzone przyimkami **à** lub **de**:

à z *le* przechodzi w **au** a z *les* w **aux**:

Une tarte au potiron. / Une tarte aux pruneaux. (Placek z dynią. / Placek z suszonymi śliwkami.)

de z *le* przechodzi w **du** a z *les* w **des**:

La maison du voisin. / La maison des voisins. (Dom sąsiada. / Dom sąsiadów.)

rodzajniki *la* i *l'* nie ulegają *ściągnięciu*.

Rodzajnik ściągnięty *du* może być pomyłony z rodzajnikiem częściowym, który ma tę samą formę. Podobnie rodzajnik ściągnięty *des* może być pomyłony zarówno z rodzajnikiem częściowym jak i rodzajnikiem nieokreślonym.:

J'aime le parfum du lilas - J'ai cueilli du lilas. (Lubię zapach bzu - Zbierałem bez)

J'aime le parfum des fleurs. J'ai cueilli des fleurs. (Lubię zapach kwiatów - Zbierałem kwiaty.)

Podobnie jak w przypadku rodzajnika cząstkowego, rozróżnienie wymaga znajomości reguł konstrukcji zdań z czasownikami *aimer* (*lubić, kochać*) i *cueillir* (*zbierać, gromadzić*).

- Rodzajniki nie są z reguły tłumaczone na język polski, z wyjątkiem sytuacji gdy jest to niezbędne dla zachowania zrozumiałości zdania. Zależnie od kontekstu używa się wtedy takich słów jak: *jakiś*, *nieokreślony*, *jeden* dla zaimka nieokreślonego oraz *ten*, *konkretny* dla określonego. (na podstawie materiałów z Internetu)

Rozdział V

Analiza morfologiczna typów przyimków

5.1. Cel badań nad przyimkiem

Bezpośrednią przyczyną rozpoczęcia badań nad przyimkiem było wrażenie zbyt pobieżnego traktowania przez lingwistów przyimków wtórnych w słownikach języka polskiego i rosyjskiego. Z przeglądu pod tym kątem trzech wybranych słowników: *Słownika języka polskiego* pod redakcją Doroszewskiego, *Słownika języka polskiego* w opracowaniu Mieczysława Szymczaka i *Słownika współczesnego języka polskiego* Bogusława Dunaja wynika, że wtórność przyimka dostrzega dopiero słownik Dunaja. Odnotowuje on około dwustu jednostek będących przyimkami wtórnymi. Przeprowadzona przez autora analiza słowników rosyjskich z lat 90-ch pokazała, że najobszerniejszy materiał znalazł się w *Słowniku strukturalnych słów* pod redakcją Morkowkina z 1997 roku. Autor odnotował 204 jednostki o znaczeniu przyimka. Jak pokazuje nawet pobieżny przegląd słowników, współczesny stan analizacji i udział w tym procesie przyimków wtórnych jest posunięty o wiele dalej niż ogólnie przyjęło się sądzić. Zarówno Milewska (patrz: 2003), jak i Wsiewołodowa (patrz: 2005) w swoich badaniach podkreślają otwartość systemu przyimków wtórnych. Historia pokazała, że przyimki wtórne pojawiają się już w XIV wieku. Następnie proces ich się intensyfikował w dobie nowopolskiej, począwszy od końca XVIII wieku. We współczesnym języku polskim i rosyjskim przyimki wtórne zaczynają nabierać coraz większego znaczenia. Dzięki językowi prasowemu i publicystycznemu przenikają one do języka ogólnonarodowego. W historii języka bułgarskiego zanik fleksji imiennej był rekompensowany poszerzeniem zakresu użycia przyimków. Ta tendencja rozwojowa przebiegała w kierunku uniwersalizacji środków wyrażenia. W języku polskim i rosyjskim rozwój przebiega w kierunku różnicowania funkcji semantycznej w obrębie określonych stosunków i pomnażania konkretnych wykładników tych relacji.

5.2. Parametry określania przyimka

Zanim zajmiemy się charakterystyką wszystkich morfologicznych typów przyimków należy przedstawić paradygmat, według którego określone są przyimki do naszych badań. W oparciu o całą literaturę z dziedziny lingwistyki, zaprezentowaną w pierwszym rozdziale, i o własne obserwacje, zostały sformułowane wszystkie cechy przyimka jako niesamodzielnej części mowy. Przedstawmy je w punktach:

1. Przyimek służy do wyrażania stosunków (przestrzennych, czasowych, celowych, dzierżawczych, ograniczających, przyczynowych itp.) między obiektami lub stosunku obiektu do czynności, stanu i cech np. *obok stołu / у стола, za dwie godziny / через два часа, dla brata / для брата, przez grzeczność / из вежливости.*
2. Przyimki oznaczają stosunki składniowe między formami przypadków zależnych rzeczowników, zaimków lub przymiotników substantywizowanych i liczebników, a także między czasownikami, rzeczownikami, przymiotnikami, rzadziej przysłówkami np. *Dostałem dwie książki od brata / od mojego brata. Я получил две книги от брата / от моего брата.*
3. Przyimki nie mają samodzielnego znaczenia i nie występują w zdaniu samodzielnie np. znaczenia przyimka przez nie można określić bez kontekstu por. *przez ulicę* (znaczenie przestrzeni) / *przez dwie godziny* (znaczenie czasu) / *przez ciebie* (znaczenie przyczyny) i ros. *по улице* (znaczenie przestrzeni) / *по болезни* (znaczenie przyczyny) / *по приезду* (znaczenie czasu) obok innych znaczeń.
4. Przyimki wyrażają zależność składniową rzeczowników (lub zaimków rzeczownych) od innych słów w połączeniach wyrazowych. np. *pieniądze dla ludzi / деньги для людей.*

5. Przyimki są używane tylko w połączeniu z rzeczownikami lub zaimkami rzeczownikowymi w przypadku zależnym: dopełniacz np. *do miasta* / celownik *ku zdziwieniu* / biernik *po 2 złote* / narzędnik *z rodzicami* / miejscownik *w kraju* i ros. родительный *до центра* / дательный *к сестре* / винительный *по пять рублей* / творительный *с родителями* / предложный *в городе* (wyjątek: przyimki plus / minus np. *plus 2 osoby* / *minus 3 stopnie* ros. *плюс 2 человека* / *минус 3 градуса* i polskie *niżli* / *jako*: *niżli Szekspir*, *jako kierowca*).

6. Przyimek wyraża stosunek podrzędności jednego wyrazu pełnoznacznego do drugiego w połączeniu wyrazowym lub zdaniu, a tym samym wyraża stosunek tych przedmiotów do siebie oraz do czynności, stanów i cech, które są określane tymi słowami.

7. Przyimki to wyrazy nieodmienne.

8. Przyimki precyzują formy przypadków rzeczowników i funkcję syntaktyczną czasownika.

9. Przyimki, tak jak inne wyrazy pomocnicze, są niepełnowartościowymi jednostkami syntaktycznymi.

10. Przyimek jako wyraz pomocniczy nie ma akcentu zdaniowego, oprócz przypadku dobierania słów przez kontrast między nimi. Jest to wyjątkowy przypadek, ponieważ przez kontrast mogą być dobierane nawet nieakcentowane morfemy (części) słów.

11. Formalną cechą przyimka jest rządzenie przypadkami innych wyrazów (rekcja).

12. Przyimek pełni w języku funkcję submorfemu, jako część formy rzeczownika.

13. Minimalną jednostką służącą dla określenia znaczenia (rodzaju stosunków) przyimka pierwotnego jest syntaksa imienna (ros. именная синтаксема) (por. Wsiewołodowa 2000, Ziemskaja 1983).

14. Znaczenie większości przyimków wtórnych może być ukazane dzięki semantyce tej części mowy, od której został utworzony przyimek. np. z *powodu* / *no novody* – znaczenie przyczyny.

Wyżej wymienione cechy przyimka uważamy za robocze określenie tej części mowy w niniejszej pracy. Możliwe są także osobne komentarze na temat niektórych konstrukcji pełniących funkcje przyimka. Zostaną one przedstawione w odpowiednich paragrafach poświęconych różnym grupom przyimków.

5.3. Analiza ilościowa przyimków

Przeprowadzona przez nas analiza materiału pokazała, że w języku rosyjskim występuje około 320 przyimków i konstrukcji spełniających funkcje przyimka (wyrażeń przyimkowych). Zaliczają się do nich także przestarzałe i rzadko używane przyimki. Słowniki pokazują, że stosunek procentowy przyimków do ogólnej liczby słów w języku jest niewielki, jednak znaczna część przyimków zajmuje wysokie miejsce pod względem częstości używania. N.A Prokurowska zauważyła, że w języku potocznym najczęściej używanym przyimkiem jest „*у*” (por. Prokurowska, 1977). W ogólnym słowniku frekwencyjnym języka rosyjskiego na pierwszym miejscu znajduje się przyimek „*в*” (ЧСРЯ, 1977,807). W nim właśnie pojawia się stwierdzenie, że wśród 80 najczęściej spotykanych słów w języku rosyjskim 1/3 stanowią przyimki (ЧСРЯ, 1977,807). Ze względu na różnorodność przyimków rosyjskich, w literaturze z dziedziny lingwistyki można spotkać wiele kryteriów ich podziału, a co za tym idzie, wiele ich ocen ilościowych. Naszym celem jest zestawienie maksymalnie pełnego rejestru jednostek przyimków wszystkich możliwych typów morfologicznych. Rozwój rosyjskiego języka literackiego pokazuje, że możliwe jest aktywowanie słów przestarzałych lub przywrócenie ich pierwotnych funkcji.

Próbowaliśmy maksymalnie rozszerzyć znaczenie przyimka i równoważnych mu wyrażen. W.S. Bondarenko rozpatruje w swojej monografii 172 jednostki (zalicza do nich także przyimki pochodne, przysłówkowe, odimienne, odczasownikowe i złożone zwroty przyimkowe). Należy jednak zastrzec, że niektórych zwrotów nie można uważać za przyimki. Bondarenko włącza do swojej listy wyrażenie: *в борьбе за + Вин.п.* (przykład: *Советский Союз в своей борьбе за мир опирается на поднятое на еще более высокую ступень морально-политическое единство советского народа*). Wydaje się, że dane połączenie jest niejednoznaczne i jego funkcje gramatyczne nie są ograniczone. Słowo „*борьба*” nie utraciło jeszcze swojego znaczenia leksykalnego, jak na przykład słowo „*зависимость*” w połączeniu „*в зависимости от*”, które należy rozpatrywać w kategorii przyimka. Z przytoczonego przykładu można wyciągnąć wniosek, że należy być ostrożnym przy wyborze połączeń „ubiegających się” o zaliczenie ich do klasy przyimków. Trzeba zaznaczyć, że wszystkie przyimki zostały sprawdzone w słownikach i są potwierdzone przykładami.

Słowniki L.W. Szerby (Słownik rosyjsko-francuski) i A.I. Smirnickiego (Słownik rosyjsko-angielski) zawierają ponad 70 samych złożonych przyimków języka rosyjskiego (por. Wiesielitski, 1958). W spisie wyrazów pomocniczych R.P. Rogożnikowej są wyróżnione 184 jednostki pełniące funkcje przyimka (por. Rogożnikowa, 1975). W zestawie haseł słownika słów niepełnoznacznych sporządzonym przez J.I. Ledeniewa można znaleźć 232 przyimki i połączenia przyimkowe (por. Ledeniew, 1971).

W publikacji na temat przyimków – „Słowniku słów strukturalnych”, pod redakcją prof. N.M. Morkowkina, z 1997 roku, znalazły się 204 przyimki z przykładami. Posłużył on za główne źródło przy sporządzaniu katalogu.

Zauważyliśmy wcześniej, że zdania uczonych w sprawie terminologii badanej klasy słów są sprzeczne. Jak widać, nie pokrywają się także w kwestii budowy przyimków.

I.A. Abdukadyrow uważa, że w języku rosyjskim istnieje około 250 przyimków i konstrukcji przyimkowych. Autor rozpatruje rosyjski system przyimków na tle systemów innych języków. Jego zdaniem, język francuski posiada stosunkowo więcej połączeń pełniących funkcje przyimka (460 jednostek). I. Abdukadyrow uważa za

przymyki tylko jednostki jednowyrazowe. Jeśli wyjdziemy z takiego punktu widzenia, to okaże się, że w języku rosyjskim jest 100 przymków (patrz: Abdukadyrow, 1982).

Przy omawianiu kwestii terminologii mówimy, że w licznych szkołach lingwistycznych (tradycja polska i bułgarska) połączenie składające się z więcej niż jednej jednostki nazywa się wyrażeniem przymkowym. W publikacji Haliny Zgólkowej poświęconej opisowi polskich przymków znalazły się 73 jednostki. Wszystkie inne modyfikacje są rozpatrywane jako „wyrażenia przymkowe” (Zgólkowa, 1980). Na takiej samej zasadzie Abdukadyrow traktuje język rosyjski.

Wybraliśmy do rejestru wszystkie jednostki pełniące funkcję przymka, związane z różnymi częściami mowy. Przykłady zostały zaczerpnięte ze „Słownika słów strukturalnych” pod redakcją Morkowkina 1997, „Opisowego słownika języka rosyjskiego” Ożegowa, Szwedowej 1995, słowników dwujęzycznych, gramatyk i podręczników języka rosyjskiego, prac naukowych, literatury pięknej, a także artykułów z gazet i czasopism.

Rejestr polskich przymków został opracowany na podstawie pracy Beaty Milewskiej „Przymki wtórne we współczesnej polszczyźnie” (patrz: Milewska 2003) i uzupełniony przez autora niniejszej pracy.

5.4. Przyimek i jego relacje z innymi częściami mowy

5.4.1. Schemat powstawania przymków

Poniżej spróbujemy opisać współczesny system przymków języka polskiego i rosyjskiego. Należy zatem odpowiedzieć na następujące pytania:

1. Jaki związek zachodzi między przymkami a innymi częściami mowy?
2. W jaki sposób uzupełniana jest klasa przymków?
3. Jak można je systematyzować?

Z istniejących już przymków i innych części mowy tworzą się nowe typy złożonych przysłówków odimiennych, odczasownikowych i przysłówkowych, a także połączeń o dwóch przypadkach. Tym sposobem, w systemie przymków można

zauważyć charakterystyczne zjawisko: pierwotne przysłówki tracą co raz bardziej swoją leksykalną indywidualność, przekształcając się ze słowomorfemów w prefiksy przypadków i czasownikowe postpozycje. Rozpatruje się je jako nowe analityczne, wtórne przyimki. Zostało już powiedziane, że dane zjawisko językowe pojawia się już w pierwszych słowiańskich zabytkach piśmiennictwa. Jednak wtedy nie można było powiedzieć, że jest to zjawisko „masowe”. Z ilości jednostek w sporządzonym rejestrze należy wyciągnąć wniosek, że liczba przyimków zwiększyła się stosunkowo niedawno. (patrz: Przysłówki i przyimki, 2005; Milewska 2003).

Beata Milewska (2003) proponuje następujące modele strukturalne przyimków wtórnych w języku polskim:

1. dawno zastygłe formy przypadkowe rzeczowników – np. *między, wśród*;
2. skostniałe dawne wyrażenia przyimkowe – np. *podczas, spośród, wbrew, wobec, wskutek* i in.
3. skostnienie formy imiesłowu przysłówkowego uprzedniego, np. *wyjawszy*;
4. inne części mowy nie będące wyłączeniem przyimkami:
 - a) rzeczowniki – np. *celem, drogą, dzięki, mocą, skutkiem, tytułem* i in.
 - b) przysłówki – np. *blisko, bliżej, obok, około, opodal, poniżej, powyżej, wewnątrz* i in.
 - c) spójniki – np. *niż*;
5. połączenia przyimkowe, czyli ciągi analityczne, w skład których wchodzi przyimki właściwe oraz inne części mowy:
 - a) przyimek właściwy + rzeczownik – np. *na rzecz, pod pozorem, w ciągu, w świetle, z okazji* i in.
 - b) przyimek właściwy + rzeczownik + przyimek właściwy – np. *w odpowiedzi na, w odróżnieniu od, w związku z, z uwagi na* i in.;
 - c) rzeczownik + przyimek właściwy – *rodem z*;
 - d) przysłówek + przyimek właściwy – np. *daleko od, odnośnie do, zależnie od, zgodnie z* in.;

- e) przyimek właściwy + przysłówek + przyimek właściwy – z *daleka od*;
- f) przyimek właściwy + rzeczownik + rzeczownik – z *punktu widzenia*;
- g) zaimek względny + przyimek właściwy – *co do*.

Przymyki mogą być tworzone od przysłówków, rzeczowników w przypadkach zależnych, imiesłówów przysłówkowych i innych przymków. Należy pokazać mechanizm przechodzenia innych części mowy w przymyki w postaci następujących schematów:

1. Przysłówek → przyimek, na przykład, *внутри, возле, вокруг, мимо, вслед*; patrz: przykłady w załączniku;
(szczególny przypadek przymków odprzysłówkowych stanowi grupa tych jednostek, które z kolei są związane z rzeczownikami, co można przedstawić za pomocą następującego schematu: przyimek pierwotny + przysłówek w przypadku zależnym → przysłówek → przyimek, na przykład, *вглубь, сбоку*);
2. Imiesłów przysłówkowy → przyimek, na przykład, *благодаря, включая, исключая, начиная*; patrz: przykłady w załączniku;
3. Rzeczownik w przypadku zależnym → przyimek, na przykład, *путем* + dopełniacz- „он пришел к этой мысли путем размышлений” (ze „Słownika słów strukturalnych”);
4. Przyimek pierwotny + rzeczownik w przypadku zależnym → przyimek, na przykład, *в лице* + dopełniacz - „в лице профессора Иванова наука потеряла выдающегося ученого”; *на смену* + celownik - „на смену жаре пришли холода” (ze „Słownika słów strukturalnych”);

5. Przyimek pierwotny + rzeczownik w przypadku zależnym + przyimek pierwotny → przyimek, na przykład, **по отношению к** + Celownik - „его чуткость по отношению ко всем нам просто не знала границ”; **в расчете на** + Dopełniacz - „в расчете на жаркий день мы оделись легко” (ze „Словника слов структуральных”);
6. Przysłówek + przyimek pierwotny → przyimek, na przykład, **согласно с** + Narzędnik - „книги разложены согласно с инструкцией”, **наряду с** + Narzędnik - „в то время дети работали наряду со взрослыми” (ze „Словника слов структуральных”);
7. Imiesłów przysłówkowy + przyimek pierwotny → przyimek, na przykład, **невзирая на** + Biernik- „он продолжал работать невзирая на болезнь и усталость”, **несмотря на** + Biernik - „несмотря на свою молодость, он хороший врач” (ze „Словника слов структуральных”);
8. * Przyimek pierwotny + rzeczownik w przypadku zależnym + przyimek pierwotny (+ rzeczownik w przypadku zależnym) → przyimek, na przykład, **через** + Narzędnik + **после** + Dopełniacz - „книга этого писателя вышла в свет только через два года после его смерти”, **от** + Dopełniacz + **к** + Celownik - „, несмотря ни на что он продолжал ходить от дома к дому”.

Te schematy zostały sporządzone na podstawie analizy współczesnego systemu przyimków języka rosyjskiego. Ilustrują one procesy jakie zachodzą we współczesnym języku.

5.4.2. Rejestr polskich przyimków wtórnych

Poniższy rejestr został sporządzony na podstawie pracy Beaty Milewskiej „Przymki wtórne we współczesnej polszczyźnie” (Milewska, 2003) i posłużył jako materiał do porównania z rejestrem wyrażen przyimkowych we współczesnej ruszczyźnie.

Przyimek	Przypadek	Przykład
1.bez względu na	Biernik	Przysługiwać bez względu na dochód; pogoda na Florydzie powinna być dobra bez względu na szalejący huragan Mitch
2. blisko	Dopełniacz	Blisko imienin; mieszkać blisko granicy; stoi blisko zasłon, nie uchylając ich
3. bliżej	Dopełniacz	Jesteśmy bliżej dyplomatycznego rozwiązania; być bliżej rosyjskich zębów
4. celem	Dopełniacz	Celem uzgodnienia; manipulowanie genami poszczególnych komórek celem wyliminowania chorób
5. co do	Dopełniacz	Drugi co do wielkości; powtórzył dokładnie co do słowa
6. daleko od	Dopełniacz	Być daleko od Warszawy;
7. dokoła	Dopełniacz	Patrzeć dokoła siebie;
8. dookoła	Dopełniacz	Rosnąć dookoła jeziora;

9. do spraw	Dopełniacz	Pełnomocnik do spraw mediów; sejmowa komisja do spraw służb specjalnych
10. drogą	Dopełniacz	Wybierać posłów drogą losowania;
11. dzięki	Celownik	Dzięki tobie mogę podziwiać wschody i zachody słońca; teraz dzięki znajomości polskiego trafił do Szczecina
12. gwoili	Dopełniacz	Rysować mapę gwoili zabawy; gwoili pewnego rodzaju zabawy w political fiction
13. imienia	Dopełniacz	Huta imienia Sendzimira;
14. jako	Biernik	Zaczynać jako narodowy bohater;
15. koło	Dopełniacz	Znikać koło południa;
16. kosztem	Dopełniacz	Oszczędności kosztem zdrowia pacjentów;
17. krom	Dopełniacz	My krom Matki Ojczyzny nic nie mając;
18. ku pamięci	Dopełniacz	Zapalić świeczkę ku pamięci ofiar;
19. lada	Biernik	Lada chwila zacznie się burza;
20. łącznie z	Narzędnik	Wszystko łącznie z poczuciem tożsamości;

21. miast	Dopełniacz	Przyśnić się miast niego;
22. między	Biernik Narzednik	Wsuniecie między belki; różnica między jasnym a ciemnym;
23. mimo	Dopełniacz	Przegrać mimo przewagi;
24. mocą	Dopełniacz	„komponować” resorty mocą rozporządzeń;
25. na bazie	Dopełniacz	Wywierać wpływ na bazie władzy;
26. na czele	Dopełniacz	Iść na czele orszaku;
27. na drodze	Dopełniacz	Załagodzić spór na drodze rokowań;
28. na gruncie	Dopełniacz	Rozpatrywać na gruncie systemu;
29. na końcu	Dopełniacz	Powstawać na końcu krążenia myśli;
30. na łamach	Dopełniacz	Publikować na łamach pisma;
31. na miarę	Dopełniacz	Osobowość na miarę Reagana;
32. na mocy	Dopełniacz	Retransmitować na mocy umowy;
33. na modłę	Dopełniacz	Unowocześnić się na modłę naszego prezydenta;
34. naokoło	Dopełniacz	Wyścig naokoło boiska;

35. na początku	Dopełniacz	Powołać na początku marca;
36. na podstawie	Dopełniacz	Wybrać na podstawie przypadku;
37. na poziomie	Dopełniacz	Waloryzować na poziomie 75% wzrostu płac;
38. na progu	Dopełniacz	Rozsypać się na progu ery nowożytnej;
39. na przeciąg	Dopełniacz	Wydelegowany na przeciąg miesiąca;
40. naprzeciw	Dopełniacz Celownik	Stanąć naprzeciw wszystkich; ziemia naprzeciw wodzie jest sucha
41. naprzeciwko	Dopełniacz	Siadać naprzeciwko Antoniego; orzech naprzeciwko okien
42. na przekór	Celownik	Uczyć się na przekór światu;
43. na przełomie	Dopełniacz	Uczestniczyć na przełomie lat 1996 i 1997;
44. na przestrzeni	Dopełniacz	Być portretem na przestrzeni 10 lat;
45. na punkcie	Dopełniacz	Mieć świra na punkcie zdrowej żywności;
46. na równi z	Narzędnik	Czczony na równi z narodzinami Chrystusa;
47. na rzecz	Dopełniacz	Działać na rzecz praw homoseksualistów;

48. na schyłku	Dopełniacz	Na schyłku zimy;
49. na skalę	Dopełniacz	Pierwszy na skalę państwa;
50. na skutek	Dopełniacz	Cierpieć na skutek kryzysu;
51. na szkodę	Dopełniacz	Pracować na szkodę firmy;
52. na środku	Dopełniacz	Kłęzczyć na środku kościoła;
53. na temat	Dopełniacz	Uwagi na temat śpiewania pieśni;
54. na tle	Dopełniacz	Miły na tle innych;
55. na wprost	Dopełniacz	Mucha brzęcząca na wprost dziadkowej twarzy;
56. na wskroś	Dopełniacz	Przedzierał się na wskroś krzewów;
57. na wstępie	Dopełniacz	Na wstępie niniejszego artykułu wypada zastanowić się nad pojęciem obywatelstwa.
58. na wypadek	Dopełniacz	Przygotowany na wypadek wojny;
59. na wzór	Dopełniacz	Szyć na wzór innych kobiet;
60. na zakończenie	Dopełniacz	Zawrzeć porozumienie na zakończenie wizyty;

61. na zasadzie	Dopełniacz	Skupić wyborców na zasadzie „efektu śnieżnej kuli”;
62. na zewnątrz	Dopełniacz	Wisieć na zewnątrz sklepu;
63. niedaleko	Dopełniacz	Dziać się niedaleko rowu;
64. nieopodal	Dopełniacz	Siedzieć nieopodal okna;
65. niezależnie od	Dopełniacz	Wystartować w wyborach niezależnie od fiaska;
66. niezgodnie z	Narzędnik	Przedłużyć niezgodnie ze statutem;
67. niżli	Mianownik	Dużo krwawszy niżli Szekspir;
68. niż	Mianownik	Znam chłopca lepszego niż Piotr;
69. niżej	Dopełniacz	Walić niżej pasa;
70. obok	Dopełniacz	Leżeć obok butelki;
71. odnośnie do	Dopełniacz	Rola odnośnie do całości;
72. około	Dopełniacz	Ważyc około 1,5 kilograma;
73. o krok od	Dopełniacz	Życie o krok od śmierci;
74. opodal	Dopełniacz	Zatrzymał się opodal bramy; miała być punktem orientacyjnym opodal portu;

75. oprócz	Dopełniacz	Pojawić się oprócz oficjalnego hasła;
76. pod adresem	Dopełniacz	Zarzuty pod adresem albańskiej społeczności;
77. pod ciężarem	Dopełniacz	Podać się do dymisji pod ciężarem oskarżeń;
78. podczas	Dopełniacz	Wykraść podczas snu;
79. pod egidą	Dopełniacz	Siły pod egidą ONZ;
80. pod koniec	Dopełniacz	Zawetować pod koniec stycznia;
81. podług	Dopełniacz	Ubierać się podług mody;
82. pod maską	Dopełniacz	Pławienie się w zakazanych ideach pod maską krytyki;
83. pod okiem	Dopełniacz	Rozmawiać pod okiem pracowników;
84. pod osłoną	Dopełniacz	Odbywać się pod osłoną mroku;
85. pod płaszczykiem	Dopełniacz	Pod płaszczykiem obrony demokracji chciał skompromitować przeciwników;
86. pod postacią	Dopełniacz	Wyciekać pod postacią porcelany;
87. pod pozorem	Dopełniacz	Wyruszyć na Wschód pod pozorem obsługi pociągu;

88. pod pretekstem	Dopełniacz	Lansować pod pretekstem promocji;
89. pod warunkiem	Dopełniacz	Stosować pod warunkiem uzyskania zgody;
90. pod wezwaniem	Dopełniacz	Cerkiew pod wezwaniem Świętego Ducha;
91. pod wodzą	Dopełniacz	Proletariusze pod wodzą Masaniella;
92. pod wpływem	Dopełniacz	Zdecydować się pod wpływem protestów;
93. pod względem	Dopełniacz	Ustępować pod względem głębokości;
94. pomiędzy	Biernik Narzędnik	Napięcie pomiędzy intencjami a skutkami; rozdarty pomiędzy lojalnością a fascynacją; nastąpić pomiędzy 16 a 18 sierpnia 1920 roku;
95. pomimo	Dopełniacz	Nie rozumieć pomimo dobrych chęci;
96. poniżej	Dopełniacz	Sprzedawać poniżej ceny produkcji;
97. pośrodku	Dopełniacz	Stać pośrodku spienionej wody;
98. pośród	Dopełniacz	Tropić pośród zawilości;
99. powyżej	Dopełniacz	Opalić nogi powyżej kolan;
100. prócz	Dopełniacz	Oferować prócz słońca;

101. przeciw	Celownik	Protestować przeciw polityce rządu; wystąpić przeciw prezesowi; wszyscy przeciw mnie;
102. przeciwko	Celownik	Występek przeciwko samorealizacji; opowiedzieć się przeciwko karze śmierci;
103. przy okazji	Dopełniacz	Ujawnić się przy okazji pogrzebu;
104. przy pomocy	Dopełniacz	Wydobyć przy pomocy dźwigu;
105. razem z	Narzędnik	Spędzić ferie razem z ukochanym;
106. rodem z	Narzednik	Humor rodem z wodewilu;
107. skutkiem	Dopełniacz	Spór wybuchł skutkiem nieporozumienia;
108. spomiędzy	Dopełniacz	Wydobywać się spomiędzy suchych warg;
109. spośród	Dopełniacz	Jeden spośród czterech Ewangelistów;
110. środkiem	Dopełniacz	Cwałować środkiem ulicy;
111. wśród	Dopełniacz	Siadać śród swoich rodaków-mięczaków;
112. tytułem	Dopełniacz	Wskazać tytułem zasygnalizowania problemu;
113. u boku	Dopełniacz	Pozostać u boku Wicekróla;

114. u góry	Dopełniacz	Przykleić u góry koperty;
115. u progu	Dopełniacz	Odpowiedzieć u progu kampanii prezydenckiej;
116. u schyłku	Dopełniacz	Przepaść u schyłku starożytności;
117. u stóp	Dopełniacz	Stać u stóp Krzyża;
118. wbrew	Celownik	Wbrew wszelkim zastrzeżeniom natury etycznej; wbrew pozorom takie modele też są nie do przyjęcia;
119. w celu	Dopełniacz	Kontynuować obserwacje w celu zbadania...;
120. w charakterze	Dopełniacz	Zatrudniać w charakterze akwizytorów;
121. w ciągu	Dopełniacz	Przemierzyć w ciągu trzech miesięcy;
122. w czasie	Dopełniacz	Zginać w czasie eksplozji;
123. w dole	Dopełniacz	Główki w dole ekranu;
124. w drodze	Dopełniacz	Zdobyć w drodze wyborów;
125. w duchu	Dopełniacz	Zagadkowe w duchu relacji...;
126. w dziedzinie	Dopełniacz	Być bezowocnym w dziedzinie moralności;
127. wedle	Dopełniacz	Działać wedle dyrektyw;

128. według	Dopełniacz	Wyszywany według rysunków;
129. w efekcie	Dopełniacz	W efekcie modernizacji liczba dostępnych pokoi ma się zwiększyć;
130. wspólnie z	Narzędnik	Al wspólnie z Amadeusem [wystąpią]
131. wewnątrz	Dopełniacz	Zrobić zdjęcia wewnątrz świątyni;
132. we wnętrzu	Dopełniacz	Żyjemy we wnętrzu Lewiatana; zdawało się podtrzymywać jasność we wnętrzu pokoju;
133. w głąb	Dopełniacz	Cofnąć się w głąb garażu;
134. w głębi	Dopełniacz	Usypać w głębi sceny;
135. w imieniu	Dopełniacz	Sprawowanie władzy w imieniu Serbów; przeprosić w imieniu Niemiec;
136. w imię	Dopełniacz	Znosić to w imię dobra;
137. wkoło	Dopełniacz	Biegać wkoło domu;
138. w końcu	Dopełniacz	Osiągniętego w końcu ubiegłego roku;
139. w miarę	Dopełniacz	Zaostrzać się w miarę pisania;
140. w miejsce	Dopełniacz	Kogo wstawić w miejsce dziedzicznych lordów;
141. w myśl	Dopełniacz	W myśl tego sposobu myślenia;

142. w następstwie	Dopełniacz	W następstwie zderzenia z asteroidą...;
143. w nawiązaniu do	Dopełniacz	W nawiązaniu do naszej umowy;
144. wobec	Dopełniacz	Być daremnym wobec kompromitacji;
145. w obliczu	Dopełniacz	Ustępować w obliczu słabości;
146. w obrębie	Dopełniacz	Zyskać renomę w obrębie wydziału;
147. w obronie	Dopełniacz	Akcje w obronie przyrody;
148. w odniesieniu do	Dopełniacz	Miało to miejsce tak w odniesieniu do sfery handlowej, jak i militarnej;
149. w odpowiedzi na	Biernik	Stwierdzić w odpowiedzi na pytanie;
150. w odróżnieniu od	Dopełniacz	Nie trenować uśmiechu w odróżnieniu od polityków;
151. wokoło	Dopełniacz	Stać wokoło łóżka;
152. wokół	Dopełniacz	Obracać się wokół tarczy;
153. w oparciu o	Biernik	Zmieniać granice w oparciu o podziały etniczne;
154. w opozycji do	Dopełniacz	Budować w opozycji do tradycji;
155. w pobliżu	Dopełniacz	Zapuszczać się w pobliżu klasztoru;

156. w pobliżu	Dopełniacz	Urządzić imprezę w pobliżu jednostki;
157. w poprzek	Dopełniacz	Przebiegać w poprzek podziałów;
158. w porównaniu z	Narzętnik	W porównaniu z lipcem notowania Kwaśniewskiego nie zmieniły się;
158. w postaci	Dopełniacz	Zejście na ziemię w postaci Chrystusa; prezent w postaci zestawu cebulek różnych odmian narcyzów;
159. w przeciągu	Dopełniacz	Odwyknąć w przeciągu półwiecza;
160. w przeciwieństwie do	Dopełniacz	W przeciwieństwie do nich nie staliśmy się pokoleniem przegranym;
161. w przeddzień	Dopełniacz	Zawieść rząd w przeddzień zjazdu Partii;
162. w przededniu	Dopełniacz	Zniknąć w przededniu śmierci;
163. w przypadku	Dopełniacz	Zagrozić strajkiem w przypadku zwolnień;
164. w ramach	Dopełniacz	Znaleźć się w ramach NATO;
165. w razie	Dopełniacz	Użyć w razie wybuchu konfliktu;
166. wraz z	Narzędnik	Matka wraz z córkami; nabywać wraz z chwilą narodzin; otrzymał kartę stałego pobytu wraz ze statusem uchodźcy;

167. w rezultacie	Dopełniacz	Posiada odpowiednią masę dla zatrzymywania gazów wyrzuconych z jej wnętrza w rezultacie aktywności tektonicznej;
168. w rodzaju	Dopełniacz	Mieszkanie było czymś w rodzaju twierdzy; były zgodne z filmami w rodzaju „Star Trek”;
169. w roli	Dopełniacz	Strona niemiecka przedstawiana jest z reguły w roli dawców, zaś Polacy są biorcami pomocy; musiałam w tym czymś uczestniczyć, chociażby tylko w roli świadka;
170. w sferze	Dopełniacz	A najskuteczniej jest zamazać kryteria w sferze obyczajowości;
171. w skali	Dopełniacz	Jednak w skali całego kraju otrzymał zaledwie trzy procent głosów;
172. wskroś	Dopełniacz	Przedzierać się wskroś zarośli; wskroś tych obłoków szybował samolot;
173. wskutek	Dopełniacz	Uwierzyć wskutek osobistych przeżyć;
174. w sprawie	Dopełniacz	Referendum w sprawie niezależności;

175. w stosunku do	Dopełniacz	Ostrożność w stosunku do Albańczyków widać na każdym kroku; nie chcę ujawnić nazwisk osób, w stosunku do których toczą się postępowania;
176. w stronę	Dopełniacz	Kilku chłopców szło plażą w stronę pomostu; kieruje się w stronę aparatu telefonicznego wiszącego na ścianie;
177. w ślad za	Dopełniacz	Wyjechała najpewniej w ślad za mężem;
178. w środku	Dopełniacz	Budzić się w środku nocy;
179. wśród	Dopełniacz	Być wśród gości;
180. w świetle	Dopełniacz	Nabierać wymowy w świetle liturgii;
181. w toku	Dopełniacz	Ponieść porażkę w toku wyborów;
182. w trakcie	Dopełniacz	Zauważyć w trakcie rozmów;
183. w wydaniu	Dopełniacz	„młodszość” w wydaniu „pampersa”;
184. w wyniku	Dopełniacz	Oslabiony w wyniku rozłamów;
185. w wypadku	Dopełniacz	Ustanawiany w wypadku sporu;
186. w wysokości	Dopełniacz	Pożyczki z budżetu dla ZUS w wysokości 4 mld zł;

187. wyjąwszy	Biernik	Codziennie, wyjąwszy wtorek, lekarz przyjmuje do południa;
188. w zależności od	Dopełniacz	Zmieniać się w zależności od okresu;
199. w zamian za	Dopełniacz	Uwolniony w zamian za pasażerów;
200. w zakresie	Dopełniacz	Przetrwąć w zakresie afer;
201. w zastępstwie		Wykonywać obowiązek w zastępstwie męża;
202. wzdłuż	Dopełniacz	Płynąć wzdłuż brzegu;
203. względem	Dopełniacz	Poruszać się względem Ziemi;
204. wzorem	Dopełniacz	Szyć wzorem innych kobiet;
205. w związku z	Narzędnik	W związku z remontami w hotelach...; W związku ze swoją filozofią życiową...;
206. za cenę	Dopełniacz	Ileż można sobie zabezpieczyć za cenę małych ustępstw;
207. zależnie od	Dopełniacz	Przekształcać się zależnie od możliwości;
208. zamiast	Dopełniacz	Uwolnić zamiast generała;
209. za pomocą	Dopełniacz	Tworzyć za pomocą znaku;
210. za pośrednictwem	Dopełniacz	Rozesłać za pośrednictwem Interpolu;

211. za sprawą	Dopełniacz	Nie zejść z czołówek gazet za sprawą Billa;
212. z dala od	Dopełniacz	Być z dala od komputera;
213. z daleka od	Dopełniacz	Żyć z daleka od bogów;
214. zdaniem	Dopełniacz	Zdaniem ekspertów walutowych...; zdaniem przyrodników życie na Ziemi jest bardzo odporne;
215. ze strony	Dopełniacz	Zagrożenie ze strony masonerii; przykrości ze strony losu;
216. zewnątrz	Dopełniacz	Znajdować się zewnątrz budynku;
217. ze względu na	Biernik	Nie wchodzić w rachubę ze względu na dzieci;
218. z głębi	Dopełniacz	Patrzeć z głębi widowni;
219. zgodnie z	Narzędnik	Działam zgodnie z ustalonym planem;
220. z końcem	Dopełniacz	Oddzielić się z końcem paleozoiku;
221. z okazji	Dopełniacz	Przesłać z okazji urodzin;
222. z perspektywy	Dopełniacz	Widzieć z perspektywy planety; Z perspektywy szefa sprawa wygląda jeszcze nieco inaczej;

223. z początkiem	Dopełniacz	Urodzić się z początkiem fazy Koziorożca;
224. z pomocą	Dopełniacz	Wy tłumaczyć z pomocą żargonu;
225. z powodu	Dopełniacz	Zejść z tego świata z powodu zaniku;
226. z przyczyny	Dopełniacz	Zemdleć z przyczyny smrodu;
227. z punktu widzenia	Dopełniacz	Okazać się z punktu widzenia małżeństwa; Często są to cechy z punktu widzenia doboru neutralne;
228. z racji	Dopełniacz	Zasługiwać z racji wieku;
229. z ramienia	Dopełniacz	Kandydować z ramienia partii;
230. z tyłu	Dopełniacz	Zamontować z tyłu auta;
231. z tytułu	Dopełniacz	Stracić z tytułu kredytów;
232. z uwagi na	Dopełniacz	Ujawnić z uwagi na dobro śledztwa;
233. z wyjątkiem	Dopełniacz	Wszyscy z wyjątkiem jednego; pozostali członkowie rodziny z wyjątkiem królowej i jej męża;

5.4.3. Indeks wyrażen dążących do uprzyimkowania w języku polskim

Niniejszy indeks zaproponowała Beata Milewska w swojej pracy „Przymyki wtórne we współczesnej polszczyźnie” (patrz: Milewska; 2003). Rejestr ten pomógł wyodrębnić kilkadziesiąt nowych wyrażen przyimkowych we współczesnej polszczyźnie, które również dążą do uprzyimkowania.

Przimek	Przypadek	Przykład
1. dla dobra	Dopełniacz	Stratowana dla dobra klasy filmowców;
2. do końca	Dopełniacz	Przedłużyć do końca czerwca;
3. ku czci	Dopełniacz	Msze święte ku czci Najświętszej Maryi Panny;
4. na adres	Dopełniacz	Odesłać na adres pana Bonelly;
5. na cześć	Dopełniacz	Dostać imię na cześć kosmonauty;
6. na dnie	Dopełniacz	Trzymać na dnie szafy;
7. na dole	Dopełniacz	Znajdować się na dole społecznej hierarchii;
8. na głębokości	Dopełniacz	Odkryć na głębokości 5 metrów;
9. na granicy	Dopełniacz	Balansować na granicy światła i mroku;
10. na korzyść	Dopełniacz	Pracować na korzyść lidera;

11. na okoliczność	Dopełniacz	Złożyć wyjaśnienia na okoliczność miejsca pobytu;
12. na polu	Dopełniacz	Posunięcia na polu racjonalizacji działania;
13. na południu	Dopełniacz	Miejscowość na południu Francji;
14. na przykładzie	Dopełniacz	Widać to na przykładzie Chin;
15. na skraju	Dopełniacz	Domek na skraju lasu;
16. na szczycie	Dopełniacz	Rosnąć na szczycie wysokiej skarpy;
17. na środek	Dopełniacz	Wracać na środek parkietu;
18. na terenie	Dopełniacz	Wojny na terenie Jugosławii;
19. na tle	Dopełniacz	Zdjęcia na tle mozaik;
20. na tyłach	Dopełniacz	Podwórka na tyłach siedzib;
21. na użytek	Dopełniacz	Raporty na użytek króla;
22. na widok	Dopełniacz	Zacierać ręce na widok budynków;
23. na znak	Dopełniacz	Zamknięty na znak protestu;
24. od chwili	Dopełniacz	Od chwili założenia Instytutu mówić...;
25. od czasu	Dopełniacz	Kłócić się od czasu zamordowania Carrary;

26. od czasów	Dopełniacz	Przelewać krew od czasów Pułaskiego i Kościuszki;
27. od początku	Dopełniacz	Walczyć od początku roku;
28. od połowy	Dopełniacz	Od połowy stycznia musieć przyjąć...;
29. od strony	Dopełniacz	Słyszeć kroki od strony drzwi;
30. pod dowództwem	Dopełniacz	Misja wojskowa pod dowództwem gen...;
31. pod dyрекcją	Dopełniacz	Zespół pod dyрекcją Kazimierza Korda;
32. pod hasłem	Dopełniacz	Przemycić pod hasłem rekonstrukcji;
33. pod kierownictwem	Dopełniacz	Jury pod kierownictwem Zdzisława Wardejna;
34. pod kierunkiem	Dopełniacz	Pisany pod kierunkiem docenta;
35. pod kuratelą	Dopełniacz	Znajdować się pod kuratelą faszystowskich Włoch;
37. pod nazwą	Dopełniacz	Znany pod nazwą Burgess Shale;
38. pod nieobecność	Dopełniacz	Dziać się pod nieobecność kontrolera;
39. pod opieką	Dopełniacz	Zostawić pod opieką Abderosa;
40. pod patronatem	Dopełniacz	Odbywać się pod patronatem ministerstw kultury;

41. pod pojęciem	Dopełniacz	Pod pojęciem rękojmi można rozumieć...;
42. pod przykrywką	Dopełniacz	Działać pod przykrywką legalnej firmy;
43. pod przywództwem	Dopełniacz	Państwo pod przywództwem Awe Pavelicia;
44. pod zarzutem	Dopełniacz	Zatrzymany pod zarzutem organizacji demonstracji;
45. po stronie	Dopełniacz	Wzywać do walki po stronie Serbów;
46. prosto do	Dopełniacz	Pójść prosto do Neumanna;
47. prosto w	Biernik	Spływać prosto w kaszmir;
48. prosto z	Dopełniacz	Woda prosto ze studni;
49. równocześnie z	Narzędnik	Nastąpić równocześnie z pojawieniem się człowieka;
50. stosownie do	Dopełniacz	Spełniać obowiązki stosownie do swej kondycji;
51. u podnóża	Dopełniacz	Nie wytrzymywać u podnóża ministerialnych schodów;
52. u wrót	Dopełniacz	Miasto u wrót Egiptu;
53. u wylotu	Dopełniacz	Stawać u wylotu sieni;

54. w aspekcie	Dopełniacz	Człony wzięte w aspekcie ich własności;
55. w asyście	Dopełniacz	Wspiąć się w asyście dwóch oficerów;
56. w atmosferze	Dopełniacz	Toczyć się w atmosferze szykan;
57. w centrum	Dopełniacz	Pająk zasiedziały w centrum tworzenia;
58. w chwili	Dopełniacz	Łatwy do chwycenia w chwili ucieczki;
59. we wnętrzu	Dopełniacz	Życ we wnętrzu Lewiatana;
60. w granicach	Dopełniacz	Dopuszczalność pomyłki w granicach 5 stopni;
61. w interesie	Dopełniacz	Działać w interesie spółki;
62. w intencji	Dopełniacz	Msza św. w intencji ofiar;
63. w kategorii	Dopełniacz	Platynowa płyta w kategorii muzyki klasycznej;
64. w kącie	Dopełniacz	Rosnący w kącie ogrodu;
65. w kierunku	Dopełniacz	Krok w kierunku prywatyzacji firmy;
66. wkrótce po	Dopełniacz	Wyjeżdżać wkrótce po północy;
67. w kształcie	Dopełniacz	Cukiernice w kształcie dzikich kaczek;

68. w kwestii	Dopełniacz	Dojść do porozumienia w kwestii uszanowania...;
69. w momencie	Dopełniacz	Nieaktualne w momencie publikacji;
70. w obecności	Dopełniacz	Formułować w obecności sił grawitacyjnych;
71. w oczekiwaniu na	Dopełniacz	Korzystać z łaźni w oczekiwaniu na przydział M-2;
72. w okolicy	Dopełniacz	Mieć miejsce w okolicy rezerwatu „Ostrzycki Las”;
73. w okresie	Dopełniacz	Przyniesiony w okresie wędrówek ludów;
74. w perspektywie	Dopełniacz	Ważne w perspektywie filozofii i humanistyki;
75. w początku	Dopełniacz	Opuścić Monachium w początku lipca;
76. w poczuciu	Dopełniacz	Akty ugruntowane w poczuciu realności;
77. w połowie	Dopełniacz	Urwać się w połowie XIV wieku;
78. w pozie	Dopełniacz	Siedzieć w pozie rzeźby Rodina;
79. wprost do	Dopełniacz	Zamawiać wprost do pokoju;
80. wprost na	Dopełniacz	Odsyłać wprost na wydział;

81. wprost z	Dopełniacz	Czerpać wprost z samych źródeł;
82. w przystępie	Dopełniacz	Nie rozumieć w przystępie zawrotu głowy;
83. w reżyserii	Dopełniacz	Balet w reżyserii Michaiła Barysznikowa;
84. w rogu	Dopełniacz	Ekran w rogu pokoju;
85. w rytm	Dopełniacz	Recytować w rytm tanga;
86. w sensie	Dopełniacz	Chaotyczny w sensie miary Lebesgue’a;
87. wspólnie z	Narzędnik	Jadać wspólnie z ludźmi;
88. w stronę	Dopełniacz	Gest w stronę najuboższych;
89. w stylu	Dopełniacz	Gangsterzy w stylu bossów z Wołomina;
90. w takt	Dopełniacz	Maszerować w takt muzyki;
91. w towarzystwie	Dopełniacz	Leżeć w towarzystwie butelek piwa;
92. w trosce o	Biernik	Wstrzymać ruch w trosce o bezpieczeństwo;
93. w wykonaniu	Dopełniacz	Pieśni w wykonaniu wiejskich śpiewaków;
94. w zgodzie z	Dopełniacz	Walczyć w zgodzie z zasadą;

95. za czasów	Dopełniacz	Zawojować za czasów Henryka Lwa;
96. za przyczyną	Dopełniacz	Stać się tak za przyczyną posągu boga słońca;
97. za przykładem	Dopełniacz	Za przykładem talibów odrąbywać ręce;
98. za wstawiennictwem	Dopełniacz	Dokonać się za wstawiennictwem Matki Teresy;
99. z braku	Dopełniacz	Odpowiadać z braku odpowiedzi;
100. z chwilą		Rodzić się z chwilą wejścia w życie ustawy;
101. z czasów	Dopełniacz	Czaszki z czasów II wojny światowej;
102. z góry	Dopełniacz	Przyjeżdżać z góry Manhattanu;
103. z końca	Dopełniacz	Świat z końca dwutysiąclecia;
104. z lat	Dopełniacz	Świadczenia z lat wojny;
105. z myślą o	Miejscownik	Przygotować podręcznik z myślą o tym;
106. z okresu	Dopełniacz	Pochodzić z okresu kultury Aquilpo;
107. z przyczyny	Dopełniacz	Zemdleć z przyczyny smrodu;
108. z rąk	Dopełniacz	Ginać z rąk komunistycznych oprawców;

109. z zakresu	Dopełniacz	Odkrycia z zakresu podstaw matematyki;
----------------	------------	--

5.4.4. System klasyfikacji przyimków

Spróbujemy usystematyzować rosyjskie przyimki. W tym celu utworzymy klasyfikację i podzielimy przyimki na określone klasy. Należy wziąć pod uwagę kilka czynników. Po pierwsze, trzeba wydzielić takie grupy przyimków, które będą je łączyć zarówno według synchronicznych, jak i diachronicznych cech. Dlatego wydaje się, że trafny będzie podział przyimków na pierwotne i wtórne. W klasyfikacji należy także wziąć pod uwagę morfologiczny typ przyimka. Do grupy przyimków pierwotnych będą należeć wszystkie przyimki proste. Trzeba zwrócić uwagę, że przyimki proste w naszym rozumieniu to przyimki niepo pochodne a nie parzyste przyimki-zrosty (*u3-3a*, *u3-nod*, *no-3a*, *no-nao*). Te drugie W.S. Bondarenko (Bondarenko, 1961) nazywa podwójnymi i zalicza je do grupy niepo pochodnych. Do drugiej klasy możemy zaliczyć wszystkie pozostałe, które nazwiemy wtórnymi. Drugim czynnikiem, który należy koniecznie wziąć pod uwagę, jest zasada tworzenia się nowych przyimków. Do tego posłużą nam sporządzone wcześniej schematy. Tak więc, przyimki wtórne dzielą się na dwie grupy:

1. Utworzone od przyimków (do których zaliczamy też parzyste przyimki – zrosty i schemat nr 8);
2. Utworzone od innych części mowy (schematy nr 1–7).

5.4.5. Przyimki odprzysłówkowe

Na klasę przyimków odprzysłówkowych składają się dwie grupy:

- 1) Przysłówki przyimkowe, tj. przysłówki, które mogą pełnić funkcję przyimków: *blisko*, *bliżej*, *obok*, *około*, *opodal*, *poniżej*, *powyżej*, *wewnątrz* i ros. *вблизи*, *вокруг*, *посреди*;

- 2) Przyimki przysłówkowe, tj. niegdyś przysłówki, pełniące wyłącznie funkcję przyimków, które jednak tradycyjnie zalicza się do przysłówków. Była już o nich mowa wcześniej (*potimo, pośród*) i ros. *вне, помимо, сверх, сквозь, среди*.

Do pierwszej grupy należą przysłówki, które nie zdążyły jeszcze przejść do klasy przyimków. Zwykło się je nazywać „przysłówkami przyimkowymi”. (*Ядро лежит внутри* i *Ядро лежит внутри ореха; Я приду после* i *Я приду после обеда*). Przypadki, w których to samo słowo należy do różnych części mowy, mogą powodować pewne trudności. W zdaniach: *Я объехал дом вокруг* oraz *Я объехал вокруг дома*, słowo **вокруг** pełni różne funkcje syntaktyczne. Cechą formalną przyimka w drugim zdaniu jest jego zdolność do rządzenia przypadkiem. Jest to jedyna znacząca cecha, pozwalająca odróżnić klasę właściwych przysłówków od przysłówków przyimkowych. Jak pisał M. W. Panow: „Występuje następująca prawidłowość: w przypadku części mowy istotne są jedynie wyznaczniki gramatyczne, nie leksykalne” (Panow, 1999, 118).

Szczegółowa analiza klasy polskich i rosyjskich przyimków przysłówkowych pozwala wyciągnąć wniosek, że w przyszłości możliwe będzie przegrupowanie tej klasy słów i wyłączenie tych jednostek, które całkowicie utraciły powiązania z przysłówkami.

W naszym rejestrze znajduje się około 85 jednostek powstałych według dwóch schematów:

Przysłówek → przyimek;

Przysłówek + przyimek → przyimek.

Przy wyborze przykładów natknęliśmy się na problem przyimków przysłówkowych, które zostały utworzone od stopnia wyższego. „Словарь структурных слов” zawiera takie przyimki, jak **позже** + Дор. (*Он пришел позже меня*), **раньше** + Дор. (*Он пришел намного раньше меня*). My jednak z kilku powodów postanowiliśmy nie włączać ich do naszego rejestru. Wydaje się, że tę grupę przyimków odprzysłówkowych można powiększyć poprzez włączenie innych słów

tego rodzaju. Przysłówki, które zostały utworzone od przymiotników jakościowych, tworzą stopień wyższy i najwyższy. Forma stopnia wyższego jest prosta, tworzy się ją przez dodanie przystawek -ee (-ей), -е, -ше. Te przystawki dodaje się również do niektórych przysłówków na -о. Pojawia się pytanie, czemu nie włączyć pozostałych: выше, ниже, хуже, красивее. W zdaniu forma w stopniu wyższym rządzi przypadkiem, ale możliwa jest transformacja takiego zdania: *Он пришел позже меня* – *Он пришел позже, чем я*. (por. pol. On przyszedł później, niż ja), ***Он пришел намного раньше меня*** – ***Он пришел немного раньше, чем я*** (por. pol. On przyszedł trochę wcześniej, niż ja). W taki sposób da się przebudować dowolne zdanie z formą stopnia wyższego. Podane przykłady z języka polskiego pokazują, że nie istnieje możliwość łączenia się formy stopnia wyższego z rzeczownikiem (zaimkiem-rzeczownikiem) w przypadku zależnym. Wyjątek stanowi słowo „bliżej”. Polscy lingwiści (patrz: Zgólkowa, 1980) zauważają, że to słowo można zaliczyć do klasy przyimków, o ile przypadek następującego po nim rzeczownika (nomen) jest przez nie wymuszony. Jest to jedyny taki przypadek. Niektórzy badacze włączają niektóre formy stopnia wyższego do list przyimków, nie uzasadniając swojej decyzji. Zdolność stopnia wyższego do rządzenia przypadkiem nie jest głównym przejawem pełnienia przez niego funkcji przyimkowej (por. stopień wyższy przymiotnika: *Он моложе своей сестры*). Istnieją jednak pojedyncze przypadki, w których przyimek pochodzi od przymiotnika, ale utracił wszystkie pozostałe cechy tej części mowy (np. **свыше**: *Эта работа выше моих сил*). Można przypuszczać, że w miarę rozwoju języka rosyjskiego niektóre formy stopnia wyższego zaczną pełnić wyłącznie funkcję przyimkową.

Także wśród przyimków przysłówkowych dochodzi do powstawania nowych form. Na uwagę zasługuje przyimek **касаемо** + Доп., który w sposób oczywisty należy do klasy przysłówków: *Дело в том, что мы находимся на землях Байкало-Ленского заповедника и на нас распространялись все требования к посетителям, касаясь охраны природы*. Trudno wyjaśnić jak powstała ta konstrukcja przyimkowa, ale można wysunąć pewne przypuszczenia. Ten przyimek został utworzony od przysłówka, który z kolei pochodził od imiesłowu biernego. Proces rozwoju tego słowa był więc następujący: czasownik (касаться) – imiesłów bierny (касаемый) – przysówek (касаемо) – przyimek (касаемо + Доп.pełniacz).

Należy zwrócić uwagę na semantyczny i derywacyjny związek przyimka **касаемо** z przyimkiem **относительно**. Można w tym przypadku mówić o pojawieniu się analogii w systemie przyimków.

Słowniki podają jeszcze jeden przyimek podobny do **касаемо**: **касательно** (*осведомиться касательно принятого решения*). Słownik Ożegowa wyjaśnia go w następujący sposób: „насчет, относительно кого, чего-либо”.

Omawiając grupę przyimków związanych z przysłówkami należy zauważyć, że czynnikiem decydującym o przynależności do tej grupy jest często ortografia. Wiele z przyimków odprzysłówkowych jest w oczywisty sposób związane z odpowiadającymi im rzeczownikami: *сбоку* (*бок*), *накануне* (*канун*) itd. Przy pisowni rozłącznej zaliczylibyśmy je do przyimków odimiennych, jak jeszcze niedawno było to w przypadku przyimka **вглубь**. W. S. Bondarenko zalicza go właśnie do przyimków odimiennych (**в глубь** + *Доп. Кран поднял груз и понес его в глубь шихтового двора* (из газет)) (patrz: Bondarenko, 1961, 57).

W jednym z ostatnich wydań „Словника языка русского” („Толковый словарь русского языка”) pod redakcją Ożegowa i Szwedowej ten przyimek jest pisany łącznie i została przy nim zamieszczona uwaga, że słowo to funkcjonuje jako przysłówka.

Jak wynika z tego, co zostało wyżej przedstawione, w grupie przyimków pochodzących od przysłówków, pozostaje wiele kwestii otwartych. Przyimki odprzysłówkowe wskazują na związki z różnymi częściami mowy. Tej grupy również nie należy uważać za zamkniętą i na dobre ustaloną. Źródłem przyimków odprzysłówkowych są nie tylko przysłówki, lecz także rzeczowniki z pierwotnymi przyimkami, pełniące funkcje przysłówków.

5.4.5.1. Przyimki odprzysłówkowe proste

A. Przyimki proste

Model "[<przyimek+ rzeczownik w przypadku zależnym> →przyimek]+ rzeczownik w przypadku zależnym"

Przyimek	Przypadek	Przykład
1. вблизи	Род.	Вблизи вокзала такого магазина нет.
2. ввиду	Род.	Ввиду большого объема работ просим продлить срок командировки до конца июля.
3. вглубь	Род.	Спрятать записную книжку вглубь кармана .
4. взамен	Род.	Взамен справки ему выдали удостоверение.
5. вместо	Род.	Вместо сахара он по ошибке положил в чай соль.
6. внутри	Род.	Группировки внутри организации .
7. внутри ср вовнутрь	Род.	Лекарство принимается внутри организма .
8. впереди	Род.	Он шел впереди всех .
9. вроде	Род.	Он был мне вроде отца .
10. вслед	Дат.	Вслед ему сыпались упреки.
11. изнутри	Род.	Пробоина изнутри трюма .
12. кругом	Род.	Кругом него была сплошная тундра.
13. наверху	Род.	Наверху дерева - несколько гнезд.

14. навстречу	Дат.	Он всегда и во всем старался идти нам навстречу . Навстречу машине ехал автобус.
15. назло	Дат.	Назло тебе я пойду сегодня в театр.
16. накануне	Род.	Накануне войны он работал учителем.
17. поверх	Род.	Поверх ковра лежали подушки; Смотреть поверх очков .
18. позади (позадь)	Род.	Позади дома - сад. Во все время разговора Царь стоял позадь забора . (Пушкин);
19. посередине (посредине)	Род.	Зачем ты поставил стол посередине комнаты ?
20. сбоку	Род.	Ребенок стоял сбоку стола . Щегол ... то подвесится на лапках, то выскочит сбоку колючих шишек .
21. сверх	Род.	Сверх ожиданий спектакль оказался хорошим.
22. сверху	Род.	Хлеб, а сверху хлеба соль.
23. сзади	Род.	Сзади дома - сад.
24. снизу	Род.	Оборки снизу юбки .
25. среди (среди)	Род.	Бродить среди полей . Среди шумного бала , случайно, в тревоге мирской суеты, тебя я увидел.

5.4.5.2. Przyimki odprzylówkowe złożone

В. Przyimki złożone

Model ”[<przyimek+ rzeczownik w przypadku zależnym> →przyimek+ przyimek] + rzeczownik w przypadku zależnym”

Przyimek	Przypadek	Przykład
1.вблизи от	Род.	Дачный поселок находится вблизи от города .
2.вдали от	Род.	Трудно столько лет жить вдали от родных и близких .
3.вкупе с	Тв.	Эти статьи вкупе с прежними составили целый том. Обзор знаменательных частей речи вкупе с приведенным анализом грамматических категорий позволяет следить за новым словарным наполнением.
4.вплоть до	Род.	Машина сопровождала нас вплоть до самого вокзала.
5.вслед за	Род.	Новиков выступил вслед за главным докладчиком .
6.навстречу к	Дат.	Навстречу к ним вышли пять или шесть человек. (Карамзин). Бояре выехали к ним навстречу . (Карамзин).
7.наряду с	Тв.	Наряду с музыкой она занималась живописью; В то время дети работали наряду со взрослыми .

5.4.5.3. Wtórne przyimki odprzysłówkowe proste

Model „przysłówek → przyimek + rzeczownik w przypadku zależnym”

Приimek	Przypadek	Przykład
1. близ	Род.	В старом здании близ церкви помещался музей.
2. вдоль	Род.	Вдоль улицы растут деревья.
3. возле	Род.	Машина остановилась возле дома .
4. вокруг	Род.	Мы обошли вокруг дома ; ср.: обошли дом вокруг .
5. вопреки	Дат.	Вопреки ожиданиям спектакль оказался удачным.
6. мимо	Род.	Дорога в школу шла мимо церкви .
7. наперекор	Дат.	Все его действия- наперекор логике . Судьбе наперекор он снова начал ходить.
8. напротив	Род.	В беседке напротив входа я увидел Аню.
9. наsupротив (простор.)	Род.	Ты Каштанка наsupротив человека , все равно, что плотник наsupротив столяра . (Чехов).
10. около	Род.	Около дома - сад; Туда ехать около часа .
11. окрест (устар.)	Род.	Взглянуть окрест себя .

12.округ (устар.)	Род.	Округ меня летали осы.
13. подле	Род.	Он живет подле меня .
14. после	Род.	После обеда пошли в парк.
15. помимо	Род.	Все это было сделано помимо меня и против моей воли.
16. поперек	Род.	Поставить стол поперек комнаты .
17. посреди	Род.	Посреди разговора он вдруг замолчал и задумался.
18. прежде	Род.	Он пришел прежде всех .
19. предварительно (устар.)	Род.	Предварительно грозы бывает жара, духота. (Калька с нем.яз. vorher, изаестен с 70-х гг. 19 в. в деловой письменности).
20. против	Род.	Против дома - ресторан. Сидеть против света .
21. сквозь	Вин.	Он посмотрел сквозь щель .
22.согласно (офиц.)	Дат. Род.	Работать согласно плану . (Предл.официального стиля) Согласно Вашего предписания . (только в канцелярском стиле)
23.сообразно	Дат.	Он поступил сообразно нашим представлениям .

24.соразмерно	Дат.	Поступать соразмерно возможностям и силам.
---------------	------	---

5.4.5.4. Wtórne przyimki odprzysłówkowe złożone

Model”[przysłówek+ przyimek pierwotny → przyimek]+ rzeczownik w przypadku zależnym”

Wyrażanie przyimkowe	Przypadek	Przykład
1. вдалеке от	Род.	Последние десять лет он жил вдалеке от Москвы.
2. впрעדь до	Род.	Работы остановлены впрעדь до особого распоряжения.
3. вровень с	Тв.	Он работает вровень с молодыми.
4. далеко от	Род.	Это произошло далеко от Москвы.
5. наискось/наискосок от	Род.	Он пересек реку наискось от пристани. Наискосок от дома / От дома наискосок-остановка автобуса.
6.наравне с	Тв.	Старик носил тяжести наравне с молодыми / с молодыми наравне; Мое окно- наравне с верхушкой березы.
7. невдалеке от	Род.	Бассейн невдалеке от нас закрыт.
8. недалеко от	Род.	Он живет недалеко от института.
9. независимо от	Род.	Я приеду независимо от твоего желания.

10. незадолго до	Род.	Незадолго до моего прихода у меня дома зазвонил телефон.
11. неподалеку от	Род.	Она родилась где-то неподалеку от наших мест.
12. одновременно с	Тв.	Он прибежал к финишу одновременно с Приваловой.
13. поодаль от	Род.	Он шел поодаль от группы.
14. применительно к	Дат.	Действуйте применительно к обстоятельствам.
15. рядом с	Род.	Метро у нас совсем рядом с домом.
16. совместно с	Тв.	Эта работа выполнена совместно с польскими учеными.
17. согласно с	Тв.	Книги расположены согласно с инструкцией.
18. соответственно с	Тв.	Действовать соответственно с обстоятельствами.
19. сообразно с	Тв.	Действуйте сообразно с законом.
20. соразмерно с	Тв.	Поступать соразмерно со своими возможностями.
21. сравнительно с	Тв.	Сравнительно с прошлым годом сейчас теплее.

5.4.6. Przyimki odczasownikowe

W poprzednim paragrafie była mowa o możliwości przechodzenia przysłówków do klasy przyimków. Imiesłów przysłówkowy to nieodmienna forma czasownika nazywająca czynność, która towarzyszy czynności lub stanowi wyrażonemu formami osobowymi, np. *стоя читал лекцию*. Nieodmienność imiesłówów przysłówkowych i ich funkcje syntaktyczne – w zdaniu są okolicznikami – oraz sposób łączenia się z czasownikami powoduje, że są zbliżone do przysłówków. Z cech czasownikowych – zachowały aspekt, znaczenie zwrotności i niezwrotności, składnię rzędu właściwą czasownikowi. (por. Maryniakowa, 1993, s. 188).

Ponieważ imiesłów to rodzaj przysłówka, również w jego przypadku możliwe jest takie przejście. W porównaniu z przyimkami odprzysłówkowymi i odimiennymi grupa przyimków odczasownikowych jest stosunkowo nieliczna. W omawianym rejestrze jest ich 22. Dzielą się one na dwie grupy:

- 1) składające się jedynie z imiesłowu przysłówkowego;
- 2) składające się z imiesłowu przysłówkowego oraz przyimka pierwotnego.

Spośród jednowyrazowych przyimków odczasownikowych można wydzielić grupę takich, do których może zostać przyłączone przeczenie (*не считая*). Istnieje także nieduża grupa złożonych przyimków odczasownikowych z przeczeniem (*не говоря о*). Podobnie, jak w przypadku przyimków odprzysłówkowych, klasa przyimków odczasownikowych jest związana nie tylko z czasownikami, lecz także z innymi częściami mowy. Jest tak na przykład w przypadku przyimka **благодаря**. Według K. Babowa ten przyimek powstał po zamianie odimiennego „благодарение” (por. cerkiewno-słowiańskie „благодарение Бogy”) (por. Babow, 1991, 5-13). Pieszkowski przedstawia historię powstania tego przyimka inaczej. **Благодаря** występuje w znaczeniu **из-за, вследствие** (*благодаря тебе, благодаря этому случаю, а nawet благодаря вывихнутой ноге*). U Puszkina można jeszcze spotkać formy „благодаря Бога и барина” („Dubrowski”), gdzie obie formy łączą się z biernikiem, analogicznie jak w przypadku czasownika „благодарю” (obecnie mówi się także „благодаря чего”, co według Paszkowskiego świadczy o utracie znaczenia imiesłowu przysłówkowego przez to słowo, ponieważ przez tę utratę biernik nominatiwów oznaczających przedmioty ożywione został zrozumiany jako dopełniacz

i w takim znaczeniu przeniesiony na przedmioty nieożywione). Obecnie nazwalibyśmy go „imiesłowem przyimkowym”. Jeszcze bardziej „przyimkowe” są imiesłowy przysłówkowe „смотря” i „глядя” w wyrażeniach: *смотря по тому сколько, смотря по вместимости, глядя по состоянию* – gdzie w istocie mamy do czynienia z przyimkami złożonymi (вроде, из-за, из-под) (patrz: Pieszkowski, 1956, 148).

Dla produktywności klasy przyimków odprzysłówkowych istotną cechą jest antonimiczność i synonimiczność. W tej grupie znajdują się takie wyrazy, jak **включая, кончая**. Zgodnie z zasadami antonimiczności powstały takie przyimki, jak **выключая, исключая, начиная**. Przyimkami synonimicznymi są **выключая** (według Morkowkina będący przyimkiem) / **исключая, начиная от / начиная с** (pierwszy z reguły służy wyrażaniu relacji przestrzennych: *Он пришел, начиная от Москвы и заканчивая Киевом*, drugi - wyrażaniu relacji czasowych: *Он жил там, начиная с весны и до самой осени*), **считая от / считая с** (pierwszy dla wyrażenia relacji przestrzennych: *Наш дом второй, считая от угла*; drugi – relacji czasowych: *Мы здесь три недели, считая со дня приезда*). Do pewnego stopnia przyimki **спустя** i **погода** również można uważać za synonimiczne, ponieważ łączą się one z tymi samymi rzeczownikami. Osobliwość użycia **спустя** polega na jego pozycji w zdaniu. Może on znajdować się po słowie zależnym (*спустя пять минут он снова позвонил нам / пять лет спустя*). Liczba przyimków odczasownikowych może się zwiększać poprzez powstawanie form z modyfikatorem przeczenia: **считая / не считая**. Interesującym faktem jest, że część przyimków odczasownikowych z partykułą „не” pisze się łącznie: **невзирая на, несмотря на**, a część rozdzielnie: **не говоря о, не считая**. Niektóre z nich posiadają odpowiedniki twierdzące (*говоря о*) lub odpowiedniki z innym przyimkiem pierwotnym (*несмотря на / смотря по*). Mając na uwadze te przyczyny, trudno jest ustalić jakąś prawidłowość powstawania przyimków odczasownikowych. Tradycyjnie zalicza się tu także formy typu *не доходя до* (AG’80, „Slovar’ strukturnych slov” pod red. Morkowkina, 1997). Od razu powstaje więc pytanie, czemu nie zaliczyć do tej grupy innych struktur tego typu z innymi czasownikami: **не доезжая, не доплзая, не досмотрев** itp. Ta kwestia pozostaje otwarta. Można jedynie przypuszczać, że ma to związek z semantyką czasowników i ze stopniem utraty przez nie ich znaczeń leksykalnych. Relacje

wyrażane przez przyimki odczasownikowe opierają się na leksykalnych znaczeniach czasowników, od których te przyimki pochodzą.

Tak więc grupa przyimków odczasownikowych w języku rosyjskim dzięki możliwości deleksykalizacji imiesłowów może się zwiększyć. Istnieje kilka źródeł uzupełniania tej grupy. Przyimki odczasownikowe są genetycznie związane z klasą czasowników, chociaż niektórzy badacze wskazują na związek niektórych jednostek z rzeczownikami. Należałoby wnikliwie zbadać tę grupę przyimków, aby odpowiedzieć na pytanie, dlaczego jedne formy czasowników zalicza się do przyimków (не доходя до), a inne nie.

5.4.6.1. Przyimki odczasownikowe proste

Model „imiesłów przymiotnikowy → przyimek+ rzeczownik w przypadku zależnym”

Приимек	Прязпадек	Прызкляд
1. благодаря	Дат.	Своего сегодняшнего положения он достиг благодаря упорному труду.
2. включая	Вин.	На субботник вышли все включая директора.
3. выключая	Вин.	Вся наша компания, выключая Олега , пошла гулять.
4. исключая	Род.	О том, исключая самых близких друзей , не знал никто.
5. кончая	Тв.	Он жил там, начиная с июня и кончая осенью.
6. погода	Вин.	Пришел погода полчас.

7. спустя	Вин.	Спустя пять минут/ Пять минут спустя он снова звонил нам.
8. считая	Вин.	Считая нас с вами в группе будет 14 человек...

5.4.6.2. Złożone odczasownikowe połączenia przyimkowe

Model „[przyimek odczasownikowy + przyimek pierwotny] + rzeczownik w przypadku zależnym”

Wyrażanie przyimkowe	Przypadek	Przykład
1. глядя по	Дат.	Одеваться глядя по погоде .
2. исходя из	Род.	Действуйте исходя из обстоятельств .
3. начиная от	Род.	Он прошел, начиная от Москвы и заканчивая Киевом.
4. начиная с	Род.	Он жил там, начиная с весны и до самой осени.
5. невзирая на	Вин.	Он продолжал работать невзирая на болезни и усталость .
6. не говоря о	Пред	Он очень красивый мальчик, не говоря о его способностях .

7. несмотря на	Вин.	Несмотря на свою молодость он хороший врач. Утро уже кончилось, но, несмотря на , вдоль всей железной дороги, в кустах за полосой отчуждения, вопреки поездам, продолжали согласно петь соловьи. (Саша Соколов)
8. не считая	Род.	На столе ничего, не считая чистого листа бумаги.
9. смотря по	Дат.	Этот вопрос мы решим на месте, смотря по обстоятельствам.
10. судя по	Дат.	Судя по цвету скал, здесь есть железо.
11. считая от	Род.	Наш дом второй, считая от угла.
12. считая с	Род.	Мы здесь три недели, считая со дня приезда.

5.4.7. Rzeczownik i przyimek

Zajmiemy się teraz najliczniejszą klasą rosyjskich przyimków wtórnych – przyimkami odimiennymi. W naszym rejestrze jest ich 160 i można je podzielić na 3 grupy:

- 1) przyimki odimienne proste(powstałe według modelu: przypadek zależny rzeczownika→ przyimek);
- 2) przyimki rzeczowne złożone z jednym przyimkiem pierwotnym (powstałe według modelu: przyimek pierwotny + przypadek zależny rzeczownika→ przyimek);
- 3) przyimki rzeczowne złożone z dwoma przyimkami pierwotnymi (powstałe według modelu: przyimek pierwotny + przypadek zależny rzeczownika + przyimek pierwotny→ przyimek).

Do pierwszej grupy należy tylko kilka przyimków: *именем* + Род.п., *имени* + Род.п., *кругом* + Род.п., *методом* + Род.п., *порядка* + Род.п., *путём* + Род.п., *посредством* + Род.п., *типа* + Род.п. i przestarzałe – *подобием* + Род.п., *помощью* + Род.п. (por. współcz. с помощью). Istnieją także proste jednowyrazowe przyimki odimienne, które są formalnie związane z przyimkiem pierwotnym, np. **ввиду** i **насчет**. Kwestia zapisu ortograficznego tych wyrazów była już poruszona w związku z przyimkiem **вглубь**, który wcześniej był pisany rozdzielnie i był zaliczany do przyimków odimiennych złożonych. W AG'80 napisano, że przyimek jest pozbawiony najważniejszej cechy samodzielnego słowa-nierozdzielności. Jednak w wielu przypadkach nierozdzielność przyimków jest tylko cechą zewnętrzną - ortograficzną (AG, 1980, 712). W omawianych przyimkach napotykamy akurat kwestię ortografii, która wiąże się z pochodzeniem przyimka i jego wzajemnymi stosunkami z innymi częściami mowy. Jak pokazują przykłady, w języku rosyjskim nie ma ogólnej reguły pisowni niektórych przyimków, która łączyłaby je z określonymi klasami. Większość przyimków odimiennych prostych utraciła wspólność znaczenia leksykalnego z odpowiednimi rzeczownikami, przez które są one motywowane (na przykład: *посредством*). W związku z powstaniem takich konstrukcji powstaje pytanie: kiedy rzeczownik w przypadku zależnym można całkowicie traktować jako przyimek. Polscy lingwiści (patrz: Zgólkowa, 1980) zastosowali następującą metodę dla takich przypadków. Słowo *celem* (ros. *целью*) + Род.п. (gen.) można uważać za przyimek wtedy, gdy istnieje możliwość przekształcenia tego wyrażenia na podrzędne okolicznikowe celu: *celem* + gen. nom. actionis- *aby* + inf// *ver.fin* (*целью*+ Род.п. имени действия- *чтобы* + инф.// (vf)). Słowo *drogą* (*путем*) + gen. występuje w roli przyimka, gdy:

- 1) istnieje możliwość zastosowania określonych przekształceń lub substytucji;
- 2) istnieje wzajemna relacja między danym słowem a innym członem pola semantycznego.

Drogą + gen.nom.actionis (*путём* + Род.п. имени действия). Taki sam opis można zastosować dla rosyjskich przyimków prostych. W polskiej tradycji lingwistycznej właśnie te przyimki wymagają podobnego opisu, ponieważ są one jednoczłonowe. Było już wspomniane, że w polskiej lingwistyce przyimki odimienne proste należą do zamkniętej grupy przyimków. W języku rosyjskim klasa przyimków

odimiennych prostych jest stale uzupełniana. W razie wątpliwości wskazane jest stosowanie wspomnianej wcześniej metody do sprawdzenia czy dany rzeczownik występuje w roli przyimka.

Dosyć złożony przypadek mamy w grupie jednowyrazowych przyimków odimiennych. Takie połączenia jak: **в пользу, в роли, в условиях** zawierają element znaczenia przedmiotu. Mówi się o nich, że rzeczownik jeszcze nie do końca utracił znaczenie przedmiotu. W tej grupie można zaobserwować aktywną cyrkulację jednostek - ciągle pojawiają się nowe, podczas gdy niektóre wychodzą z użycia. Do drugiej grupy zaliczamy takie przyimki, jak: **в видах, в подобие, в рассуждение, в согласность, в сообразность, в сходственность, в сходство**. Aby zobrazować bogactwo systemu przyimków języka rosyjskiego, włączyliśmy je do naszego rejestru. Są one poparte przykładami z tekstów z XVII, XVIII, XIX i częściowo XX wieku. Większość połączeń dwuwyrazowych może występować w modyfikacjach. Zgodnie z zasadami rosyjskiej morfologii, grupa wyrażen przyimkowych odpowiadających funkcji przyimków może być rozszerzona, jak już było powiedziane, chociażby kosztem kategorii liczby: **по вопросу / по вопросам** (конференция по вопросу разоружения; исследования по вопросам языкознания) lub kosztem synonimów: *Совет по делам Индии; Монография по проблемам фразеологии*. Tego rodzaju modyfikacje tradycyjnie nie zaliczają się do klasy przyimków. Dla kategorii dwuwyrazowych przyimków odimiennych dotąd nie zaproponowano sposobu na sprawdzenie stopnia ich przejścia w przyimek.

W „Словаре структурных слов” pod red. Morkowkina (patrz: Morkowkin 1997) można znaleźć takie przyimki odimienne, jak **в сфере** + Род.п. (работать в сфере торговли); **вне сферы** + Род.п. (понять возникновение Вселенной вне сферы человеческого разума); **вне рамок** + Род.п. (нельзя рассматривать эту проблему вне рамок экономики); **вне пределов** + Род.п. (действовать вне пределов допустимого законом); **вне границ** + Род.п. (= то же, что и вне пределов); **в области** + Род.п. (в области преподавания иностранных языков наблюдается оживление); **в цвет** + Род.п., **в тон** + Род.п. Wydaje się, że te konstrukcje można raczej zaliczyć do klasyfikatorów, niż do przyimków. Ale według tego modelu można tworzyć też inne, na przykład: вне университета, вне города. Te ostatnie tradycyjnie zaliczane są do połączeń przyimka **вне** z rzeczownikami w

dopełniaczu. Nie można zaliczać ich do klasyfikatorów. W związku z tym problemem należy jeszcze zająć się kwestią synonimii i antonimii wśród przyimków odimiennych. W języku rosyjskim istnieją połączenia synonimiczne i niekiedy tylko jedno z nich jest przyimkiem, na przykład wyrażenia: **во время** lub **за время** lub wspomniane już: **вне пределов** i **за пределами** / **за пределы**. Te ostatnie zaliczane są do dwuwyrzowych przyimków odimiennych. Istnieją także pary synonimiczne, których oba człony są przyimkami, na przykład: **в сопровождении**/ **без сопровождения**. Za przyimki nie są uważane konstrukcje: **вне оппозиции** (новая концепция литературного языка ставила его вне оппозиции клерикального и антиклерикального направления), **вне согласования** (вне согласования по роду). Liczną grupę tworzą przyimki odimienne z dwoma przyimkami pierwotnymi: **в сторону от**, **в связи с**, **в расчете на**, **в дополнение к**, **во главе с**. W tej klasie także można zaobserwować dużą wariatywność. Tak, na przykład, istnieje rząd: **в стороне от**, **в сторону от** (+ dwuwyrzowy **в сторону**). Wszystkie wymienione jednostki są uważane za przyimki. Możliwości powstawania takich konstrukcji są prawie nieograniczone. Z tego względu w tej dziedzinie jest najwięcej nierozstrzygniętych kwestii. Oprócz synonimów powstałych kosztem wariantów morfologicznych (wspomniane wcześniej **по вопросу** / **по вопросам о**) możliwa jest także antonimia. Do przyimków złożonych zalicza się konstrukcję: **в зависимости от**. Istnieje antonimiczne użycie tego zwrotu: **вне зависимости от**: ich użycie nie jest determinowane wyborem kodu językowego, ale - poza zależnością od tego wyboru - normą ortograficzną pisanego (drukowanego) tekstu. Ten ostatni tradycyjnie nie należy do kategorii przyimków i można z tego wyciągnąć wniosek, że nie wszystkie człony synonimicznego lub antonimicznego rzędu są traktowane jako przyimki. Można przypuszczać, że większość badaczy uważa, że te opozycje mają różne stopnie odejścia od wyrazów pełnoznaczących. Po raz kolejny pojawia się kwestia podziału przyimków i połączeń innych części mowy z przyimkami. Często wniosek o obecności lub braku znaczenia przyimka u jakiejś konstrukcji jest oparty na intuicji. W związku z tym powstała dosyć duża rozbieżność terminów używanych w stosunku do najbardziej złożonych struktur. Spotkaliśmy już terminy **połączenie przyimkowe** / **połączenie** (patrz: AG' 80, złożone typy połączeń przyimkowych (patrz: Winogradow; 1972); **zwrot przyimkowy** (patrz: Bondarenko; 1961), **wyrażenie ekwiwalentne przyimkowi** (patrz: Rogożnikowa; 1975), **wyrażenie**

przyimkowe (bułgarska i polska tradycja lingwistyczna). Dla rosyjskich przyimków bardzo trudno jest wybrać najbardziej odpowiedni termin, ponieważ do przyimków zaliczane są nie tylko konstrukcje jednowyrazowe (por. przyimki polskie i bułgarskie), ale też dwu - i trzywyrazowe, dlatego nie ma uniwersalnego określenia. Można tylko przypuszczać, że słusznym byłoby nazwanie konstrukcji złożonych (więcej, niż jedno słowo), które tradycyjnie nie są w rosyjskich gramatykach zaliczane do przyimków, wyrażeniami przyimkowymi. Jak już było powiedziane, mają one bezpośredni lub pośredni związek z funkcjami przyimków (synonimy, antonimy, warianty morfologiczne).

Trzeba jeszcze dodać kilka uwag na temat najbardziej złożonych konstrukcji przyimkowych. Podczas badań zetknęliśmy się ze źródłami, w których struktury trzyczęściowe traktowane były jako dwuczęściowe: в связи (с + Тв.п.). Wydaje się, że takie podejście jest nie do końca poprawne. W naszym roboczym określeniu przyimka, według rosyjskiej tradycji lingwistycznej, na pierwszym miejscu znajduje się punkt, w którym jest mowa o tym, że przyimek na ogół rządzi przypadkiem. Na tej teorii opiera się klasyfikacja przyimków według typów morfologicznych. Bez tej istotnej charakterystycznej cechy przyimków nie można by było mówić, że inne części mowy mogą spełniać funkcje przyimków (przede wszystkim przysłówki, które w przeciwieństwie do przyimków nie rządzą przypadkiem). Dlatego kiedy podaje się przykład przyimka, w którym ostatni człon konstrukcji nie rządzi przypadkiem, pojawia się pewna nieścisłość. Nasze badania są między innymi ukierunkowane na to, żeby uporządkować system przyimków języka rosyjskiego i w związku z tym proponujemy zapisywać konstrukcje przyimkowe w postaci: **в связи с** + Тв.п., por. także **вплоть до** + Род.п.

Była już mowa o zdolności przyimków pierwotnych, odprzysłówkowych i odczasownikowych do przyłączania modyfikatora przeczenia. Ten sposób uzupełniania systemu przyimków nie sprawdza się dla kategorii przyimków odimiennych. Jedynym jak dotąd utrwalonym przykładem przyimka odimiennego z przeczeniem nie jest połączenie **не в пример** (он - не в пример тебе - никогда не опаздывает). To połączenie pojawia się także w formie twierdzącej: *Тебя мама часто приводила мне в пример*. Przytoczonego przykładu nie można jednak uważać za twierdzącą modyfikację zdania. Połączenie „в пример” nie zalicza się do klasy przyimków i jego

użycie jest spowodowane znaczeniem czasownika. Synonimiczne do niego jest połączenie przyimka **в качестве** + słowo **пример**: *Тебя мама часто приводила мне в качестве примера. Не в пример*, pomimo przeczenia, zawsze wymaga w zdaniu kontekstu twierdzącego. Na razie przeczące przyimki odimienne to pojedyncze przypadki, ale możliwe, że w przyszłości będą one jednym ze źródeł wzbogacenia kategorii przyimków odimiennych.

5.4.7.1. Przyimki odimienne proste

Model "[rzeczownik w przypadku zależnym/mianowniku→przyimek]+ rzeczownik w przypadku zależnym

Współczesne

Приимек	Прзпалек	Прзкляд
1. именем	Род.	Именем закона все арестованы.
2. имени	Род.	Институт русского языка имени Пушкина .
3. методом	Род.	Методом выплавления
4. минус	Им.	Моя красота минус мой ум и я самая счастливая женщина на свете.
5. плюс	Им.	Коммунизм есть Советская власть плюс электри-фикация всей страны.
6.порядка	Род.	Такой фотоаппарат стоит порядка тысячи .
7. посредством	Род.	В такой ситуации лучше действовать посредством переговоров .

8. путем	Род.	Он пришел к этой мысли путем размышлений.
9. способом	Род.	Государственные закупки способом запроса ценовых предложений.
10. типа	Род.	Платье сшито из тонкой ткани типа ситца.

Przestarzale

Przyimek	Przypadek	Przykład
1. подобием	Род.	Шкатулка сделана подобием сердца человеческого. (Путеш. М. А. Толстого. Ср. В форме, а виде).
2. помощью	Род.	Часть сего должна произведена быть в действо помощью способных к тому людей . Ср. соврем. С помощью

5.4.7.2. Złożone odimienne połączenia przyimkowe Współczesne połączenia przyimkowe

Model "[przyimek pierwotny+ rzeczownik w przypadku zależnym] + rzeczownik w przypadku zależnym"

Wyrażenie przyimkowe	Przypadek	Przykład
1. без помощи	Род.	Изучение иностранного языка на первом этапе без помощи словаря невозможно. Ср. без твоей помощи
2. без сопровождения	Род.	В опере "Царская невеста" Марфа поет свою арию без сопровождения оркестра . Ср. без музыкального сопровождения
3. в адрес	Род.	В его выступлении прозвучало несколько резких замечаний в адрес нового руководства ; Ср. В твой адрес.
4. в видах	Род.	Между тем я в видах скорости пригласил М.С. Зильберштейна и назначил ему 100 руб. за наблюдение за печатанием этой книги. (К. Чуковский "Дневники").
5. в виде	Род.	Медальон в виде сердечка .
6. в виду	Род.	Он остановился в виду озера .
7. в границах	Род.	Он ведет себя в границах разумного ; Ср. В разумных границах.
8. в деле	Род.	Роль искусства в деле воспитания подрастающего поколения.
9. в духе	Род.	Книга написана вполне в духе времени / в современном духе.

10. в заключение	Род.	В заключение обсуждения скажу несколько слов о диссертации.
11. в знак	Род.	Он молча кивнул в знак согласия .
12. в интересах	Род.	В интересах следствия имена задержанных не называем. Ср.: в наших интересах.
13. в ипостаси	Род.	Журналист в ипостаси адвоката . Ср.: в другой своей ипостаси;
14. в качестве	Род.	Я был там в качестве гостя ; Карамзинисты Св. Писание в качестве литературного текста не рассматривают.(Живов). Ср.: в другом качестве
15. в количестве	Род.	Мы поехали на экскурсию в количестве трех человек . Ср.: в большом количестве
16. в контраст	Род.	Он вел себя в контраст моего поведения .
17. в конце	Род.	В конце вечера провели лотерею.
18. в кругу	Род.	В кругу своих друзей он чувствовал себя комфортно.
19. в лице	Род.	В лице Петра вы найдете хорошего помощника; Ср. в моем лице.
20. в меру	Род.	В меру своих возможностей я вам помогу.

21. в направлении	Род.	Мы пошли в направлении выстрелов ; Наше сотрудничество развивается в направлении все большей экономмческой и политической интеграции.
22. в начале	Род.	В начале урока учитель делает переключку. Ср. в самом начале.
23. в обстановке	Род.	Переговоры проходили в обстановке откровенности. Ср.: в дружественной обстановке
24. во время	Род.	Во время уборки у нас всегда не хватает рабочих рук. Ср. в рабочее время
25. во всеоружии	Род.	Мы должны к решению этого вопроса во всеоружии знаний.
26. во главе	Род.	Во главе колонны шли лучшие работники завода.
27. во избежание	Род.	Во избежание пожара здесь курить запрещено.
28. во имя	Род.	Работать во имя высокой цели.
29. во славу	Род.	Отдать жизнь во славу Родины.
30. в отношении	Род.	В отношении поездки еще многое неясно; Лихуд постарался исполнить поручение Петра и в отношении лексики (Живов).

31. в пользу	Род.	Выступать в пользу заключения договора; Немногочисленные отступления в пользу старых парадигм встречаются...в стихотворных текстах (Живов); Счет 2:0 в пользу „Спартака” . Ср.: в нашу пользу
32. в порядке	Род.	Книги выдаются в порядке очереди . Ср.: в общем порядке
33. в продолжение	Род.	В продолжение всего вечера он не произнес ни слова.
34. в противность	Дат.	Кирилл в противность Феофану считал нужным следовать александрийскому, а не ватиканскому тексту (Живов).
35. в противовес	Дат.	...подчеркивание религиозного „чувства” в противовес „схоластическому” разуму (Живов).
36. в противоположность	Дат.	Аня, в противоположность Мише , очень спокойна.
37. в процессе	Род.	Все это выяснилось в процессе переговоров .
38. в районе	Род.	Все это произошло в районе вокзала . Ср.: в нашем районе Все это произошло в районе четырех часов .

39. в рамках	Род.	В рамках жанровой теории классицизма это соотнесение распространялось и на жанры (Живов); В рамках Академии Наук мы планируем создать комиссию...
40. в результате	Род.	Свои знания он приобрел в результате упорного труда.
41. в роли	Род.	Он, как всегда, выступает в роли адвоката.
42. в ряду	Род.	В ряду победителей этих соревнований есть и наши спортсмены.
43. в свете	Род.	Все эти вопросы рассматриваются автором в свете новейших достижений науки.
44. в силу	Род.	Он сделал это только в силу необходимости.
45. вследствие	Род.	Он похудел вследствие болезни.
46. в случае	Род.	В случае пожара звоните по телефону 01.
47. в смысле	Род.	Ну, в смысле желания победить он тебе не уступит.
48. в сопровождении	Род.	Петь в сопровождении оркестра.
49. в сторону	Род.	Направляться в сторону леса.
50. в счет	Род.	План вы выполнили в ноябре, а сейчас работаем в счет нового года.

51. в течение	Род.	В течение недели я тебе обязательно позвоню.
52. в условиях	Род.	В условиях Москвы сделать это невозможно.
53. в форме	Род.	Изложить содержание доклада в форме тезисов.
54. в ходе	Род.	В ходе эксперимента мы получили важные данные.
55. в центре	Род.	Он всегда в центре внимания.
56. в целях	Род.	Реформа проходит в целях повышения эффективности школьного образования.
57. в части	Род.	В части собственно лингвистических исследований есть несколько интересных работ; = в области лингвистических исследований. Ср.: по части+ Род.п.
58. в честь	Род.	В честь глав государств был устроен прием. Ср.: в его честь
59. в числе	Род.	По итогам года наша бригада оказалась в числе лучших.
60. в число	Род.	Попасть в число отстающих.
61. за границы	Род.	Его поступки выходят за границы допустимого.

62. за исключением	Род.	За исключением некоторых деталей спектакль мне понравился. Ср.: за некоторым исключением; Практически они (слова-авт.) никем (за крайне редким исключением) не употреблялись;
63. за пределами	Род.	Его поступки за пределами моего понимания.
64. за пределы	Род.	Это выходит за пределы его компетенции.
65. за рамками	Род.	К сожалению, последние его поступки за рамками моего понимания.
66. за рамки	Род.	По-моему, его поведение выходит за рамки приличий.
67. за счет	Род.	Прихожую увеличили за счет кухни.
68. к числу	Род.	К числу филологических инноваций ... принадлежит и соотнесение с оппозицией русского и церковнославянского различия полногласных и не полногласных форм (Живов).
69. на базе	Род.	На базе этой лаборатории был создан целый институт.
70. на благо	Род.	Трудиться на благо Родины.
71. на грани	Род.	Некоторые животные находятся сейчас на грани исчезновения.

72. на имя	Род.	Подайте заявление на имя декана факультета.
73. на месте	Род.	На месте образцовых авторов оказывается церковная литература.
74. на место	Род.	На место образцовых авторов,
75. на основании	Род.	Эти выводы были сделаны на основании статистических данных.
76. на основе	Род.	Книга написана на основе личных впечатлений автора.
77. наподобие	Род.	Сооружение было какое-то странное, наподобие башни.
78. на правах	Род.	Книга издана на правах рукописи.
79. на протяжении	Род.	На протяжении многих лет мы работали бок о бок.
80. на пути	Род.	Сделать много на пути рационализации.
81. на путях	Род.	На путях нашего исследования лежало возникновение письменности древних славян.
82. на случай	Род.	Возьми плащ на случай дождя.
83. на смену	Дат.	На смену жаре пришли холода.

84. на счет	Род.	Ошибку можно отнести на счет усталости; (Эти утверждения) могут быть целиком отнесены на счет того пристрастия, которое издатели испытывают обычно к публикуемому ими автору. (Живов)
85. не в пример	Род.	Он- не в пример тебе - никогда не опаздывает. Тебя мама часто приводила мне в пример . Это не предлог (Употребл. и в постпозиции). Поступил не в пример остальным . (Разг. Ср.: в отличие от + Род.п.).
86. перед лицом	Род.	Перед лицом закона все равны.
87. по адресу	Род.	По адресу новой передачи было высказано много замечаний.
88. под видом	Род.	Он приходил туда под видом научного сотрудника .
89. под воздействием	Род.	Исправиться под воздействием коллектива .
90. под действием	Род.	Преступление под действием алкоголя .
91. под знаком	Род.	Митинг прошел под знаком единства всех.
92. под влиянием	Род.	Он находитесь под влиянием своих друзей .
93. под предлогом	Род.	Он ушел под предлогом плохого самочувствия .

94. по истечении	Род.	По истечении срока книгу надо вернуть.
95. по линии	Род.	Конференция проводится по линии Министерства образования. Ср.: по нашей линии.
96. по мере	Род.	По мере возможности он нам помогает.
97. по поводу	Род.	Разговор по поводу новой книги. Ср.:по этому поводу
98. по примеру	Род.	По примеру отца он стал врачом.
99. по причине	Род.	По причине болезни я не могла присутствовать на занятиях.
100.по прошествии	Род.	Я уже стал забывать об этом случае, как вдруг по прошествии двух лет раздался звонок.
101. по пути	Род.	Этот договор крупнейший шаг по пути развития мирных отношений.
102. по случаю	Род.	По случаю заноса поезда не ходят.
103. по части (разг.)	Род.	Он у нас мастер по части розыгрышей .
104. при помощи	Род.	Эту машину можно поднять только при помощи крана .
105. при посредстве	Род.	Поднять эту глыбу можно только при посредстве крана.

106. при условии	Род.	Рабочие согласились прекрeтитъ забастовку при условии выполнения их требований.
107. следом за	Тв.	Следом за ним бежала собака; Он пришел следом за своим хозяином. (Тургенев); За ним следом вошли две дамы. (Чехов)
108. со стороны	Род.	Возражения со стороны общественных организаций.
109. с помощью	Род.	Исследование ведется с помощью новейших приборов.
110. с целью	Род.	Массовые опросы проводятся с целью изучения общественного мнения.
111. через посредство	Род.	Попробуйте действовать через посредство газеты.

Przestarzałe złożone odimienne połączenia przyimkowe

Przejrzyjmy zgromadzone przestarzałe złożone odimienne połączenia przyimkowe w języku rosyjski. Badania na potrzeby niniejszej pracy wykazały, że przyimki i wyrażenia przyimkowe uważane w danym okresie za przestarzałe mogą się ponownie zaktywizować w języku.

Приимек	Припaдeк	Прикляд
1. в подобие	Род.	...женская статуя, вырезанная в подобие поселянок тамошнего уезда.(Добрынин). Ср.: наподобие

2. в рассуждении	Род.	В рассуждении белья возложил я комиссию на Алену. (Лит-ра 19в.) Ср.: в отношении кого, по отношению к.
3. в согласность	Дат.	Устаревш. Ср.: согласно+ Род.п.
4. в сообразность	Дат.	Устаревш. Ср.: сообразно+ Дат.п.
5. в сходственность	Род.	Поступать в сходственность 163 статьи , 1-й части Устава о водоходстве.(1784г.)
6. в сходство	Род.	В сходство законов ... различные вещества, составляющие Вселенную, должны от начала мира изъяслять тяготение одни на других. (И. Пнин, Переводы из сочинений П. Голтбаха). Ср.: согласно + Дат.п.
7. в противности	Дат.	Посадским людям крестьян покупать... в противности указам , не надлежало.(Устар.18 век). Ср.: наперекор + Дат.п., вопреки + Дат.п.

Złożone odimienne połączenia przyimkowe Współczesne złożone odimienne połączenia przyimkowe

Model”[przyimek pierwotny+ rzeczownik w przypadku zależnym+ przyimek] +
rzeczownik w przypadku zależnym”

Wyrażenie przyimkowe	Przypadek	Przykład
1. в дополнение к	Дат.	В дополнение к законам издаются многочисленные разъяснения к ним.

2. в зависимости от	Род.	Окраска некоторых насекомых меняется в зависимости от цвета окружающих предметов.
3. в направлении на	Вин.	В направлении на восток поезда отходят каждые два часа. Ср.: в восточном направлении
4. во главе с	Тв.	Вчера на соревнования прибыли спортсменки из Германии во главе с тремя чемпионками мира.
5. в ответ на	Вин.	В ответ на все его вопросы он только пожимал плечами.
6. в отличие от	Род.	В отличие от тебя он никогда не опаздывает.
7. в отношении к	Дат.	Он строг в отношении к своим ученикам; Поэтому в отношении к европейским теориям взгляды реформаторов неизбежно оказывались эклектичными (Живов).
8. в расчете на	Вин.	В расчете на жаркий день мы оделись легко.
9. в связи с	Тв.	В связи с создавшимся положением отпуск пришлось перенести.
10. в согласии с	Тв.	В согласии с графиком работы должны быть закончены в следующем году.
11. в содружестве с	Тв.	Транспортное строительство в содружестве с наукой.

12. в сообществе с	Тв.	Ильф написал эту книгу в сообществе с Петровым. СЕЙЧАС БЫ СКАЗАЛИ ”В СОАВТОРСТВЕ С”
13. в соответствии с	Тв.	Температура увеличивается в соответствии с нагревом.
14. в сравнении с	Тв.	В сравнении с сестрой она явно проигрывала.
15. в стороне от	Род.	Дом в стороне от дороги.
16. в сторону от	Род.	Двинуться в сторону от толпы.
17. в унисон с	Тв.	Она пела в унисон с Кобзоном.
18. в уровень с	Тв.	Вода в сосуде в уровень с краями.
19. к вопросу о	Предл.	К вопросу о русском языковом сознании.
20. по вопросу о	Предл.	По вопросу о предлоге было уже много сказано.
21. по направлению к	Дат.	Они шли по направлению к дому.
22. по направлению от	Род.	Мы шли по направлению от дома.
23. по отношению к	Дат.	Его чуткость по отношению ко всем нам не знает границ.
24. по пути к	Дат.	РФ и США шагнули вперед по пути к компромиссу по ПРО.

25. по сравнению с	Тв.	По сравнению с сестрой она просто красавица.
26. по соседству с	Тв.	Он жил по соседству со мной .

Przestarzale

1. в согласность с	Тв.	Ср. в соответствии с + Тв.п.
2. в сообразность с	Тв.	И как два века, также и жизнь, в сообразность с каждым собственно веком, представляется двоякою.
3. в соразмерность с	Тв.	Сей анализ привести в надлежащую соразмерность с означенным сбором . Ср. в соответствии с 9 возможно это описательный предикат).
4. в сходственность с	Тв.	В сходственность с 448 и 454 статьями Большого Наказа, точно изъяснить, что и те суть дворяне, которые дослужились обер-офицерских типов. Ср. в соответствии с.
5. в сходство с	Тв.	Ср. . в соответствии с.

5.4.8. Przymiotnik i przyimek

Przymyki odprzymiotnikowe proste

Model "krótka forma przymiotnika r. nijakiego + rzeczownik w przypadku zależnym"

Współczesne

Приимек	Przypadek	Przykład
1. косаемо	Род.	Дело в том, что мы находимся на землях Байкало-Ленского Заповедника и на нас распространялись все требования к посетителям косаемо охраны природы.
2. касательно	Род.	Касательно вашей работы у меня есть замечания.
3. противно	Род. Дат.	Противно нашего чаяния: против чаяния. Противно естеству: против естества.
4. относительно	Род.	Спутник неподвижен относительно Москвы.
5. подобно	Дат.	Подобно всем молодым поэтам он был самолюбив. В МАС "наречие", но все примеры - с дат. п.

Model „krótka forma przymiotnika r. nijakiego + rzeczownik w przypadku zależnym + przyimek pierwotny”

Przestarzałe

Wyrażenie przyimkowe	Przypadek	Приклад
1. сходно с	Тв.	Портрет написан был весьма сходно с ее лицом . (Живописец, 1,7).
2. сходственно с	Тв.	(Офицеров) награждать сходственно со штатскими служащими . (Наказы ком. улож. 1767г.) = как и, так же как.

Współczesne

Wyrażenie przyimkowe	Przypadek	Приклад
1. применительно к	Дат.	Такие вопросы как ... допустимость заимствований и неологизмов, возможные отличия поэтического языка от ”чистого” языка придворных разговоров... решались Тредиаковским применительно к русской языковой ситуации и русским литературным традициям (Живов).

5.4.9. Indeks wyrażen dążących do uprzyimkowania w języku rosyjskim

Sporządzenie rejestru rosyjskich przyimków i wyrażen przyimkowych niezależnie od języka polskiego pozwoliło zestawzić je rejestrem zaproponowanym przez Beatę Milewską w publikacji „Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie”. Analiza porównawcza wykazała, że w języku rosyjskim istnieje pokaźna grupa wyrażen, które podobnie jak w języku polskim można zaliczyć do grupy wyrażen dążących do uprzyimkowania.

Przyimek / Wyrażenie przyimkowe	Przypadek	Przykład
1. ближе к	Дат.	А это значит, что с каждым принятым областным законом мы будем на один шаг ближе к решению насущных проблем людей.
2. в атмосфере	Род.	Для многих менеджеров работа в атмосфере конфликта становится повседневностью.
3. в вопросе	Род.	Ереван занимает все более осторожную позицию в вопросе примирения с Турцией.
4. в вопросах	Род.	Грузия надеется на понимание РФ в вопросах транзита.
5. в глубине	Род.	Первой заоплодировала, стоящая в глубине сцены, красивая, длинноногая, раскрасневшаяся Марина.

6. в завершение	Род.	В завершение своего пребывания в Киеве Святейший Патриарх Кирилл посетил Покровский женский монастырь.
7. в защиту	Род.	В митинге в защиту свободы собраний принимают участие более 700 человек.
8. в исполнении	Род.	Опера «Набукко» в исполнении болгарских политиков не по вкусу Путину.
9. в масштабе	Род.	Чтобы достичь результатов в масштабе страны, нужно менять политический вектор.
10. в момент	Род.	Переход права собственности в момент оплаты.
11. внизу	Род.	Боль внизу живота может быть вызвана многими причинами.
12. во вред	Дат.п.	Недостаток товара во вред имуществу.
13. в обществе	Род.	Леонардо Ди Каприо попался в обществе бразильских проституток.
14. в ожидании	Род.	Нефть дешевеет в ожидании весны в США.
15. в области	Род.	О политике партии в области художественной литературы.
16. в отсутствие	Род.	Хроники банно - прачечного комбината в отсутствие горячей воды.

17. в близости	Род.	Гостиница MALTA находится в близости центра города, в красивом парке над озером. В близости от метро можно еще можно увидеть несколько красивых домов с монограммой R на фронтоне.
18. впоследствии	Род.	Сколько иностранных инвесторов передумали держать дело с Россией впоследствии войны в Грузии — тоже не поддается подсчету.
19. в пределах	Род.	Московская безработица в пределах процента.
20. в присутствии	Род.	Жизнь в присутствии смерти.
21. в период	Род.	Строительный сектор в период кризиса уцелел.
22. в приступе	Род.	В приступе фондовой лихорадки.
23. в размере	Род.	Япония выделит Гаити помощь в размере 70 млн долларов.
24. в ритме	Род.	В ритме жизни.
25. вскоре после	Род.	Получил крупный гонорар в издательстве и вскоре после этого купил квартиру.
26. в середине	Род.	В середине учебного года у пяти пермских школ приостановлены лицензии.

27. в стиле	Род.	Выход в разведку в стиле министра обороны Армении, или о блефе и пустых обещаниях.
28. в сфере	Род.	Сервис для поиска работы или сотрудников для работы в сфере рекламы.
30. в углу	Род.	wyrażenie dąży do uprzyimkowania
31. в центре	Род.	Липецкая область — в центре внимания федеральных СМИ.
32. выше	Род.	Доллар взлетел на ММВБ выше 30 рублей впервые с начала года.
33. до конца	Род.	До конца текущего года будет открыто скоростное железнодорожное сообщение между Хельсинки и Петербургом.
34. зависимо от	Род.	Это зависимо от обстоятельств.
35. замещая	Род.	Просто до поры жир откладывается не «снаружи» – под кожей, а «внутри» – в мышцах, замещая их.
36. за благополучие	Род.	... за благополучие нашей страны можно не сомневаться.
37. за неимнием	Род.	За неимением пальм невоспитанные дети в Приморье залазят на елки.
38. из области	Род.	Вопрос из области фантастики.

39. из перспективы	Род.	История еврейства из перспективы современной России.
40. как		суд работал как единая команда
41. конца	Род.	Компьютерный корпус текстов русских газет конца XX-ого века.
42. на боку	Род.	wyrażenie dąży do uprzyimkowania
43. на глубине	Род.	Ужас на глубине 9-ти миль.
44. на исходе	Род.	На исходе лета.
45. на манер	Род.	Попытка снять геройское кино на манер западного явно не удалась.
46. на краю	Род.	На краю Вселенной.
47. на переломе	Род.	Христианство на переломе времен: между традицией и модерном.
48. на пороге	Род.	Мы стоим на пороге , по сути, катастрофы.
49. на память о	Предл.	На память о поездке на Русский Север.
50. на примере	Род.	На примере сказок Гофмана.
51. насквозь	Род.	przysłówek dąży do uprzyimkowania

52. на склоне	Род.	Ты придешь на склоне дня.
53. на уровне	Род.	Ежегодный обзор на уровне министров.
54. на страницах	Род.	PR на страницах российской прессы.
55. на тему	Род.	Эпатаж на тему эвтаназии детей.
56. на фоне	Род.	Нефть дешевеет на фоне сомнений в финпомощи Греции от ЕС.
57. на территории	Род.	Этнические общины на территории бывшей Югославии.
58. на стороне	Род.	Кучма воюет на стороне Януковича.
59. непосредственно к	Дат.	Мировое сообщество должно в декабре перейти непосредственно к обсуждению возможных санкций против Ирана.
60. несогласно с	Тв.	постановлен несогласно с законом
61. ниже	Род.	Удар надзором ниже пояса правительства
62. обок	Род.	Лес обок поля

63. опираясь на	Вин.	Российское государство, опираясь на вековые традиции сосуществования на ее территории представителей разных национальных меньшинств и народов, заботится об удовлетворении этносоциальных нужд всех этнических сообществ.
64. под опеку	Род.	Гора Крестов может перейти под опеку Католической Церкви.
65. по делам	Род.	Министерство РФ по делам гражданской обороны.
66. под командованием	Род.	Французские войска под командованием Наполеона не смогли одержать решающую победу над русскими войсками под командованием генерала Кутузова.
67. под начальством	Род.	Состояние франков под начальством королей-предводителей, их отношения к завоеванным землям.
68. под покровительством	Род.	Многие не православные народы и так под покровительством Руси.
69. под конец	Род.	Гоголь только под конец жизни о душе задумался, а смолоду у него вовсе совести не было.

70. под прикрытием	Род.	Хитровку начали сносить под прикрытием Нового года.
71. под тяжестью	Род.	Под тяжестью кризиса.
72. под руководством	Род.	Под руководством инструктора.
73. под лозунгом	Род.	Под лозунгом равенства.
74. по мнению	Род.	Рейтинг лучших автопроизводителей по мнению российских автодилеров.
75. под названием	Род.	Что подразумевается под названием программы «Учёба + работа»?
76. по поручению	Род.	Администрация города Пскова по поручению Главы региона Андрея Турчака проведет работу по благоустройству дворовых территорий.
77. по образцу	Род.	Бриттани Мерфи умерла по образцу Майкла Джексона.
78. пополудни	Род.	przysłówek dąży do uprzyimkowania
79. по принципу	Род.	Российские страховые компании работают по принципу финансовой пирамиды.
80. по праву	Род.	По праву памяти.

81. под предводительством	Род.	Восстание под предводительством Е.Пугачева.
82. по ходатайству	Род.	А по ходатайству какого Инвестора?
83. прямо к	Дат.	Таинственный объект мчится прямо к Земле.
84. при виде	Род.	При виде гаишника я испытываю страх.
85. родом из	Род.	Ученые установили, что часть земной атмосферы родом из космоса.
86. сразу после	Род.	Янукович обещает русский язык сразу после выборов.
87. с момента	Род.	Здание Большого театра с момента основания до наших дней.
88. снаружи	Род.	Мойка окон снаружи здания.
89. со времени	Род.	Лень тянется за человеком со времени "мамонтов".
90. со времён	Род.	Со времен Чехова в России мало что изменилось....
91. с периода	Род.	Назовите имя царицы, с периода царствования которой начались дворцовые перевороты в 18 веке на Руси.

92. с середины	Род.	С середины 2010 года пойдут коммерческие поставки самолета Superjet 100.
93. с точки зрения	Род.	С точки зрения здравого смысла.
94. у ворот	Род.	У ворот АДА - прикольный молодёжный чат.
95. у выхода из	Род.	США и КНР толкаются у выхода из кризиса.
96. у подножия	Род.	У подножия Эльбруса открыта вторая очередь канатной дороги.
97. у порога	Род.	У порога международного фестиваля.
98. ценой (ценою)	Род.	Прибыли ценой здоровья детей.
99. чем	Им.	Китайские яблоки стали дороже, чем свинина.

5.4.10. Zestawienie polskich i rosyjskich przyimków wtórnych

Na podstawie indeksu polskich i rosyjskich przyimków i wyrażen przyimkowych można zaproponować następujące zestawienie wyrażen z pełną ekwiwalencją. Brak wyrażenia zaznaczono znakiem „-”.

Przyimek / Wyrażenie przyimkowe w języku polskim	Przyimek / Wyrażenie przyimkowe w języku polskim
1. Przysługiwać bez względu na dochód; pogoda na Florydzie powinna być dobra bez względu na szalejący huragan Mitch;	Он продолжал работать невзирая на болезни и усталость.
2. Blisko imienin; mieszkać blisko granicy; stoi blisko zasłon, nie uchylając ich;	В старом здании близ церкви помещался музей.
3. Jesteśmy bliżej dyplomatycznego rozwiązania; być bliżej rosyjskich zębów;	А это значит, что с каждым принятым областным законом мы будем на один шаг ближе к решению насущных проблем людей.
4. Celem uzgodnienia; manipulowanie genami poszczególnych komórek celem wyeliminowania chorób;	= ros. с целью
5. Drugi co do wielkości; powtórzył dokładnie co do słowa;	-
6. Być daleko od Warszawy;	Это произошло далеко от Москвы. Он шел поодаль от группы.

7. Patrzeć dokoła siebie;	Мы обошли вокруг дома.
8. Rosnąć dookoła jeziora;	Кругом него была сплошная тундра. Взглянуть окрест себя. Округ меня летали осы.
9. Pełnomocnik do spraw mediów; sejmowa komisja do spraw służb specjalnych;	Министерство РФ по делам гражданской обороны.
10. Wybierać posłów drogą losowania;	Он пришел к этой мысли путем размышлений.
11. Dzięki tobie mogę podziwiać wschody i zachody słońca; teraz dzięki znajomości polskiego trafił do Szczecina;	Своего сегодняшнего положения он достиг благодаря упорному труду.
12. Rysować mapę gwoili zabawy; gwoili pewnego rodzaju zabawy w political fiction;	Ради душевного спокойствия.
13. Huta imienia Sendzimira;	Институт русского языка имени Пушкина.
14. Zaczynać jako narodowy bohater;	Суд работал как единая команда;
15. Znikać koło południa;	Около дома - сад; Туда ехать около часа.
16. Oszczędności kosztem zdrowia pacjentów;	Прибыли ценой здоровья детей.

17. My krom Matki Ojczyzny nic nie mając;	= ros. кроме
18. Zapalić świeczkę ku pamięci ofiar;	На память о поездке на Русский Север. В память о
19. Lada chwila zacznie się burza;	-
20. Wszystko łącznie z poczuciem tożsamości;	Эти статьи вкупе с прежними составили целый том. Обзор знаменательных частей речи вкупе с приведенным анализом грамматических категорий позволяет следить за новым словарным наполнением.
21. Przyśnić się miast niego;	Вместо сахара он по ошибке положил в чай соль.
22. Wsuniecie między belki; różnica między jasnym a ciemnym;	Расстояние между домами; Между селом лесом – овраг; Меж крутых берегов Волга течёт.

23. Przegrać mimo przewagi;	Несмотря на свою молодость он хороший врач. Утро уже кончилось, но, несмотря на , вдоль всей железной дороги, в кустах за полосой отчуждения, вопреки поездам, продолжали согласно петь соловьи. (Саша Соколов)
24. „komponować” resorty mocą rozporządzeń;	в силу закона;
25. Wywierać wpływ na bazie władzy;	На базе этой лаборатории был создан целый институт. На базисе
26. Iść na czele orszaku; * na czele z	Вчера на соревнования прибыли спортсменки из Германии во главе с тремя чемпионками мира. Он шел впереди всех.
27. Załagodzić spór na drodze rokowań; * na drodze do	Сделать много на пути рационализации. РФ и США шагнули вперед по пути к компромиссу по ПРО. На путях нашего исследования лежало возникновение письменности древних славян.
28. Rozpatrywać na gruncie systemu;	= ros. на почве
29. Powstawać na końcu krążenia myśli;	В конце вечера провели лотерею.

30. Publikować na łamach pisma;	PR на страницах российской прессы.
31. Osobowość na miarę Reagana;	Разве у людей масштаба Путина есть интерес заниматься такими глупостями как любовницы?
32. Retransmitować na mocy umowy;	согласно решению
33. Unowocześnić się na modłę naszego prezydenta;	Попытка снять геройское кино на манер западного явно не удалась.
34. Wyścig naokoło boiska;	= ros. вокруг
35. Powołać na początku marca;	В начале урока учитель делает переключку.
36. Wybrać na podstawie przypadku;	Книга написана на основе личных впечатлений автора. Эти выводы были сделаны на основании статистических данных.
37. Waloryzować na poziomie 75% wzrostu płac;	Ежегодный обзор на уровне министров. Вода в сосуде в уровень с краями.
38. Rozsypać się na progu ery nowożytnej;	Мы стоим на пороге , по сути, катастрофы.

39. Wydelegowany na przeciąg miesiąca;	Городское методическое объединение учителей русского языка и литературы на протяжении ряда лет работало над методической темой.
40. Stańc naprzeciw wszystkim; ziemia naprzeciw wodzie jest sucha;	Ты Каштанка насупротив человека, все равно, что плотник насупротив столяра. (Чехов).
41. Siadać naprzeciwko Antoniego; orzech naprzeciwko okien;	В беседке напротив входа я увидел Аню.
42. Uczyć się na przekór światu;	Все его действия- наперекор логике. Судьбе наперекор он снова начал ходить.
43. Uczestniczyć na przełomie lat 1996 i 1997;	Христианство на переломе времен: между традицией и модерном. На преклоне осени и зимы.
44. Być portretem na przestrzeni 10 lat;	На протяжении многих лет мы работали бок о бок.
45. Mieć świra na punkcie zdrowej żywności;	Грузия надеется на понимание РФ в вопросах транзита.
46. Czczony na równi z narodzinami Chrystusa;	Старик носил тяжести наравне с молодыми / с молодыми наравне ; Мое окно- наравне с верхушкой березы. Он работает вровень с молодыми.

47. Działać na rzecz praw homoseksualistów;	Выступать в пользу заключения договора; Немногочисленные отступления в пользу старых парадигм встречаются...в стихотворных текстах (Живов); Счет 2:0 в пользу „Спартака”. Ср.: в нашу пользу
48. Na schyłku zimy;	На исходе лета
49. Pierwszy na skalę państwa;	"Россия Культура" запускает лекции в масштабе нации.
50. Cierpieć na skutek kryzysu;	Свои знания он приобрел в результате упорного труда.
51. Pracować na szkodę firmy;	Недостаток товара во вред имуществу.
52. Kłęzcęć na środku kościoła;	Зачем ты поставил стол посередине комнаты?
53. Uwagi na temat śpiewania pieśni;	Эпатаж на тему эвтаназии детей.
54. Miły na tle innych;	Нефть дешевеет на фоне сомнений в финпомощи Греции от ЕС.
55. Mucha brzęcząca na wprost dziadkowej twarzy;	Против дома - ресторан. Сидеть против света.
56. Przedzierał się na wskroś krzewów;	Он посмотрел сквозь щель.

57. Na wstępie niniejszego artykułu wypada zastanowić się nad pojęciem obywatelstwa;	= ros. в начале
58. Przygotowany na wypadek wojny;	Возьми плащ на случай дождя.
59. Szyć na wzór innych kobiet;	Бриттани Мерфи умерла по образцу Майкла Джексона.
60. Zawrzeć porozumienie na zakończenie wizyty;	В заключение обсуждения скажу несколько слов о диссертации.
61. Skupić wyborców na zasadzie „efektu śnieżnej kuli”;	Российские страховые компании работают по принципу финансовой пирамиды.
62. Wisieć na zewnątrz sklepu;	Мойка окон снаружи здания.
63. Dziać się niedaleko rowu;	Он живет недалеко от института.
64. Siedzieć nieopodal okna;	Она родилась где-то неподалеку от наших мест.
65. Wystartować w wyborach niezależnie od fiaska;	Бассейн невдалеке от нас закрыт.
66. Przedłużyć niezgodnie ze statutem;	постановлен несогласно с законом
67. Dużo krwawszy niżli Szekspir;	Иванов объясняет лучше, нежели Петров.

68. Znam chłopca lepszego niż Piotr;	Китайские яблоки стали дороже, чем свинина.
69. Walić niżej pasa;	Удар надзором ниже пояса правительства.
70. Leżeć obok butelki;	Лес обок поля. Дорога в школу шла мимо церкви. Метро у нас совсем рядом с домом.
71. Rola odnośnie do całości;	Касательно вашей работы у меня есть замечания.
72. Ważyć około 1,5 kilograma;	Весить около 1,5 килограмма;
73. Życie o krok od śmierci;	-
74. Zatrzymał się opodal bramy; miała być punktem orientacyjnym opodal portu; * nieopodal od	Вблизи вокзала такого магазина нет. brak tego przyimka w rejestrze B. Milewskiej.
75. Pojawić się oprócz oficjalnego hasła;	Об этом никто не знал кроме бабушки. = ros. oprócz, oprócz, oprichno, pomimo
76. Zarzuty pod adresem albańskiej społeczności;	В его выступлении прозвучало несколько резких замечаний в адрес нового руководства. По адресу новой передачи было высказано много замечаний.

77. Podać się do dymisji pod ciężarem oskarżeń;	Под тяжестью кризиса.
78. Wykraść podczas snu;	Во время уборки у нас всегда не хватает рабочих рук. Ср. в рабочее время
79. Siły pod egidą ONZ;	Многие не православные народы и так под покровительством Руси. Приднестровье под эгидой Верховного Совета будет проходить Неделя науки.
80. Zawetować pod koniec stycznia;	Гоголь только под конец жизни о душе задумался, а смолodu у него вовсе совести не было.
81. Ubierać się podług mody;	Работать согласно плану. Согласно Вашего предписания. (только в канцелярском стиле)
82. Pławienie się w zakazanych ideach pod maską krytyki;	-
83. Rozmawiać pod okiem pracowników;	Дети утонули под присмотром нетрезвых вожатых.
84. Odbywać się pod osłoną mroku;	Хитровку начали сносить под прикрытием Нового года.
85. Pod płaszczykiem obrony demokracji chciał skompromitować przeciwników;	-

86. Wyciekać pod postacią porcelany;	Он приходил туда под видом научного сотрудника.
87. Wyruszyć na Wschód pod pozorem obsługi pociągu;	Он ушел под предлогом плохого самочувствия.
88. Lansować pod pretekstem promocji;	Он ушел под предлогом плохого самочувствия.
89. Stosować pod warunkiem uzyskania zgody;	Рабочие согласились прекратить забастовку при условии выполнения их требований.
90. Cerkiew pod wezwaniem Świętego Ducha;	-
91. Proletariusze pod wodzą Masaniella;	Восстание под предводительством Е.Пугачева.
92. Zdecydować się pod wpływem protestów;	Он находитесь под влиянием своих друзей.
93. Ustępować pod względem głębokości;	-
94. Napięcie pomiędzy intencjami a skutkami; rozdarty pomiędzy lojalnością a fascynacją; nastąpić pomiędzy 16 a 18 sierpnia 1920 roku;	Промежду им и мною заключено условие (Слов. Даля)

95. Nie rozumieć pomimo dobrych chęci;	Все это было сделано помимо меня и против моей воли.
96. Sprzedawać poniżej ceny produkcji;	Удар надзором ниже пояса правительства.
97. Stać pośrodku spienionej wody;	Зачем ты поставил стол посередине комнаты?
98. Tropić pośród zawilóści;	Бродить среди полей. Средь шумного бала, случайно, в тревоге мирской суеты, тебя я увидел...
99. Opalić nogi powyżej kolan;	Доллар взлетел на ММВБ выше 30 рублей впервые с начала года.
100. Oferować prócz słońca;	= ros. кроме / помимо
101. Protestować przeciw polityce rządu; wystąpić przeciw prezesowi; wszyscy przeciw mnie	Против политики правительства;
102. Występek przeciwko samorealizacji; opowiedzieć się przeciwko karze śmierci;	= ros. против
103. Ujawnić się przy okazji pogrzebu;	По случаю заноса поезда не ходят.
104. Wydobyć przy pomocy dźwigu;	Эту машину можно поднять только при помощи крана.

105. Spędzić ferie razem z ukochanym;	Эта работа выполнена совместно с / вместе с польскими учеными.
106. Humor rodem z wodewilu;	Все мы родом из детства.
107. Spór wybuchł skutkiem nieporozumienia;	Вследствие дурной погоды прогулка не состоялась.
108. Wydobywać się spomiędzy suchych warg;	Из-промеж листочков выбежал стебелёк с почкой.
109. Jeden spośród czterech Ewangelistów;	Если и кто из-среди нас предпримет такое путешествие, мы уж ... с изумлением таращим на него глаза.
110. Cwałować środkiem ulicy;	а это Мурёнка сережиной улицы бежит;
111. Siadać śród swoich rodaków-mięczaków;	= ros. среди
112. Wskazać tytułem zasygnalizowania problemu;	= ros. в качестве, в виде
113. Pozostać u boku Wicekróla;	brak wyrażenia w słownikach dwujęzycznych
114. Przykleić u góry koperty;	= ros. вверху

115. Odpowiedzieć u progu kampanii prezydenckiej;	У порога неизведанного.
116. Przepaść u schyłku starożytności;	На склоне дня.
117. Stać u stóp Krzyża;	У подножия горы.
118. Wbrew wszelkim zastrzeżeniom natury etycznej; wbrew pozorom takie modele też są nie do przyjęcia;	= ros. вопреки Вразрез с инструкцией (pot.)
119. Kontynuować obserwacje w celu zbadania...;	= ros. с целью, в целях
120. Zatrudniać w charakterze akwizytorów;	= ros. в качестве
121. Przemierzyć w ciągu trzech miesięcy;	= ros. в течение
122. Zginać w czasie eksplozji;	= ros. во время
123. Główki w dole ekranu;	= ros. внизу
124. Zdobyć w drodze wyborów;	= ros. путём, посредством
125. Zagadkowe w duchu relacji..;	Шпионский скандал в духе "холодной войны".

126. Być bezowocnym w dziedzinie moralności;	= ros. в области
127. Działać wedle dyrektyw;	= ros. согласно
128. Wysztywany według rysunków;	= ros. по, согласно, соответственно, в соответствии
129. W efekcie modernizacji liczba dostępnych pokoi ma się zwiększyć;	= ros. в результате
130. Al wespół z Amadeusem [wystąpią];	= ros. совместно, вместе
131. Zrobić zdjęcia wewnątrz świątyni;	= ros. внутри
132. Żyjemy we wnętrzu Lewiatana; zdawało się podtrzymywać jasność we wnętrzu pokoju;	= ros. внутри
133. Cofnąć się w głąb garażu;	= ros. вглубь, в глубину Взгляд в глубину нашей истории.
134. Usypać w głębi sceny;	«Внутренний корень вглуби подсознания»;
135. Sprawowanie władzy w imieniu Serbów; przeprosić w imieniu Niemiec;	= от имени Французский хакер от имени Барака Обамы предлагал читателям выиграть канистру бензина.
136. Znosić to w imię dobra;	= во имя

137. Biegać wkoło domu;	= ros. вокруг
138. Osiągniętego w końcu ubiegłego roku;	В конце прошлого века фины выбрали национальные символы - медведя, лебедя, окуня, ландыш, гранит и это дерево...
139. Zaostrzać się w miarę pisania;	= ros. по мере
140. Kogo wstawić w miejsce dziedzicznych lordów;	Коту установили протезы вместо лап.
141. W myśl tego sposobu myślenia;	= ros. в соответствии с, согласно
142. W następstwie zderzenia z asteroidą...;	= ros. вследствие
143. Być daremnym wobec kompromitacji;	= ros. по отношению к
144. Ustępować w obliczu słabości;	Что должен делать Израиль перед лицом иранской угрозы ?
145. Zyskać renomę w obrębie wydziału;	В черте города.
146. Akcje w obronie przyrody;	= ros. в защиту / на защиту

147. Miało to miejsce tak w odniesieniu do sfery handlowej jak i militarnej;	= ros. по отношению к, применительно к Продление срока действия лицензии на погрузочно-разгрузочную деятельность применительно к опасным грузам в морских портах.
148. Stwierdzić w odpowiedzi na pytanie;	= ros. в ответ на
149. Nie trenować uśmiechu w odróżnieniu od polityków;	= ros. в отличие от
150. Stać wokoło łóżka;	= ros. вокруг
151. Obracać się wokół tarczy;	= ros. вокруг
152. Zmieniać granice w oparciu o podziały etniczne;	= ros. опираясь на
153. Budować w opozycji do tradycji;	Венера женщины в оппозиции к Плутону мужчины.
154. Zapuszczać się w pobliże klasztoru;	= ros. поблизости / вблизи
155. Urządzić imprezę w pobliżu jednostki;	= ros. поблизости / вблизи

156. Przebiegać w poprzek podziałów;	= ros. поперёк Вместо традиционного вертикального расположения на страницах публикации «ложились» поперёк газетной полосы.
157. W porównaniu z lipcem notowania Kwaśniewskiego nie zmieniły się;	= ros. по сравнению с
158. Zejście na ziemię w postaci Chrystusa; prezent w postaci zestawu cebulek różnych odmian narcyzów;	= ros. в виде
159. Odwyknąć w przeciągu półwiecza;	= в течение, в продолжение В продолжение исторических традиций здравоохранение Ирана.
160. W przeciwieństwie do nich nie staliśmy się pokoleniem przegranym;	= ros. в потивоположность, в противовес Microsoft выпустил бесплатный антивирус в противовес критике Apple.
170. Zawieść rząd w przeddzień zjazdu Partii;	= ros. накануне, в преддверие
171. Zniknąć w przededniu śmierci;	= ros. накануне, в преддверие В преддверие президентских выборов в Польше обостряется политическая борьба.

172. Zagrozić strajkiem w przypadku zwolnień;	= ros. в случае
172. Znaleźć się w ramach NATO;	= ros. в пределах, в рамках
173. Użyć w razie wybuchu konfliktu;	= ros. в случае
174. Matka wraz z córkami; nabywać wraz z chwilą narodzin; otrzymał kartę stałego pobytu wraz ze statusem uchodźcy;	= ros. вместе с
175. Posiada odpowiednią masę dla zatrzymywania gazów wyrzuconych z jej wnętrza w rezultacie aktywności tektonicznej;	= ros. в результате
176. Mieszkanie był czymś w rodzaju twierdzy; były zgodne z filmami w rodzaju „Star Trek”;	= ros. в виде
177. Strona niemiecka przedstawiana jest z reguły w roli dawców, zaś Polacy są biorcami pomocy; musiałam w tym czymś uczestniczyć, chociażby tylko w roli świadka;	= в функции Глагол в функции сказуемого.
178. A najskuteczniej jest zamazać kryteria w sferze obyczajowości;	"Менеджмент в сфере интернет-технологий";

178. Jednak w skali całego kraju otrzymał zaledwie trzy procent głosów;	= ros. по
179. Przedzierać się wskroś zarośli; wskroś tych obłoków szybował samolot	= ros. насквозь прysłówek дąży do uprzyimkowania
180. Uwierzyć wskutek osobistych przeżyć;	= ros. вследствие, в результате, в силу.
181. Referendum w sprawie niezależności;	= ros. по делу, по вопросу Арестованные по делу о шпионаже назвали свои настоящие имена.
182. Ostrożność w stosunku do Albańczyków widać na każdym kroku; nie chcę ujawnić nazwisk osób, w stosunku do których toczą się postępowania;	= ros. по отношению к / по сравнению с / относительно
183. Kilku chłopców szło plażą w stronę pomostu; kieruje się w stronę aparatu telefonicznego wiszącego na ścianie;	Движение из городка Строителей в сторону центра Ижевска затруднено из-за аварии.
184. Wyjechała najpewniej w ślad za mężem;	Вслед за mężem młoda żona последовала в Персию.
185. Budzić się w środku nocy;	В середине nocy позвонил близкий друг.
186. Być wśród gości;	Быть среди гостей;

187. Nabierać wymowy w świetle liturgii;	Пушкин в свете реализма.
188. Ponieść porażkę w toku wyborów;	= ros. в ходе
189. Zauważyć w trakcie rozmów;	В ходе переговоров по присоединению России к ВТО
190. „młodszość” w wydaniu „pampersa”;	-
191. Osłabiony w wyniku rozłamów;	В результате ДТП в Запорожье погибло 9 человек.
192. Ustanawiany w wypadku sporu;	Компенсация морального вреда в случае спора о разделе имущества супругов законом не предусмотрена.
193. Pożyczki z budżetu dla ZUS w wysokości 4 mld zł;	Япония выделит Гаити помощь в размере 70 млн долларов.
194. Codziennie, wyjąwszy wtorek, lekarz przyjmuje do południa;	О том, исключая самых близких друзей, не знал никто.
195. Zmieniać się w zależności od okresu;	Окраска некоторых насекомых меняется в зависимости от цвета окружающих предметов.
196. Uwolniony w zamian za pasażerów;	Его пошлют взамен тебя.

197. Przetrwać w zakresie afer;	Сервис для поиска работы или сотрудников для работы в сфере рекламы.
198. Wykonywać obowiązek w zastępstwie męża;	Просто до поры жир откладывается не «снаружи» – под кожей, а «внутри» – в мышцах, замещая их.
199. Płynąć wzdłuż brzegu;	Вдоль улицы растут деревья.
200. Poruszać się względem Ziemi;	Спутник неподвижен относительно Москвы.
201. Szyć wzorem innych kobiet;	Купол наподобие шатра.
202. W związku z remontami w hotelach...; W związku ze swoją filozofią życiową...;	В связи с создавшимся положением отпуск пришлось перенести.
203. Ileż można sobie zabezpieczyć za cenę małych ustępstw;	Прибыли ценой здоровья детей.
204. Przekształcać się zależnie od możliwości;	Это зависимо от обстоятельств.
205. Uwolnić zamiast generała;	Путинки вместо хрущевок.
206. Tworzyć za pomocą znaku;	Инопланетян будут искать с помощью Интернета.

207. Rozesłać za pośrednictwem Interpolu;	Попробуйте действовать через посредство газеты.
208. Nie zejść z czołówek gazet za sprawą Billa;	Своего сегодняшнего положения он достиг благодаря упорному труду.
209. Być z dala od komputera;	Трудно столько лет жить вдали от родных и близких.
210. Żyć z daleka od bogów;	Вдалеке от Москвы ожесточенные споры политологов воспринимаются во многом по-другому.
211. Zdaniem ekspertów walutowych...; zdaniem przyrodników życie na Ziemi jest bardzo odporne;	Рейтинг лучших автопроизводителей по мнению российских автодилеров.
212. Zagrożenie ze strony masonerii; przykrości ze strony losu;	Возражения со стороны общественных организаций.
213. Znajdować się zewnątrz budynku;	Мойка окон снаружи здания.
214. Nie wchodzić w rachubę ze względu na dzieci;	Одеваться глядя по погоде.
215. Patrzeć z głębi widowni;	Пробоина изнутри трюма.
216. Działam zgodnie z ustalonym planem;	= ros. согласно / согласно с
217. Oddzielić się z końcem paleozoiku;	В конце вечера провели лотерею.

218. Przesłać z okazji urodzin;	По случаю заноса поезда не ходят.
219. Widzieć z perspektywy planety; Z perspektywy szefa sprawa wygląda jeszcze nieco inaczej;	История еврейства из перспективы современной России.
220. Urodzić się z początkiem fazy Koziorożca;	В начале урока учитель делает переключку.
221. Wy tłumaczyć z pomocą żargonu;	Исследование ведется с помощью новейших приборов.
222. Zejść z tego świata z powodu zaniku;	По причине болезни я не могла присутствовать на занятиях.
223. Zemdleć z przyczyny smrodu;	По причине болезни я не могла присутствовать на занятиях.
224. Okazać się z punktu widzenia małżeństwa; Często są to cechy z punktu widzenia doboru neutralne;	С точки зрения здравого смысла;
225. Zasługiwać z racji wieku;	Он сделал это только в силу необходимости.
226. Kandydować z ramienia partii;	Позади дома- сад. Во все время разговора Царь стоял позадь забора.
227. Zamontować z tyłu auta;	Сзади дома- сад.
228. Stracić z tytułu kredytów;	По праву старшинства;

229. Ujawnić z uwagi na dobro śledztwa;	Ввиду дефицитности бюджета его средства будут сконцентрированы на приоритетных проектах.
230. Wszyscy z wyjątkiem jednego; pozostali członkowie rodziny z wyjątkiem królowej i jej męża;	За исключением некоторых деталей спектакль мне понравился.

5.4.11. Indeks wyrażen dążących do uprzyimkowania

Rejestr wyrażen zaproponowanych przez Beatę Milewską pozwolił odkryć w języku rosyjskim grupę wyrażen przyimkowych nie rozpatrywanych w pracach znanych autorowi.

Przykład polski	Rosyjski odpowiednik
1.Stratowana dla dobra klasy filmowców;	= ros. для пользы / на благо Поговорим о кино для пользы дела.
2. Przedłużyć do końca czerwca;	= ros. до конца
3. Msze święte ku czci Najświętszej Maryi Panny;	= ros. в честь
4. Odesłać na adres pana Bonelly;	= ros. в адрес / по адресу
5. Dostać imię na cześć kosmonauty;	= ros. в честь

6. Trzymać na dnie szafy;	На дне шкафа расположен выдвижной лоток для жидкостей.
7. Znajdować się na dole społecznej hierarchii;	= ros. внизу
8. Odkryć na głębokości 5 metrów;	= ros. на глубине
9. Balansować na granicy światła i mroku;	На грани невозможного;
10. Pracować na korzyść lidera;	ВАС пересмотрел практику кредитования радикально в пользу заемщиков.
11. Złożyć wyjaśnienia na okoliczność miejsca pobytu;	Малийский арбитр будет допрошен ФИФА на предмет отмены третьего гола американцев.
12. Posunięcia na polu racjonalizacji działania;	Кстати, на поприще социального служения наиболее активно себя проявляют девушки-мусульманки.
13. Miejscowość na południu Francji;	Город на юге Франции.
14. Widać to na przykładzie Chin;	Градостроительство феодального Китая на примере Пекина.
15. Domek na skraju lasu;	На краю гибели.
16. Rosnąć na szczycie wysokiej skarpy;	= ros. наверху

17. Wracać na środek parkietu;	= ros. внутрь, в центр
18. Wojny na terenie Jugosławii;	Войны на территории Югославии.
19. Zdjęcia na tle mozaik;	= ros. на фоне
20. Podwórka na tyłach siedzib;	На задах деревни.
21. Raporty na użytek króla;	= ros. на пользу
22. Zacierać ręce na widok budynków;	При виде ее тела актер перестает себя контролировать.
23. Zamknięty na znak protestu;	= ros. в знак
24. Od chwili założenia Instytutu mówić...;	-
25. Kłócić się od czasu zamordowania Carrary;	= ros. от
26. Przelewać krew od czasów Pułaskiego i Kościuszki;	США впервые со времен холодной войны обнародовали данные о своем ядерном арсенале.
27. Walczyć od początku roku;	С начала года на дорогах страны погибли 273 ребенка.
28. Od połowy stycznia musieć przyjąć...;	С середины января турпутевки дешевеют вдвое.

29. Słyszeć kroki od strony drzwi;	Дождевая вода затекает в салон со стороны двери.
30. Misja wojskowa pod dowództwem gen...;	Победа русской эскадры под командованием Ф.Ф. Ушакова над турецкой эскадрой у мыса Тендра 11 сентября 1790 года.
31. Zespół pod dyрекcją Kazimierza Korda;	Московский драматический театр под управлением Светланы Враговой.
32. Przemycić pod hasłem rekonstrukcji;	С кем воюет Путин под лозунгом "борьбы с экстремизмом"?
33. Jury pod kierownictwem Zdzisława Wardejna;	= рос. под управлением
34. Pisany pod kierunkiem docenta;	Институт самовосстановления человека под руководством академика М. Норбекова, учебно-оздоровительные технологии курсы Норбекова.
35. Znajdować się pod kuratelą faszystowskich Włoch;	-
36. Znany pod nazwą Burgess Shale;	Страшной болезни под названием СПИД не существует.
37. Dziać się pod nieobecność kontrolera;	Закономерный результат Российский франчайзинг буксует в отсутствие нормативной базы.

38. Zostawić pod opieką Abderosa;	Перечень прав детей, находящихся под опекой (попечительством), дан в ст. 148 СК.
39. Odbywać się pod patronatem ministerstw kultury;	Экономический форум под патронатом президентов Украины и РФ проведут в Донецкой области и Краснодарском крае.
40. Pod pojęciem rękojmi można rozumieć...;	-
41. Działać pod przykrywką legalnej firmy;	= gos. под видом.
42. Państwo pod przywództwem Awe Pavelicia;	= gos. под предводительством/ под руководством
43. Zatrzymany pod zarzutem organizacji demonstracji;	В Москве по обвинению в хранении наркотиков и взрывчатки задержан известный блогер.
44. Wzywać do walki po stronie Serbów;	бороться на стороне большевиков;
45. Pójść prosto do Neumanna;	Пойти прямо к нему.
46. Spływać prosto w kaszmir;	Отправиться прямо в порт.
47. Woda prosto ze studni;	Приехать прямо из центра.

48. Nastąpić równocześnie z pojawieniem się człowieka;	Одновременно с саммитами "восьмерки" и "двадцатки" в окрестностях Хантсвилла и в Торонто состоятся "параллельные" саммиты.
49. Spełniać obowiązki stosownie do swej kondycji;	= ros. согласно / соответственно /сообразно
50. Nie wytrzymywać u podnóża ministerialnych schodów;	Предлагаем Вам обзор книги Улыбка у подножия лестницы, автора Миллер Генри.
51. Miasto u wrót Egiptu;	У врат занона;
52. Stawać u wylotu sieni;	У выхода из тоннеля;
53. Człony wzięte w aspekcie ich własności;	Проблемы экологии в аспекте концепции устойчивого развития.
54. Wspiąć się w asyście dwóch oficerów;	= ros. в сопровождении
55. Toczyć się w atmosferze szykan;	Жить в атмосфере мира и гармонии.
56. Pająk zasiedziały w centrum tworzenia;	= ros. в центре
57. Łatwy do chwycenia w chwili ucieczki;	= ros. в момент
58. Życ we wnętrzu Lewiatana;	= ros. внутри

59. Dopuszczalność pomyłki w granicach 5 stopni;	Ошибка в пределах 15 процентов.
60. Działać w interesie spółki;	= ros. в интересах
61. Msza św. w intencji ofiar;	-
62. Platynowa płyta w kategorii muzyki klasycznej;	Обладатели премии в категории «Лучший документальный фильм».
63. Rosnący w kącie ogrodu;	-
64. Krok w kierunku prywatyzacji firmy;	Шаг в направлении мира;
65. Wyjeżdżać wkrótce po północy;	Вскоре после жалобы;
66. Cukiernice w kształcie dzikich kaczek;	= ros. в виде / в форме
67. Dojść do porozumienia w kwestii uszanowania...;	= ros. по вопросу
68. Nieaktualne w momencie publikacji;	Нойер в момент удара оказался в мёртвой точке.
69. Formułować w obecności sił grawitacyjnych;	Стационарная кинетика расщепления ДНК панкреатической дезоксирибонуклеазой а в присутствии ионов Ca^{2+} и Mg^{2+} / 3.

70. Korzystać z łaźni w oczekiwaniu na przydział M-2;	Российский спорт в ожидании перемен.
71. Mieć miejsce w okolicy rezerwatu „Ostrzycki Las”;	= ros. поблизости
72. Przyniesiony w okresie wędrówek ludów;	= ros. в период
73. Ważne w perspektywie filozofii i humanistyki;	«Отчуждение человека в перспективе глобализации мира».
74. Opuścić Monachium w początku lipca;	= ros. в начале
75. Akty ugruntowane w poczuciu realności;	-
76. Urwać się w połowie XIV wieku;	= ros. в середине
77. Siedzieć w pozie rzeźby Rodina;	протест в позе покорности;
78. Zamawiać wprost do pokoju;	Заказывать прямо в номер;
79. Odsyłać wprost na wydział;	Отправлять прямо на факультет;
80. Czerpać wprost z samych źródeł;	Новости прямо из источника.
81. Nie rozumieć w przystępie zawrotu głowy;	В приступе гнева.

82. Balet w reżyserii Michaiła Barysznikowa;	-
83. Ekran w rogu pokoju;	Экран в углу комнаты.
84. Recytować w rytm tanga;	В ритме вальса.
85. Chaotyczny w sensie miary Lebesgue’a;	-
86. Jadać wspólnie z ludźmi;	Россия совместно с западными странами.
87. Gest w stronę najuboższych;	Рост бедности в сторону работающих.
88. Gangsterzy w stylu bossów z Wołomina;	Живопись в стиле фэнтези.
89. Maszerować w takt muzyki;	-
90. Leżeć w towarzystwie butelek piwa;	Ночь под луной в компании бутылок.
91. Wstrzymać ruch w trosce o bezpieczeństwo;	В заботе о самых маленьких.
92. Pieśni w wykonaniu wiejskich śpiewaków;	Шопен в исполнении приличного человека.
93. Walczyć w zgodzie z zasadą;	В согласии с законами космоса.
94. Zawojować za czasów Henryka Lwa;	-

95. Stać się tak za przyczyną posągu boga słońca;	-
96. Za przykładem talibów odrąbywać ręce;	-
97. Dokonać się za wstawiennictwem Matki Teresy;	По ходатайству Генеральной прокуратуры РФ.
98. Odpowiadać z braku odpowiedzi;	За неимением пушечного ядра.
99. Rodzić się z chwilą wejścia w życie ustawy;	С момента запрета казино в Москве.
100. Czaszki z czasów II wojny światowej;	В Москве вновь найдены боеприпасы со времен ВОВ.
101. Przyjeżdżać z góry Manhattanu;	-
102. Świat z końca dwutysiąclecia;	Компьютерный корпус текстов русских газет конца XX-ого века.
103. Świadectwa z lat wojny;	Еще один снаряд времен войны обнаружен на северо-западе Москвы.
104. Przygotować podręcznik z myślą o tym;	С мыслью о здоровье детей.
105. Pochodzić z okresu kultury Aquilpo;	В Москве вновь найдены боеприпасы со времен ВОВ.

106. Zemdleć z przyczyny smrodu;	Пожары по причине неисправного печного отопления.
107. Ginać z rąk komunistycznych oprawców;	Политика Саакашвили не боится погибнуть от руки Москвы.
108. Odkrycia z zakresu podstaw matematyki;	Сведения из области астрономии.

Rozdział VI

Rola przyimków i konstrukcji przyimkowych w procesie analityzacji języka

6.1. Rola przyimka w zmianach morfologiczno-składniowych języka

„Rola przyimka w konstrukcjach składniowych w języku bułgarskim zawsze była bardzo istotna, ale ciągle wzrasta w konstruowaniu zdań. Nacisk na użycie przyimków wiąże się z tzw. planowaniem językowym, z chęcią wpływania na praktykę językową poprzez kodyfikację. W języku literackim na naszych oczach dokonuje się semantyczna dyferencjacja użycia przyimków oraz likwidacja ich konkurentów bezprzyimkowych. Równocześnie obserwacje języka potocznego pokazują, że używa się przyimków dość swobodnie, obciążając je nowymi znaczeniami i wymieniając je wzajemnie. Niekiedy konstrukcje przyimkowe frazeologizują się w postać bez przyimka” (Najnowsze dzieje języków słowiańskich, 1997).

Zgodnie z tradycyjną definicją analityzmu pojmowanego jako proces morfologiczno-składniowy najważniejszą rolę w zaniku systemu syntetycznego odgrywają przyimki i ich pochodne czyli tzw. wyrażenia przyimkowe. Wiadomo, że po języku indoeuropejskim, potem protosłowiańskim i prasłowiańskim, język polski i rosyjski odziedziczyły niewielką grupę przyimków, którą nazywamy przyimkami pierwotnymi. Elementy języka zwane przyimkami ukazywały różnorodne relacje semantyczne i gramatyczne między łączonymi elementami zdania. Współczesny język rosyjski i polski po dziś dzień korzystają z całej gamy przyimków prymarnych, zachowując charakterystyczną cechę użycia odpowiedniego przypadku po danej jednostce przyimkowej.

POLSKI PRZYIMEK PIERWOTNY	ROSYJSKI PRZYIMEK PIERWOTNY
bez	без (бе3о)
w (we)	в (во)

poza	вне
dla	для
dla	ради / для
do	до
-	до-за
za	за
-	за ради
-	за через
z (ze)	из (изо)
zza	из-за
ku	к (ко)
na	на
nad (nade)	над (надо)
o	о (об) (обо)
od	от (ото)
przed (przede)	перед (передо) пред (предо)
po	по
poza	по-за
ponad	по-над
-	по-под
pod	под
po	после
-	прежде

-	про
z (ze)	с (co)
spod	с-под
u	у
przez	через

Te same przyimki pierwotne odziedziczył również język bułgarski, który w swojej historii choć zachował wszystkie przyimki, to jednak utracił formy fleksyjne rzeczowników, przymiotników i liczebników znajdujących się po tych przyimkach. Baza przyimków właściwych była podstawą do wytworzenia na gruncie każdego języka słowiańskiego elementów o funkcji przyimkowej. Mowa tu o wyrażeniach przyimkowych, które powstały z połączenia przyimków pierwotnych z innymi wyrazami. Tak właśnie – w drodze leksykalizacji – w funkcji przyimkowej powstały grupy przyimków odrzeczownikowych, odprzysłówekowych, odmiesłowowych. W taki sposób zarysował się ogólny proces morfologiczno-składniowy polegający na przechodzeniu form od syntetycznych do analitycznych.

Proces wypierania przyimków pierwotnych przez wtórne był uważany za jeden z najważniejszych procesów składniowych XX wieku (por. D. Butler, 1976, s.91; I. Bajerowa, 1997, s.15.). Studia o składni i semantyki języka polskiego „Przysłówki i przyimki” (pod red. Grochowskiego, 2005) potwierdzają tezę, że proces ten jest bardzo istotny również w XXI wieku.

Badania nad przyimkiem pozwoliły dostrzec, że rozwój klasy przyimków wtórnych czyni składnię analityczną. W swoim cyklu artykułów D. Buttlerowa z lat 1966-1967 pt. *Semantyka a składnia w związkach wyrazowych* naświetla proces szerzenia się różnorodnych konstrukcji analitycznych w języku polskim i prognozuje zmiany morfologiczne i syntaktyczne polszczyzny. Całościowy opis tworzenia przyimków wtórnych i ich roli w języku polskim możemy odnaleźć w pracy Beaty Milewskiej pt. *Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie*. Na uwagę zasługuje to, że autorka mówi o braku literatury na ten temat, nie wspominając publikacji obcojęzycznych. Równolegle do badań nad przyimkiem w Polsce od drugiej połowy

XX wieku trwają badania nad przyimkiem słowiańskim w Rosji. W latach 90. wokół szkoły prof. Maji Władimirowny Wsiewołodowej skupiło się wielu naukowców z różnych krajów słowiańskich w pracy nad „Słownikiem przyimków słowiańskich”.

6.1. Nowe wyrażenia dążące do uprzyimkowania w języku polskim

Na podstawie analizy porównawczej klasy polskich i rosyjskich przyimków można zaproponować rejestr przyimków polskich, które można uznać za wyrażenia dążące do uprzyimkowania. Wyrażenia te nie zostały uwzględnione w innych opracowaniach na temat polskich przyimków wtórnych.

Polski przyimek wtórny	Rosyjski przyimek wtórny
bez pomocy	без помощи
bez towarzyszenia	без сопровождения
w uzupełnieniu	в дополнение к
włączając	включая
w ilości	в количестве
w osobie	в лице
dla uniknięcia	во избежание
na chwałę / ku chwale	во славу
na podobieństwo	в подобие
z przodu na przedzie na czele	впереди
w trybie	в порядке
aż do	впредь до
w załączeniu do	в приложении к
do dyspozycji	в распоряжении
-	в рассуждении
licząc na	в расчёте на
w rodzaju	вроде
w gronie	в ряду

w odosobnieniu od	в стороне от
-	в сторону от
na poczet	в счёт
w tonacji	в тон
unisono z Don śpiewa unisono z gitarą	в унисон
na warunki	в условиях
w gronie	в числе
w grono do grona	в число
-	в части
-	далеко за
poza granice	за границы
poza granicami	за пределами
poza granice	за пределы
poza (granicami)	за рамками
poza (granice)	за рамки
kosztem	за счёт
kończąc	кончая
metodą	методом
na spotkanie na rękę	навстречу
-	навстречу к
-	на грани
na złość	назло
na ukos od	наискосок от
na ukos od	наискось от
na imię	на имя
na prawach	на правах
- (w celu)	на предмет
-	на путях
na równi z	наравне с
na zmianę	на смену

zaczynając od / poczynając od	начиная от
nie bez	не без
-	не в пример
nie mówiąc o	не говоря о
nie do	не до
niedługo przed na krótko przed	незадолго до
nie licząc	не считая
na	поверх
wkrótce po	погодя
pod znakiem	под знаком
na podobieństwo	подобием
na podobieństwo	подобно
po upływie	по истечении
po linii	по линии
po upływie	по прошествии
przy pomocy za pośrednictwem na drodze	посредством
w sąsiedztwie	по соседству с
-	по части
przed	предварительно
stosownie do	применительно к
przeszedłszy	пройдя
z wierzchu ponad	сверх
ponad	свыше
-	смотря по
po / po upływie	спустя
sądząc po	судя по
z uwzględnieniem	с учётом
licząc od	считая (от, с)
typu	типа
temu	назад (тому назад)

6.3. Znaczenie przyimków wtórnych w języku

W języku polskim i rosyjskim przyimki wtórne charakteryzują się konkretyzacją i specjalizacją funkcji znaczeniowych. Nie wnoszą one nowych znaczeń do systemu istniejących już w polszczyźnie i ruszczyźnie (relacje przestrzenne, temporalne, kontraryjne, genetyczne, partytywne, inkluzyjno-ekskluzywne, komutatywne, aproksymacji, dystrybutywne, przyczynowe, celu, interesowne, dotyczenia, sposobu, dopowiedzenia, stosowności, komparatywne, translatywne, instrumentalne, mediatywne, aktywne, zwierzchnictwa, modalności). Znaczenia te były wcześniej oddawane formą przypadkową lub przez przyimek pierwotny. Ponieważ zawierają w sobie część imienną, uwypukliły te znaczenia. Analiza przyimków wtórnych przeprowadzona przez Beatę Milewską (patrz: Milewska, 2003) dla języka polskiego i przez autora niniejszej pracy dla języka rosyjskiego pokazuje, że w nowym zbiorze przyimków wtórnych istnieje wiele form alternujących ze sobą. Z jednej strony działa siła wspierająca potrzeby komunikacji. To ona prowadzi do innowacji. Druga siła zachowuje stare formy. Zgodnie z zasadą ekonomii języka zbędne formy są eliminowane. Jedna ze struktur wielofunkcyjnych jest zamieniana przez inną (np. *na adres* i *pod adresem*; *podług* i *według*) lub usuwana i zastępowana inną konstrukcją np. polski przyimek *z przyczyny* został zastąpiony konstrukcją *z powodu*. Współczesny język zdaniem Milewskiej bardziej akceptuje analityczne ciągi o postaci wyrażen przyimkowych. Autorka uważa, że rzadszymi są przyimki wtórne reprezentowane przez narzędnikowe formy rzeczownika (np. *drogą* ros. *nymëm*). Otrzymują one negatywną ocenę normatywną i ich rozwój jest hamowany (por. Milewska, 2003).

6.4. Etapy powstawania przyimka wtórnego

Aby wyrażenie mogło stać się ostatecznie przyimkiem wtórnym, słowem pomocniczym, musi przejść kilka etapów. W pierwszej kolejności zachodzi proces desemantyzacji i straty przez wyraz semantycznych oznak – form morfologicznych i składniowych w zdaniu np. czasownik rosyjski *сравнивать* staje się rzeczownikiem odczasownikowym *сравнение*. Jako rzeczownik traci niektóre kategorie, w tym przypadku aspekt, tryb, czas. Rzeczownik ten zachowuje znaczenia obu aspektów. W

języku polskim dany aspekt czasownika może być zachowany w odpowiedniej formie rzeczownika, gdyż w odróżnieniu od języka rosyjskiego polskie rzeczowniki odczasownikowe są tworzone zarówno od czasowników dokonanych np. *porównać* – *porównanie*, jak i niedokonanych np. *porównywać* – *porównywanie*. W języku polskim może być zachowana również zwrotność, czego nie ma w ruszczyźnie np. *porównywać się* – *porównywanie się*. Proces uprzyimkawiania wyrazu to proces kondensacji energii predykatywnej słowa przy pozyskaniu przez to słowo nowej materialnej otoczki i zgodnie z tą nową otoczką. Jak pokazały badania, procesowi uprzyimkawiania poddaje się w pierwszej kolejności leksyka predykatywna. W niektórych pracach poświęconych temu zagadnieniu (Koniuszkiewicz, 2004) mówi się, że określenie przyimka kompiluje się z tego powodu, że grupa przyimków wzbogaca się poprzez przyimki powstałe od samodzielnych słów. Projekt pod kierownictwem prof. Wsiewołodowej ma na celu opis porównawczy i typologiczny kategorii przyimka słowiańskiego z uwzględnieniem jego rozwoju historycznego. Autorzy projektu postawili przed sobą również cel stworzenia słowników przyimków dla każdego języka. Poczucie konieczności podjęcia takiego wyzwania świadczy o tym, jak ważne dla współczesnych języków słowiańskich jest zagadnienie tej części mowy, która ma odegrać kluczową rolę w procesie przejścia języków od „syntezy do analizy”.

Przy prowadzeniu badań na potrzeby niniejszej pracy zwrócono uwagę na ponowną aktywizację przyimków skreślonych już niegdyś z podręczników gramatyki. Na przykład gramatyki porównawcze polsko-rosyjskie informowały polskich użytkowników języka rosyjskiego o zaniku w literackiej ruszczyźnie przyimków: *spomiędzy*, *spośród*; ros. *из-промеж*, *из-среду*. Przegląd współczesnej rosyjskiej prasy, analiza języka mediów i współczesnych dzieł literatury pięknej pozwoliły na odkrycie takich przyimków jak: *из-промеж* (np. *из-между зубов*), *из-среду*. Dla języka polskiego taki przykład stanowią powracające ostatnio przyimki: *krom* i *gwoli*. Rosyjska dydaktyka nauczania języka rosyjskiego jako obcego skreśliła z listy wprowadzanych przyimków przestrzennych przyimek *обок*. We współczesnym języku rosyjskim spotykamy jednak następujące użycie: *Он понял, что цель его жизни не обок этой девочки лежат*. (czasami w wariancie *обочь*). W ostatnich latach zostały też zanotowane następujące przyimki i wyrażenia przyimkowe: *вспять до 1900 года*, *в протuvoход* (przyimek, który powstał w stylu technicznym i sportowym a następnie

zaczął funkcjonować w całym języku: np. *в противополож вратарю, в противополож с ударной волной*. (por. Wsiewołodowa, 2004).

O części powstałych nowych przyimków czy wyrażen przyimkowych mówi się, że są kalkami z innych języków. Jako rusycyzmy rozpatruje się w języku polskim takie przyimki jak *drogą, w następstwie, w ślad za*, germanizmy to *wskutek* (infloge) oraz *celem* (zwecks). Świadczy to o tym, że jeden system językowy może ingerować w drugi, nawet jeśli wyjściowy system jest częściowo analityczny, jak np. niemiecki. Podczas badań przeprowadzonych na potrzeby niniejszej pracy mogliśmy stwierdzić, że we współczesnej polszczyźnie i ruszczyźnie zauważa się nie tyle kalkowanie obcych przyimków, ile przekształcenie całego systemu językowego w kierunku systemu analitycznego na wzór angielski. Świadczą o tym liczne przekłady z tego języka, które w wariacie rosyjskim czy polskim można uznać za bardziej zanalizowane i obfite w przyimki niż to jest charakterystyczne dla obecnego stanu obu języków słowiańskich.

6.5. Poziom zaawansowania procesu analityzacji przyimków

Proces powstawania nowych przyimków z poszczególnych części mowy (rzeczowników, wyrażen przyimkowych, przysłówków) jest zaawansowany w różnym stopniu. Pierwsza grupa to przyimki scalone już graficznie (*podczas, pomiędzy, wbrew, wobec, wskutek, wśród*) a druga: występująca w postaci oboczności. Np. *spór wybuchł skutkiem nieporozumień i skutkiem nieporozumień był wybuch sporu*. W języku polskim istnieje też grupa przyimków odrzeczownikowych, w których substantywność podkreślona jest obecnością wyrazu określającego, np. *wyjechał z powodu choroby* obok *wyjechał z ważnego powodu*. Na uwagę zasługują następujące obserwacje w języku rosyjskim. Jako przykład funkcjonuje w języku wyrażenie: *в непосредственной близости от*, np. *жить в непосредственной близости от города*. W danym wyrażeniu przyimkowym nie można wyeliminować przymiotnika, a sam przymiotnik nie wpływa na substantywność rzeczownika *близость*. Jest to kolejne stadium rozwoju konstrukcji przyimkowych z udziałem więcej niż jednego samodzielnego słowa. O niepełnym stopniu uprzyimkowania przysłówków mówi ich pozycja w funkcji pierwotnej, bez reakcji np. *stół stoi blisko okna* obok *stół stoi blisko*. Część przysłówków wchodzi w skład trwałych jednostek związków, które pełnią

funkcję przyimka np. 'ближе' *окна* w wyrażeniu *сидеть ближе к стене*, 'вплотную' – *стоять вплотную к стене*, 'справа' – *стоять справа от окна*. Przytoczone wyrażenia spełniają kryteria postawione przed przyimkiem (por. rozdział „Analiza morfologiczna przyimków – parametry”). Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że do grupy przyimków wtórnych mogą być zaliczone takie przyimki odrzeczownikowe, które w swoim składzie łączą rzeczownik ze słowem określającym, np. 'по левую руку от', np. *сидеть по левую руку от директора*; 'с расчетной дальностью', np. *ракета с расчетной дальностью полета 5000 км*.

W przygotowywanym *Słowniku przyimków słowiańskich* poszczególne jednostki mogą się znaleźć jako konstrukcje przyimkowe wielokrotnie złożone. Jak widać z przytoczonych przykładów, rzeczowniki *рука* i *дальность* nie mogą połączyć się dalej z kolejnymi wyrazami bez słowa określającego. Mają zatem w całości znaczenie odpowiadające przyimkowi. Zarówno Milewska (2003), jak i Wsiewołodowa (2000) w swoich pracach podkreślają fakt, że system przyimków wtórnych jest otwarty. Na bazie tych ostatnich modeli konstrukcji przyimkowych w języku można odnaleźć znaczącą ilość takich zestawień, które – pełniąc funkcje przyimka – wpływają na wyższy stopień zanalizowania języka. Droga przejścia od systemu syntetycznego do analitycznego przebiega następująco: konstrukcja syntetyczna – konstrukcja z przyimkiem pierwotnym – konstrukcja z przyimkiem wtórnym np. *koleżeńska pomoc / pomoc od kolegów i koleżanek / pomoc ze strony kolegów i koleżanek*.

6.6. Proces desemantyzacji słowa

Przejście słowa do kategorii słów pomocniczych, a do takich należą przyimki, odbywa się drogą desemantyzacji i utraty gramatycznych oznak – form morfologicznych i składniowej pozycji w zdaniu. Proces uprzyimkawiania słowa to proces pozyskania nowej materialnej otoczki tego słowa. Na podstawie przytoczonych przyimków podwójnie złożonych określenie pojęcia przyimka komplikuje się z tego powodu, że grupa przyimków wzbogacona zostaje przez przyimki powstałe od samodzielnych słów. Na potrzeby niniejszej pracy podjęto próbę zdefiniowania przyimka, aby prześledzić, które kategorie gramatyczne (rzeczownik, czasownik,

przymiotnik, przysłówki) mogą wzbogacić język o nowe konstrukcje analityczne. Podczas badań okazało się, że przyimki wtórne różnią się ilością możliwych do użycia po nich przypadków oraz formami wariantywnymi. Jak pokazaliśmy wcześniej w rozdziale o analityzmie w morfologii wariantywność jest cechą niestabilnego obszaru języka, tej sfery, która pod wpływem wielu czynników powoduje daleko idące zmiany w strukturze języka. Na podstawie przeanalizowanego materiału oraz *Справочника по русскому языку* Rozentala (2005) do form wariantywnych o funkcji przyimka można zaliczyć w języku rosyjskim konstrukcję: *шириной 2 метра, шириной в 2 метра* np. *платформа шириной 2 метра* obok *платформа шириной в 2 метра* lub *двух метрах шириной*. Do drugiego obszaru form wariantywnych należy ilość form przypadków, które mogą wystąpić po przyimku. Największą grupę stanowią przyimki z pojedynczą rekcją, czyli umożliwiają użycie tylko jednego konkretnego przypadku (np. celem łączy się tylko z dopełniaczem). W języku polskim sporadycznie wykazują one łączliwość z więcej niż jedną formą przypadku i dotyczy to dziś tych wyrazów, które procesowi leksykalizacji i gramatyzacji uległy już dawniej: *między, pomiędzy*, łączących się z narzędnikiem lub biernikiem. Cecha ta w istotny sposób różni przyimki wtórne od przyimków pierwotnych, które najczęściej mają wiele rekcji, a forma implikowanego rzeczownika zależy od samego przyimka i wyrażanego typu stosunku semantycznego (*положить на подлогę, положить на подлodge*) oraz – z drugiej strony – od wyrazu łączliwego lewostronnie, np. *w* może się łączyć z biernikiem lub miejscownikiem i w zależności od typu czasownika po lewej stronie konieczne jest użycie określonego przypadku (*jadę do miasta, byłem w mieście*). W rozdziale poświęconym analizie morfologicznej przyimków rosyjskich w każdej z tablic zaznaczono, iloma przypadkami rządzi dany przyimek. Wśród zanotowanych ostatnio konstrukcji przyimkowych wtórnych znaleziono również przykłady form wariantywnych np. rosyjski przyimek wtórny *в стиле* może posiadać rekcję dopełniacza i biernika np. *здание в стиле поздний модерн* oraz *здание в стиле позднего модерна* lub w konstrukcji *за спиной* (кого?) oraz *за спиной* (у кого?). W języku polskim obocznie występują formy *analogicznie z* i *analogicznie do*. Na podstawie analogii powstają nowe konstrukcje. Tak jest w przypadku rosyjskiego wyrażania przyimkowe *в нарушение*, który prawdopodobnie powstał według istniejącego już wzoru *во избежание*.

6.7. Równoważność funkcjonalna przypadku i wyrażenia przyimkowego

W procesie wzrostu analityzmu w języku polskim i rosyjskim istotny jest fakt, że przypadek i połączenia przyimkowo-przypadkowe są funkcjonalnie równoważne. Powstające nowe konstrukcje przyimkowe na bazie innych części mowy są kontynuacją najstarszych tendencji w językach słowiańskich. Pierwszy związek przyimków z innymi częściami mowy można prześledzić na podstawie dużej ilości przyimków odprzysłówkowych, które należą do grupy najstarszych.

Wzrost konstrukcji analitycznych w języku polskim podkreślała w swoich pracach Irena Bajerowa (Bajerowa, 1952, 1980). W drugiej połowie XIX wieku ginie syntetyczny narzędnik przyczyny np. *zatrzęsłam się grozą* oraz narzędnik przymiotników odnoszących się do cech wyglądu lub osobowości człowieka np. *sławny uczynnością ojciec Innocenty*. Już w XX wieku wychodzi z użycia narzędnik względu o znaczeniu ograniczającym np. *ubodzy duchem, anielska twarzą i duszą kobieto*, narzędnik o charakterze porównawczym np. *skamieniała słupem* i tautologicznym np. *blady był wielką bladością*. Konstrukcje celownikowe również uległy uproszczeniu. Dotyczy to celownika o znaczeniu przestrzennym i temporalnym, np. *obecna najczęściej tym odpowiedziom*. Nasila się proces eliminowania celownikowej łączliwości przymiotników o ogólnej treści „korzystny”, „przyjemny”, „przyjazny”, „łatwy w percepcji”, „charakterystyczny dla kogo” lub „należący do kogo” oraz ich antonimów (por. np. dzisiejsze „dogodny”, „pożądany”, „rozumiały dla kogo”, „przychylny do kogo”).

Danuta Buttler (Buttler, 1967) zauważa również szybki proces wymiany konstrukcji kazualnych na przyimkowe pod koniec XIX wieku. Te przeobrażenia ogarniały szerszą nawet sferę zjawisk niż obecnie jest to widoczne w języku.

Przymyki pełnią dwie podstawowe funkcje:

1. Wskazują związki składniowe między wyrazami samodzielnymi semantycznie.
2. Sygnalizują typy relacji między desygnatami wyrazów samodzielnych znaczeniowo: lokatywne, przyczynowe, sposobowe, temporalne, warunkowe i inne.

Przeanalizowany materiał językowy współczesnej polszczyzny i ruszczyzny wskazuje, że w podgrupie przyimków obserwuje się dwie tendencje. Pierwsza polega na intensyfikacji treści, druga na uniwersalizacji funkcji.

Proces uprecyzawiania, intensyfikacji treści widzimy w zwiększaniu się ilości przyimków wtórnych. Przyczyną było uznanie przez użytkowników syntetycznych języków słowiańskich – polskiego i rosyjskiego przyimków pierwotnych za niedostatecznie wyraziste. W taki sposób pojawiły się przyimki: *ze strony (kogoś)*, *na terenie (czegoś)*, *w stosunku do (kogoś)*, *na temat (kogoś, czegoś)* *na rzecz (kogoś, czegoś)*. Zastąpiły one tradycyjne: *dla (kogoś)*, *na (kogoś, coś)*, *o (kimś, czymś)*, *wobec (kogoś, czegoś)*, *w (czymś)*, *od (kogoś)*.

Proces uogólniania poszczególnych przyimków polega na wypieraniu przez jeden przypadek innych form o znaczeniu podobnym lub zbliżonym. Tak się dzieje w przypadku przyimka *dla* w języku polskim. Zaczyna on zastępować inne przyimki, które wyspecjalizowały się w sygnalizowaniu szczegółowych relacji celowych, np. *do* i *na*. Przyimek *dla* wypiera również sformułowania o znaczeniu ogólnorelacyjnym (*wobec*, *w stosunku do*). Dla postępującego procesu analityzacji istotny jest fakt, że pojawia się on nawet w takich użyciach, w których przyimek w ogóle jest zbędny, np. *Mottem dla działań polityków nie chcących dopuścić do głosowania mogą być słowa ...* (por. *Mottem działań.*), *akceptacja dla umowy* (por. *akceptacja umowy*). *Nowy Słownik Poprawnej Polszczyzny* (2000) ostrzega przed używaniem tego przyimka w roli sygnalizatora relacji pożytku w kontekstach nieosobowych (tzn. z nazwami pojęć i rzeczy, np. *modyfikacja zastosowana dla zapewnienia*), szczególnie w połączeniach z rzeczownikami *podstawa*, *warunki*, *temat* oraz nadużywaniem w funkcji wyznacznika podrzędności zdań podrzędnych okolicznikowych celu., np. *Dla wyprodukowania takiej ilości paliwa potrzebne są zbiory...* (por. *Aby wyprodukować taką ilość paliwa,...*).

6.8. Podłoże semantyczne tendencji analitycznych

Przeprowadzone obserwacje rozwoju systemu przyimków w języku polskim i rosyjskim pozwalają stwierdzić, że system fleksji rzeczownikowej okazał się w pewnym momencie zbyt wielofunkcyjny, musiał pozbyć się niektórych nadmiarowych funkcji, poszukując dla nich nowej roli. Nasilenie się tendencji analitycznych nakłada się na procesy o podłożu semantycznym. Wyrażenia przyimkowe posiadają w zestawieniu z formą przypadku nadwyżkę treści semantycznych dzięki obecności

przyimka. Przyimek usuwa ewentualną dwuznaczność konstrukcji składniowej i precyzuje ogólną zawartość znaczeniową sygnalizowaną formą przypadku. W historii języków słowiańskich widać, że początkowo wystarczały prostsze przyimki pierwotne, z czasem jednak okazały się one wieloznaczne, a więc nie zawsze zrozumiałe. W języku polskim i rosyjskim przyimki pierwotne zaczęły się łączyć, np. *po + przez = poprzez*, *z + za = zza*, *u3 + za = u3-za*, *u3 + nođ = u3-nod*. Kolejny etap to dobieranie sobie jednoznacznych wykładników kierunkowości w postaci przysłówka czy formy fleksyjnej rzeczownika (*do + odnośnie = odnośnie do*, *w + skutek = wskutek*). Wszystkie takie modele dla języka rosyjskiego zostały opisane i zilustrowane w rozdziale *Analiza morfologiczna przyimków*.

To wyrazistość znaczeniowa oraz dokładność funkcyjna konstrukcji przyimkowej torują drogę dla jej rozpowszechniania i ułatwiają ekspansję form analitycznych np. *miłość do brata*, *miłość ze strony brata*. W tradycyjnej gramatyce mówi się, że przyimek jako słowo pomocnicze nie ma samodzielnego znaczenia. Przyjrzyjmy się następującym wyrażeniom w języku rosyjskim: *приехать для денег*, *приехать ради денег*, *приехать без денег*. Jak widzimy w niniejszych wyrażeniach nie zmienia się nic poza przyimkiem, pozostaje ta sama forma fleksyjna rzeczownika, a całe wyrażenie zmienia zupełnie znaczenie. Przypadek przestaje precyzyjnie wyrażać znaczenie i na pierwszy plan wychodzi przyimek i przyimek wtórny. O zakresie i tempie procesu zastępowania przypadków syntetycznych (jako nieprecyzyjnych wykładników pewnych ogólnych znaczeń relacyjnych) przyimkami i przyimkami wtórnymi (jako strukturami coraz bardziej wyspecjalizowanymi, semantycznie ściślejszymi) decydowały też szczegółowe przyczyny semantyczne: analogia synonimiczna, tzn. przejmowanie rekcji wyrazów bliskoznacznych (np. *zarzut o pobieranie honorariów* według wzoru: *oskarżenie o...*); rozluźnienie związków słowotwórczych objawiające się zróżnicowaniem rekcji wyrazów pokrewnych (np. *wierzyć*, *wierny*, *wierność czemu*, ale też *wierność wobec czego*); postępująca leksykalizacja budowy wyrazu, czyli zacieranie się budowy słowotwórczej nadrzędnego czasownika czy rzeczownika (np. *dobiec do...*; *przejsć przez...*; *natrafić na...*; ale już *przeciwdziałanie wobec...*).

Wszelkie zjawiska o charakterze wyrównawczym zmierzające do uproszczenia systemu, do nadania mu większej regularności, to przejawy działania ekonomii w

języku. Na tle tych procesów ma miejsce redukowanie końcówek deklinacyjnych i likwidowanie nadmiarowych znaczeń przyimków pierwotnych. Czasami przyimek + rzeczownik odsłowny (*celem uzgodnienia*) są funkcjonalnie tożsame ze zdaniem podrzędnym okolicznikowym (*aby uzgodnić*).

Wspomniano już wcześniej o procesie aktywizacji przyimków, które wyszły z użycia. W języku rosyjskim powróciły przyimki *обочь*, *обок* i *вспять* (*вспять до 1900 года*). Niektóre przyimki powstają w jednym rejestrze (np. w języku technicznym czy w żargonie sportowym), a następnie zaczynają funkcjonować w całym języku, np. w języku rosyjskim ograniczone użycie miało wyrażenie przyimkowe *в противоход* (*в противоход вратарю*, *в противоход с ударной волной*). W języku współczesnym zaczęto go używać również w innych kontekstach np. *Российский валютный рынок вновь двигается в противоход мировому*.

Opisując powody pojawienia się i rozpowszechnienia wykładników analitycznych (konstrukcje przyimkowe, rodzajnik), nie można pominąć wpływu czynników zewnętrznych, pozasystemowych. Mowa tu o adekwatnej i skutecznej potrzebie oddawania procesów myślowych w całym ich skomplikowaniu i złożoności, w całej ich wzajemnej zależności. Już we wstępie mówiliśmy o ważnych czynnikach zmian językowych w XX wieku. Pojawiły się na szeroką skalę nowe techniki przekazu i środki komunikacji masowej: prasa, radio, telewizja, Internet. Osłabiło to działanie wzorców literatury pięknej, a język współczesny w istotny sposób zmienił swój charakter: przestał być językiem literackim, a stał się językiem ogólnym, w którym stopiły się różne style o odmiennych walorach i funkcjach. Rozwój klasy przyimków wtórnych okazuje się pochodną procesów różnicowania z jednej strony, a upraszczania z drugiej. W ramach podsumowania warto przytoczyć słowa Zdzisława Kempfa, który twierdzi, że tendencja rozwojowa języków indoeuropejskich przebiega w kierunku „od przypadku do przyimka”, toteż gdy końcówki przypadkowe giną, przyimki nie ulegają redukcji (Kempf, 1962, s. 35).

Podsumowanie

Celem rozprawy było opisanie współczesnego stanu języka polskiego i rosyjskiego pod kątem tendencji wskazujących na stopień analityzmu. W niniejszej pracy uwzględniono szczególną rolę wyrażeń przyimkowych w procesie przekształcania się systemu syntetycznego w analityczny.

Za tło do scharakteryzowania tej tendencji posłużył współczesny język bułgarski – jako przykład języka analitycznego – i jego historia. Analityzm w niniejszej pracy pojmowany był tradycyjnie, czyli jako zjawisko morfologiczne i składniowe, polegające na tym, że kategorie gramatyczne wyrażane pierwotnie za pomocą form fleksyjnych zaczynają być oddawane za pomocą odrębnych wykładników formalnych w postaci osobnych wyrazów. W procesie analityzacji języka zwiększa się rola wyrazów pomocniczych, prowadzi to do zaniku deklinacji form imiennych i przejęcia jej funkcji przez przyimki i szyk wyrazów. Stan każdego współczesnego języka literackiego jest wynikiem konsekwentnych zmian, które w nim następowały. W niniejszej pracy udało się zebrać i przeanalizować stan języka polskiego i rosyjskiego w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku. Problem postępującej analityzacji języka rosyjskiego i polskiego znajdował się w kręgu moich zainteresowań od drugiej połowy lat 90., kiedy naukowcy zaczęli mówić o znacznym wzroście roli przyimków wtórnych i postępujących zmianach w strukturze języków syntetycznych. W 2000 roku napisałem pod kierunkiem prof. dr hab. M.W. Wsiewołodowej z Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego im. Łomonosowa i Instytutu Sławistyki Rosyjskiej Akademii Nauk pracę magisterską pt. „Typy morfologiczne przyimków rosyjskich” – w pracy tej podsumowałem ogólne badania i spostrzeżenia naukowców na temat analityzmu oraz szczególnej roli przyimków i wyrażeń przyimkowych w tym procesie. Stwierdzenie, że języki rosyjski poprzez stopniowe rozszerzanie korpusu wyrażeń przyimkowych dąży do analityzmu jeszcze w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia budziło sprzeciw i oburzenie naukowców, językoznawców i nauczycieli języka. Sporządzenie przeze mnie w 2000 roku na potrzeby pracy magisterskiej korpusu rosyjskich przyimków stanowiło punkt wyjścia do dalszych badań nad problemem analityzmu w językach słowiańskich. Na przełomie XX i XXI wieku rzesza naukowców przystąpiła do gromadzenia korpusu słowiańskich przyimków, gdyż jak

się okazało ta część mowy była najmniej zbadana dla poszczególnych języków słowiańskich. Fakt, że struktura syntetyczna języka pod wpływem różnych czynników może zmienić się w analityczną, jak było w przypadku języka bułgarskiego i macedońskiego, nurtuje po dziś dzień lingwistów i zmusza do podjęcia próby odpowiedzi na pytanie: jaki jest stan współczesnego języka polskiego i rosyjskiego, jako języków posiadających bogatą tradycję literacką, ugruntowane normy gramatyczne i jednocześnie zaliczanych do grupy języków syntetycznych. Dzięki obserwacji procesów zachodzących w obu językach w ciągu 10 ostatnich lat, analizie porównawczej, zgromadzeniu materiału udało się scharakteryzować stopień ich zanalizowania, a poprzez zestawienie przykładów sporządzić korpusy nowych wyrażen przyimkowych lub wyrażen dążących do uprzyimkowania.

Analiza obu języków przeprowadzona na podstawie języka środków masowego przekazu, wypowiedzi ustnych, utworów literackich pozwoliła określić wspólne dla obu języków tendencje i przekształcenia. Zmiany społeczne, kulturowe i ekonomiczne współczesnej Polski i Rosji zwiększyły demokrację językową – ta pociągnęła za sobą poważne zmiany struktury językowej, które są stopniowo kodyfikowane jako norma.

Niesymetryczny podział w obrębie poszczególnych kategorii gramatycznych w analizowanych językach jest spowodowany różnicami wynikającymi z ich systemu gramatycznego. W związku z odrębnymi trudnościami w poszczególnych językach (np. rozbudowany system deklinacyjny liczebnika zbiorowego w języku polskim i użycie rzeczowników i przymiotników po liczebnikach w języku rosyjskim) tendencje analityczne w omawianych kategoriach przejawiają się równie aktywnie, ale w różnym stopniu dla konkretnej części mowy i przypadku.

Tendencje analityczne to tendencje prowadzące do zmniejszenia ilości morfemów w języku. Jest to zgodne z wielowiekową tradycją przebudowy języków indoeuropejskich w kierunku analityzmu. Przegląd historii języków słowiańskich pokazał, że poziom morfologiczny języków słowiańskich należy do najtrwalszych. We współczesnych językach słowiańskich formy nieliterackie przenikają do języka literackiego. Jako przejawy analityzmu rozumiemy również nieświadome użycie jednego przypadku zamiast drugiego. Definiując pojęcie analityzmu, wychodziłem z założenia, że im mniej morfemów w języku tym większy stopień analityzmu. Pojęcie

analizy, które wykorzystałem w swojej pracy, ma charakter tradycyjny i stoi w opozycji do pojęcia syntetyzmu językowego.

Przegląd historii analizy słowiańskiej i przedstawienie najważniejszych momentów w rozwoju języków słowiańskich od języka indoeuropejskiego do współczesności pozwoliły odkryć pewne prawidłowości. Prace i badania Z. Stieberta, D. Stanisławskiej oraz J. Ruska pomogły przedstawić drogę języka bułgarskiego do analizy i wzrost roli przyimka, który w połączeniu z formą przypadka wspólnego stał się jedynym wykładnikiem stosunków syntaktycznych wyrażanych dotychczas przypadkiem.

Podczas charakteryzowania zmian morfologicznych w języku wychodziłem z założenia, że zmiany morfologiczne przekształcające się w tendencję są wynikiem walki form wariantywnych w ramach danego języka. Po przeanalizowaniu innowacji w dziedzinie języków słowiańskich odkrywamy, że cechą wspólną jest dążenie do uproszczeń. Najczęściej jest to przenikanie języka nieliterackiego do literackiego. Opierałem się tu na badaniach J. Ziemińskiej, która w swoich pracach potwierdza wzrost roli aglutynacji w języku rosyjskim oraz pracach Z. Rudnik-Karwatowej dotyczących wzrostu przedrostków nieodmiennych.

Po przeanalizowaniu literatury, badań naukowców oraz zgromadzonego materiału językowego udało się określić tendencje analityczne w morfologii. Można do nich zaliczyć:

1. Zmniejszenie ilości przypadków wszystkich odmiennych części mowy.
 - a) wypieranie dopełniacza partytywnego: ros. *кубометр леса* zamiast *кубометр лесу*; pol. *nalać herbatę* zamiast *nalać herbaty*.
 - b) uproszczenia w paradygmacie odmiany rzeczowników: pol. *funduszy* zamiast *funduszów*; *sto gram* zamiast *sto gramów*, ros. *килограмм апельсин* zamiast *килограмм апельсинов*.
 - c) eliminację form obocznych w kierunku prostszych: pol. *kuchen/kuchni*, *sukien/sukni*, *stajen/stajni*, *kopalń/kopalni*, *kropel/kropli*, *will/willi*, *oczyma/oczami*, *uszyna/uszami*.
2. Częstsze użycie rzeczowników i przymiotników nieodmiennych: pol. *biopaliwo*, *wieczór etno*, ros. *звукорежиссёр*.
 - a) tendencja do nieodmieniań nazwisk i nazw własnych: pol. w *Republice Kenia*, ros. в *Республике Кения*.

- b) używanie komponentu typu ‘e-’: pol. *e-lektoraty*; ros. *э-счѐм, э-ночма*.
3. Wzrost znaczenia dwurodzajowych rzeczowników, a dokładniej zastosowanie form rodzaju męskiego do oznaczania płci żeńskiej: ros. *наша врач*; pol. *polska komisarz* *Danuta Hübner*.
4. Zmiany sposobu oznaczania zbiorowości w grupie rzeczowników (nadawanie znaczenia zbiorowości formom oznaczającym pojedynczość): ros. *Читатель ждет новых книг*.
5. Zastępowanie form przypadków formami z przyimkiem: pol. *kupiłem książkę bratu / kupiłem książkę dla brata*; ros. *я купил брату книгу / я купил книгу для брата*.
6. Zastępowanie form przypadków zdaniem podrzędnym: pol. *Oczywiste jest więc, że jeszcze w tej dalekiej epoce istniała w języku skłonność, żeby przekazywać opisowo treść czasownikową wyrażaną syntetycznie przez formę bezokolicznikową zamiast skłonność do przekazywania*.
7. Zastępowanie form przypadków słowami pomocniczymi (*jak, jako*): *Chopin był uważany jako wzór (15.09.2010, wykład prof. dr hab. T. Tomaszewskiego pt. „Domniemane listy Fryderyka Chopina do Delfiny Potockiej, Uniwersytet Warszawski”*

Przeanalizowanie materiału pozwoliło stwierdzić, że na zmiany w strukturze gramatycznej języka wpływa zwiększenie zasobu leksykalnego, aktywizacja nowych jednostek leksykalnych np. *biopaliwo, e-lektoraty*. Nowe zjawiska muszą być nazwane i wprowadzone do systemu języka. „Wyrazy, jako znaki językowe odpowiadające wycinkom rzeczywistości symbolizują znaczenie realne. Zarówno wypowiadający, jak i adresat wypowiedzi odnoszą używane w mowie wyrazy do konkretnego desygnatu, dzięki czemu możliwe jest między nimi porozumienie” (Maryniakowa, 1993). Pozostaje tylko dodać, że porozumienie to będzie łatwiejsze, jeśli nowe słowo będzie jak najprostsze i będzie posiadało minimalną ilość form.

W przypadku słów zakorzenionych w języku, istniejących od zawsze, takich jak liczebniki, sprawa wydawała się bardziej skomplikowana. Jednak i tu udało się odnaleźć prawidłowości. Liczebnik jest częścią mowy, której odmiana od czasów prasłowiańskich ciągle ulegała zmianom i zawsze w kierunku uproszczenia. Badania nad współczesnym liczebnikiem wykazały, że jest to jedna z najtrudniejszych kategorii gramatycznych dla użytkowników współczesnego języka polskiego i rosyjskiego i

częstokroć rezygnują oni z odmienienia tej części mowy, wybierając inną formę. Analiza materiału z języka polskiego i rosyjskiego wykazała, że użytkownicy języka mają problem z odtworzeniem paradygmatu odmiany liczebnika. Do tendencji analitycznych w obrębie funkcjonowania liczebnika można zaliczyć:

1. Zastępowanie odmiennych form liczebników porządkowych głównymi ros. *Живу в квартире 31 (тридцать один)*; pol. *Peugeot 206 (dwieście sześć)*.
2. Stopniowy zanik fleksji liczebników.
3. Mylenie form przypadków rzeczowników po liczebnikach – zarówno głównych (głównie w języku rosyjskim), jak i zbiorowych (także głównie w języku rosyjskim): ros. *четыре русских иконы обок две интересные книги; три высокие здания обок три высоких здания; четверо детей*, ale już częściej *пять детей* zamiast *пятеро детей*.
4. Zanik odmiany liczebników zbiorowych (zarówno w języku polskim, jak i w rosyjskim): ros. w badaniach odnaleziono obok – *пятеро цыток* także formę – *пять цыток*; pol. *dwie pary nożyc, Oni mają piątkę własnych dzieci i trójkę adoptowanych*.
5. Wypieranie innych przypadków przez tak zwane przypadki proste, np. w słownikach poprawnościowych podaje się, że formy: *dwoma paniami, dwoma córkami* nie są błędne;
6. Zamiana pozycji składniowej, w której liczebnik powinien zostać odmieniony na pozycję mianownika lub innego przypadku prostego (głównie polski narzędnik): pol. używanie w języku mówionym *strona dwieście*, a nie *strona dwóchsetna* albo *dwusetna*.
7. Odejście od odmiany pierwszych członów w liczebnikach zbiorowych.

Omówienie tendencji analitycznych w dziedzinie morfologii wymagało poświęcenia uwagi zaimkowi osobowemu, gdyż ta część mowy wydaje się być jedną z najbardziej stabilnych pod względem obecności w języku innych form poza mianownikiem. Świadczy o tym fakt, że w większości języków indoeuropejskich, zaliczanych w tradycyjnej gramatyce do grupy języków analitycznych, zaimek osobowy zachował formy celownika (bułgarski, angielski, hiszpański).

Po zbadaniu materiału udało się stwierdzić, że analityzm w zaimku słowiańskim przejawia się głównie na poziomie zamiany użycia form krótkich pełnymi, użyciem form po przyimku oraz eliminowaniem wariantów zaimków osobowych. Po

omówieniu stopniowych uproszczeń w paradygmacie odmiany zaimka osobowego w językach słowiańskich doszedłem do wniosku, że we współczesnym języku polskim obserwuje się nadużywanie formy dłuższej, np. *Podoba mnie się taki wystrój mieszkania. Nie podoba mnie się rozmieszczenie niektórych tematów*, mimo, że formy akcentowanej *mnie* używa się wtedy, gdy chce się wyróżnić właśnie ten zaimek. W pozycji poprzymkowej wymagane jest natomiast użycie pełnej formy, więc przymki wyrażające cel mogą wypełniać tę pozycję, która pierwotnie była wyrażana formą celownika. Tak stało się w przykładzie *Uważam, że to jest dla mnie nie potrzebne* (Rozmowy w toku 4. 02. 2003).

W języku rosyjskim jeszcze w XX wieku funkcjonowały rozpowszechnione przez literaturę piękną formy *мою, тобою, нею, собою*. W języku współczesnym spotykane są już tylko w języku poetyckim, i to przeważnie do wyrównywania rymów. Formy te istniały jako opozycja dla form *мной, тобой, ей, собой*. Zasada ekonomii językowej wyeliminowała dublety i kolejnym stadium będzie transformacja istniejących w języku mówionym form, w tym przypadku *мной, тобой, ей, собой*. Na zmiany w paradygmacie odmiany zaimka osobowego w języku rosyjskim wpływa również nasilająca się redukcja, np. formy *меня/мне* we współczesnej wymowie się nie różnią.

Podczas przeglądu tendencji analitycznych należało skupić się również na rodzajniku i jego roli w językach analitycznych, gdyż rodzajnik powinien zacząć się kształtować w momencie utraty przez język fleksji. Na podstawie przeanalizowanego materiału stwierdziłem, że w języku polskim i rosyjskim istnieje możliwość wykształcenia rodzajnika. Jego funkcję może pełnić:

1. partykuła

Wśród wszystkich grup partykuł najistotniejszą dla wykształcenia rodzajnika jest grupa partykuł wzmacniających, partykuły o treści emocjonalnej i grupa partykuł o treści modalnej, ale pełniących funkcje morfemów gramatycznych, czyli partykuł formotwórczych i słowotwórczych, np. w dialektach rosyjskich i mowie potocznej: *В отныськ-то когда пойдёме?*

2. zaimek wskazujący: pol. *Do pociągu wsiadła kobieta. Kobieta ta była ubrana w białą skórzaną kurtkę.*

Wyrażonym materialnie faktem kształtowania się nowych tworów na granicy słowo + słowo puste / rodzajnik nieokreślony jest przyłączanie do rzeczowników cząstki o bliżej nieokreślonym jeszcze znaczeniu. Dla języka polskiego jest to tendencja do nadużywania końcówki *-a*, historycznie związanej z biernikiem rzeczowników męskoosobowych: *widzę pana, pytam nauczyciela*. W dalszym historycznym rozwoju języka polskiego końcówka ta znalazła się w określonych grupach rzeczowników niemęskoosobowych, takich jak: pol. *Wyślij mi w tej sprawie maila; Puść mi smsa; Kupiłem sobie laptopa; Zakupiłem niedawno pendrive'a*.

Leksem *-a* zawsze wyraża jednostkowość i nieokreśloność przedmiotu. Leksem ten jest tożsamy z zaimkiem nieokreślonym *jeden*. Przy rozszerzeniu kontekstu dla tych zdań otrzymaliśmy model zbliżony do bułgarskiego: *Wyślij mi w tej sprawie maila. Mail ten powinien przyjść do soboty; Zakupiłem niedawno pendrive'a. Pendrive ten kosztował dwieście złotych*.

Na podstawie przeanalizowanego materiału doszedłem do następujących wniosków:

1. Rodzajnik jest jednym z podstawowych wyznaczników analityczności. Jeśli stwierdzamy, że język rosyjski i polski stają się analityczne, to w miejscu przypadków powinny powstać słowa puste, w językoznawstwie nazywane rodzajnikami określonymi i nieokreślonymi.
2. Istnieją dowody na to, że języki słowiańskie mogą na swoim gruncie wykształcić rodzajnik (bułgarski i macedoński). Języki słowiańskie posiadają odpowiednią strukturę, która pozawala na używanie rodzajnika (gwary rosyjskie, zaimek wskazujący *ТЪ* w języku staro-cerkiewno-słowiańskim i jego rozwój w poszczególnych językach słowiańskich).
3. Oba analizowane języki (polski, rosyjski) mają wszelkie predyspozycje do wykształcenia rodzajnika. Mogą go umieścić zarówno przed słowem, jak i po słowie. Taki rodzajnik może posiadać wszystkie znaczenia: jednostkowość, zbiorowość, ogólność.
4. Oba analizowane języki dysponują sprzyjającymi warunkami do wykształcenia rodzajnika, takimi jak:
 - a) rosnąca ilość kalk z języków analitycznych, wzrastająca ilość tłumaczeń z języków analitycznych;

b) otoczenie językowe, gdyż zarówno język polski, jak i rosyjski znajdują się w bezpośrednim kontakcie z językami rodzajnikowymi. Przypomnijmy, że jedna z teorii analityzmu języka bułgarskiego mówi, że na przekształcenie struktury językowej wpłynęło otoczenie językowe (język turecki) (Polikarpow, 1979).

W tłumaczeniach na język polski rodzajniki najczęściej są pomijane. Jednak w języku polskim również można zaobserwować proces identyczny do tego, jaki spowodował powstanie rodzajników w innych językach indoeuropejskich – w języku praindoeuropejskim rodzajników nie było, powstały w niektórych językach dopiero później. W poniższych zdaniach zaimki wskazujące *ten / ta / to* wyraźnie pełnią funkcję identyczną do przedimka określonego: pol. *Co z tą Polską?*; *Ten Tomek jest nie do wytrzymania*; *Co mam z tym Robertem zrobić?*

W pracy niniejszej w centrum mojego zainteresowania znalazły się przyimek i wyrażenie przyimkowe. Po zdefiniowaniu tej części mowy i zgromadzeniu korpusu przyimków polskich i rosyjskich udało się wyodrębnić następujące schematy, wg których powstają rosyjskie przyimki wtórne:

1. Przysłówek → przyimek, np. *внутри, возле, вокруг, мимо, вслед*;
2. Imiesłów przysłówkowy → przyimek, np. *благодаря, включая, исключая, начиная*;
3. Rzeczownik w przypadku zależnym → przyimek, np. *путём* + Dopełniacz – *он пришел к этой мысли путем размышлений* (ze „Słownika słów strukturalnych”);
4. Przyimek pierwotny + rzeczownik w przypadku zależnym → przyimek, np. *в лице* + Dopełniacz – *в лице профессора Иванова наука потеряла выдающегося ученого*; *на смену* – Celownik – *на смену жару пришли холода* (ze „Słownika słów strukturalnych”);
5. Przyimek pierwotny + rzeczownik w przypadku zależnym + przyimek pierwotny → przyimek, np. *по отношению к* + Celownik – *его чуткость по отношению ко всем нам просто не знала границ*; *в расчёте на* + Dopełniacz – *в расчёте на жаркий день мы оделись легко* (ze „Słownika słów strukturalnych”);
6. Przysłówek + przyimek pierwotny → przyimek, np. *согласно с* + Narzędnik – *книги разложены согласно с инструкцией*, *наряду с* + Narzędnik – *в то*

время дети работали наряду со взрослыми (ze „Słownika słów strukturalnych”);

7. Imiesłów przysłówkowy + przyimek pierwotny → przyimek, np. *невзирая на* + Biernik – *он продолжал работать невзирая на болезнь и усталость, несмотря на* + Biernik – *несмотря на свою молодость, он хороший врач* (ze „Słownika słów strukturalnych”);

8. Przyimek pierwotny + rzeczownik w przypadku zależnym + przyimek pierwotny (+ rzeczownik w przypadku zależnym) → przyimek, np. *через* + Narzędnik + *после* + dopełniacz – *книга этого писателя вышла в свет только через два года после его смерти, от* + dopełniacz + *к* + Celownik – *несмотря ни на что он продолжал ходить от дома к дому*.

Dla języka polskiego zostały wykorzystane schematy zaproponowane przez Beatę Milewską (Milewska, 2003) w pracy pt. „Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie”:

1. dawno zastygłe formy przypadkowe rzeczowników – np. *między, wśród*;
2. skostniałe dawne wyrażenia przyimkowe – np. *podczas, spośród, wbrew, wobec, wskutek* i in.
3. skostniałe formy imiesłowu przysłówkowego uprzedniego, np. *wyjąwszy*;
4. inne części mowy niebędące wyłączenie przyimkami:
 - a) rzeczowniki – np. *celem, drogą, dzięki, mocą, skutkiem, tytułem* i in.
 - b) przysłówki – np. *blisko, bliżej, obok, około, opodal, poniżej, powyżej, wewnątrz* i in.
 - c) spójniki – np. *niż*;
5. połączenia przyimkowe, czyli ciągi analityczne, w których skład wchodzi przyimki właściwe oraz inne części mowy:
 - a) przyimek właściwy + rzeczownik – np. *na rzecz, pod pozorem, w ciągu, w świetle, z okazji* i in.
 - b) przyimek właściwy + rzeczownik + przyimek właściwy – np. *w odpowiedzi na, w odróżnieniu od, w związku z, z uwagi na* i in.;
 - c) rzeczownik + przyimek właściwy – *rodem z*;
 - d) przysłówki + przyimek właściwy – np. *daleko od, odnośnie do, zależnie od, zgodnie z* in.;

- e) przyimek właściwy + przysłówek + przyimek właściwy – *z daleka od*;
- f) przyimek właściwy + rzeczownik + rzeczownik – *z punktu widzenia*;
- g) zaimek względny + przyimek właściwy – *co do*.

Po sporządzeniu zestawienia stwierdziłem, że w języku polskim w odróżnieniu od języka rosyjskiego przyimki wtórne mogą powstawać na bazie spójników, przyimka właściwego z dwoma rzeczownikami oraz zaimka względnego z przyimkiem właściwym. Porównanie tych modeli było punktem wyjścia do analizy porównawczej korpusu przyimków wtórnych w języku polskim i rosyjskim, gdyż w obu językach przyimki wtórne zaczynają nabierać coraz większego znaczenia i dzięki językowi prasowemu i publicystycznemu stopniowo przenikają do języka ogólnonarodowego.

Beata Milewska nie zalicza do grupy przyimków par przyimkowych, np. *na... przed*: *na pięć minut przed przyjazdem*. Wydaje się jednak uzasadnione traktowanie tych par jako konstrukcji przyimkowych, gdyż są one określonym wzorem, pod który można podstawiać inne części mowy.

W sporządzonym na potrzeby pracy korpusie podzieliłem przyimki rosyjskie na: odprzysłówkowe proste, np. *вблизи*; odprzysłówkowe złożone, np. *вблизи от*; wtórne odprzysłówkowe proste, np. *вокруг*; wtórne odprzysłówkowe złożone, np. *вдалеке от*; odczasownikowe proste, np. *включая*; złożone odczasownikowe połączenia przyimkowe, np. *глядя по*; przyimki odimienne proste, np. *ным*; złożone odimienne połączenia przyimkowe, np. *без помощи*; z dwoma przyimkami pierwotnymi, np. *в зависимости от*; przyimki odprzymiotnikowe proste, np. *касаемо*; złożone, np. *применительно к*.

Analiza porównawcza dwóch niezależnie sporządzonych korpusów przyimków wtórnych pozwoliła odnaleźć dla obu języków nowe jednostki pełniące funkcję przyimków:

Język rosyjski: *ближе к; в атмосфере; в вопросе; в вопросах; в глубине; в завершение; в защиту; в исполнении; в масштабе; в момент; внизу; во вред; в обществе; в ожидании; в области; в отсутствие; в близости; впоследствии; в пределах; в присутствии; в период; в приступе; в размере; в ритме; вскоре после; в середине; в стиле; в сфере; в углу; в центре; выше; до конца; зависимо от; замещающая; за благополучие; за неимением; из области; из перспективы; как; конца; на боку; на глубине; на исходе; на манер; на краю; на переломе; на пороге;*

на память о; на примере; насквозь; на склоне; на уровне; на страницах; на тему; на фоне; на территории; на стороне; непосредственно к; несогласно с; ниже; обок; опираясь на; под опеку; по делам; под командованием; под начальством; под покровительством; под конец; под прикрытием; под тяжестью; под руководством; под лозунгом; по мнению; под названием; по поручению; по образцу; пополудни; по принципу; по праву; под предводительством; по ходатайству; прямо к; при виде; родом из; сразу после; с момента; снаружи; со времени; со времён; с периода; с середины; с точки зрения; у ворот; у выхода из; у подножия; у порога; ценой (ценою); чем.

Wyrażenia pełniące funkcję przyimka: *чем* i *как* znalazły się poza zaproponowanymi przez mnie schematami.

Podczas analizy nie odnalazłem ekwiwalencji dla następujących jednostek: *celem* (odpowiednikiem może być tylko wyrażenie „*с целью*”); *со до; лад; о krok od; pod maską; pod płaszczykiem; pod wezwaniem; pod względem; w skali; w wydaniu.*

Następujące wyrażenia przyimkowe: *на память от; на базе; у ворот* mogą być zmodyfikowane: *в память о; на базе; у врат.*

W korpusie Beaty Milewskiej brak następujących przyimków wtórnych: *на czele z; на drodze до; nieopodal od*. W rejestrze znajdują się wyrażenia przyimkowe: *на czele; на drodze, nieopodal.*

Polski przyimek wtórny *u boku* (*pozostać u boku Wicekróla*) nie znalazł się w żadnym słowniku dwujęzycznym.

W zestawieniu z rejestrem Beaty Milewskiej następujące wyrażenia w języku rosyjskim dążą do uprzyimkowania: *для пользы; в честь; в адрес / по адресу; на дне; на грани; в пользу; на предмет; на поприще; на юге; на примере; наверху; внутрь; в центр; на задах; на пользу; в знак; с начала; со стороны; под управлением; под опекой; под патронатом; под видом; по обвинению; на стороне; прямо к; прямо в; прямо из; одновременно с; в аспекте; в сопровождении; в категории; в направлении; в перспективе; в позе; прямо на; совместно с; в сторону; в компании; в заботе о; в согласии с; с момента; времен; с мыслью о; по причине; от руки.*

Analiza porównawcza klasy polskich i rosyjskich przyimków pozwala zaproponować rejestr przyimków polskich, które można uznać za wyrażenia dążące do

uprzyimkowienia. Wyrażenia te nie zostały uwzględnione w innych opracowaniach na temat polskich przyimków wtórnych: *bez pomocy; bez towarzyszenia; w uzupełnieniu; włączając; w ilości; w osobie; dla uniknięcia; na chwałę / ku chwale; na podobieństwo; z przodu; na przedzie; na czele; w trybie; aż do; w załączeniu do; do dyspozycji; licząc na; w rodzaju; w gronie; w odosobnieniu od; na poczet; w tonacji; unisono z; na warunki; w gronie; w grono; do grona; poza granice; poza granicami; kosztem; kończąc; metodą; na spotkanie; na rękę; na złość; na ukos od; na imię; na prawach; na równi z; na zmianę; zaczynając od / poczynając od; nie bez; nie mówiąc o; nie do; niedługo przed; na krótko przed; nie licząc; wkrótce po; pod znakiem; na podobieństwo; po upływie; po linii; przy pomocy; za pośrednictwem; na drodze; w sąsiedztwie; stosownie do; przeszedłszy; z wierzchu; ponad; po upływie; sądząc po; z uwzględnieniem; licząc od; typu; temu.*

Omawiając rolę przyimków i konstrukcji przyimkowych, stwierdziłem, że zgodnie z tradycyjną definicją analityzmu pojmowanego jako proces morfologiczno-składniowy najważniejszą rolę w zaniku systemu syntetycznego odgrywają przyimki i ich pochodne, czyli tzw. wyrażenia przyimkowe. Tak właśnie – w drodze leksykalizacji – w funkcji przyimkowej powstały grupy przyimków odrzeczownikowych, odprzysłówkowych, odmiesłowowych. W taki sposób zarysował się ogólny proces morfologiczno-składniowy polegający na przechodzeniu form od syntetycznych do analitycznych.

Badania nad przyimkiem pozwoliły dostrzec, że rozwój klasy przyimków wtórnych czyni składnię analityczną. W języku polskim i rosyjskim przyimki wtórne charakteryzują się konkretyzacją i specjalizacją funkcji znaczeniowych. Nie wnoszą one nowych znaczeń do systemu istniejących już w polszczyźnie i ruszczyźnie (relacje przestrzenne, temporalne, kontraryjne, genetyczne, partytywne, inkluzyjno-ekskluzywne, komutatywne, aproksymacji, dystrybtywne, przyczynowe, celu, interesowne, dotyczenia, sposobu, dopowiedzenia, stosowności, komparatywne, translatywne, instrumentalne, mediatywne, aktywne, zwierzchnictwa, modalności). Znaczenia te były wcześniej oddawane formą przypadkową lub przez przyimek pierwotny. Proces uprzyimkawiania wyrazu to proces kondensacji energii predykatywnej słowa przy pozyskaniu przez wyraz nowej materialnej otoczki i zgodnie z tą nową otoczką. Przy prowadzeniu badań na potrzeby niniejszej pracy zwrócono

uwagę na ponowną aktywizację przyimków skreślonych już niegdyś z podręczników gramatyki. Zarówno Milewska (2003), jak i Wsiewołodowa (2000) w swoich pracach podkreślają fakt, że system przyimków wtórnych jest otwarty. Na bazie tych ostatnich modeli konstrukcji przyimkowych w języku można odnaleźć znaczącą ilość takich zestawień, które pełniąc funkcje przyimka, wpływają na wyższy stopień zanalizowania języka. Droga przejścia od systemu syntetycznego do analitycznego przebiega następująco: konstrukcja syntetyczna – konstrukcja z przyimkiem pierwotnym – konstrukcja z przyimkiem wtórnym, np. *koleżeńska pomoc / pomoc od kolegów i koleżanek / pomoc ze strony kolegów i koleżanek*.

Przejście słowa do kategorii słów pomocniczych, a do takich należą przyimki, odbywa się drogą desemantyzacji i utraty gramatycznych oznak – form morfologicznych i składniowej pozycji w zdaniu.

Wśród zanotowanych ostatnio konstrukcji przyimkowych wtórnych znaleziono również przykłady form wariantywnych, np. rosyjski przyimek wtórny *в стиле* może posiadać rekcję dopełniacza i biernika np. *здание в стиле поздний модерн* oraz *здание в стиле позднего модерна* lub w konstrukcji *за спиной* (кого?) oraz *за спиной* (у кого?). W języku polskim obocznie występują formy *analogicznie z* i *analogicznie do*.

W procesie wzrostu analityzmu w języku polskim i rosyjskim istotny jest fakt, że przypadek i połączenia przyimkowo-przypadkowe są funkcjonalnie równoważne. Powstające nowe konstrukcje przyimkowe na bazie innych części mowy są kontynuacją najstarszych tendencji w językach słowiańskich. Przeprowadzone obserwacje rozwoju systemu przyimków w języku polskim i rosyjskim pozwalają stwierdzić, że system fleksji rzeczownikowej okazał się w pewnym momencie zbyt wielofunkcyjny, musiał pozbyć się niektórych nadmiarowych funkcji, poszukując dla nich nowej roli. Nasilenie się tendencji analitycznych nakłada się na procesy o podłożu semantycznym. Wyrażenia przyimkowe posiadają w zestawieniu z formą przypadku nadwyżkę treści semantycznych dzięki obecności przyimka. Przyimek usuwa ewentualną dwuznaczność konstrukcji składniowej i precyzuje ogólną zawartość znaczeniową sygnalizowaną formą przypadku.

Wszystkie wymienione zjawiska pozwoliły dojść do wniosku, że język polski i rosyjski mimo swojej struktury syntetycznej wykazują mocne tendencje analityczne.

BIBLIOGRAFIA

1. Abdukadyrow 1982 – Абдукадыров И. Семантическая функция предлога в лексико-грамматической системе языка (на материале немецкого, русского и узбекского языка) – Москва, 1982.
2. Amiantowa, Bitechtina, Wsiewołodowa, Klobukowa 2001 – Амиантова Э.И., Битехтина Г.А., Всеволодова М.В., Клобукова Л.П. Функционально-коммуникативная лингводидактическая модель языка как одна из составляющих современной парадигмы (Становление специальности «Русский язык как иностранный») // Вестник московского университета. Серия 9 Филология, 2001, № 6.; s. 215-233.
3. Anusiewicz 1978 – Anusiewicz J. Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim. Wrocław; str 12-21; 150-151.
4. Babow 1991 – Бабов К. Взаимодействие болгарского и русского языков в области предложной системы. Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich. Łódź, 1991; s. 5-13.
5. Bajerowa 1952 – Bajerowa I. O podwajaniu polskich przyimków, „Język Polski” XXXII; Warszawa 1952.
6. Bajerowa 1980 – Bajerowa I. Kontekst a znaczenie przyimków przestrzennych, „Język Polski” LX; Warszawa 1952.
7. Bajerowa 1997 – Bajerowa I. O najważniejszym procesie składniowym doby nowopolskiej (na podstawie materiałów języka ogólnopolskiego XIX w.), Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, z.192, Prace językoznawcze IX.; Kraków 1997.
8. Bartoszewicz 1987 – Bartoszewicz A. Zagadnienia ewolucji współczesnego języka rosyjskiego, Warszawa 1987.
9. Bednarek 1999 – Bednarek A O przyimkach w języku polskim, w Język – teoria – dydaktyka, red. B.Greszczuk, Rzeszów 1999.
10. Bluszcz 1980 – Bluszcz A. Kontekst a znaczenie przyimków przestrzennych, „Język Polski” LX, Warszawa 1980.
11. Bondarenko 1961 – Бондаренко С.В., Предлоги в современном русском языке, Москва 1961. s. 3-8, 8-9, 11, 57.

12. Brodowska 1951 – Brodowska M. Objawy przekształceń celownika syntetycznego w formy przyimkowe w języku polskim, sprawozdania PAU LII.
13. Brodowska-Honowska 1955 – Brodowska-Honowska M. Historyczne procesy przekształcania polskiego celownika w formy przyimkowe, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, t.I, Warszawa.
14. Bryzgunowa 2007 – Брызгунова Е.А.. Развитие морфологического и синтаксического анализма в русском языке, III Международный конгресс исследователей русского языка "Русский язык: исторические судьбы и современность", Сборник тезисов, Москва 2007.
15. Bugakov 2008 – Bugakov O.V., *Semantic States of Ukrainian Prepositions*, *Studia Kognitywne* 8, Warszawa 2008.
16. Buttler 1976 – Buttler D. Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny, Warszawa 1976.
17. Buttler 1967 – Buttler D. Ekspansja konstrukcji analitycznych, „Poradnik Językowy” I.
18. Buttler 1982 – Buttler D. Użycie przyimków w różnych odmianach współczesnej polszczyzny, „Prace Filologiczne” XXXI.
19. Buttler 1986 – Buttler D. Kalkowanie struktury lub funkcji semantycznej obcych przyimków i wyrażeń przyimkowych, w *Kultura języka polskiego*, t. I, Warszawa.
20. Chrakowskij 2003 – Chrakowskij W.S. Возрождение дуалиса в русском императиве / Procesy innowacyjne w językach słowiańskich, *Prace Slawistyczne* 114, SOW, Warszawa 2003, s.17-24.
21. Czerwińska 1998 – Czerwińska I. O łączliwości i znaczeniu przyimka za pośrednictwem. „Poradnik językowy” I.
22. Czerwińska 2001 – Czerwińska I. O Przyimki dwusegmentowe z członem pod implikujące argument osobowy, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Filologia Polska* 55.
23. Czochlarski 1990 – Czochlarski J., *Gramatyka niemiecka dla Polaków*, Warszawa 1990.
24. Dalewska – Greń 1997 – Dalewska - Greń H., *Języki słowiańskie*, wydawnictwo naukowe PWN Warszawa 1997, s. 337- 441.

25. Dalewska – Greń 1991 – Dalewska - Greń H., Selektywna kategoria rodzaju w języku polskim i serbsko-chorwackim (analiza konfrontatywna), Warszawa 1991.
26. Dimitrowa 2002 – Dimitrowa S., Изменения в болгарском синтаксисе в послевоенный период / Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста, Moskwa 2002; s. 322-330.
27. Doroszewski 1932 – Doroszewski W. O przyimku u i o rzeczach ogólniejszych. „Poradnik Językowy” 2.
28. Doroszewski 1949 – Doroszewski W. O przyimku oprzez, „Poradnik Językowy” I.
29. Dulian 1992 – Dulian R. Czy w świetle jest przyimkiem wtórnym?, „Język Polski” LXXX, nr 3-5.
30. Dulian 1992 – Dulian R. O funkcjach wyrażeń w uzaniu, na rzecz, „Język Polski” LXXXII, n-r 2-3.
31. Foland 1982 – Foland M. O funkcjach przyimka poprzez we współczesnej polszczyźnie, „Poradnik Językowy” 3.
32. Grochowski 1976 – Grochowski M. Przyimek jako wykładnik relacji semantycznych między wyrażeniami predykatywnymi, „Polonika” II.
33. Gołanowa 1998 – Голанова Е. И. О “мнимых сложных словах” (развитие класса аналитических прилагательных в современном русском языке) // Лики языка. К 45-летию научной деятельности Е. А. Земской / Ред. М. Я. Гловинская. Москва, 1998, s. 31-39.
34. Gołub 2001 – Голуб И., Стилистика русского языка, Москва 2001, s. 156-157, 260-261.
35. Greenberg Joseph Harold 1963 – Гринберг Дж., Квантативный подход к морфологической типологии языков, Новое в лингвистике, 1963.
36. Graudina 1980 - Граудина Л.К. Вопросы нормализации русского языка: Грамматика и варианты. Москва, 1980; s. 3
37. Handke 1998 – Handke K., Liczebniki zbiorowe – kategoria fleksyjna czy słowotwórcza? „Język Polski”, t. 58, s. 15-21

38. Handke 1994 – Handke K., Przyczyny ograniczenia fleksji nominalnej w polszczyźnie współczesnej, W: *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku. Zbiór studiów*. Red. K. Handke i H. Dalewska-Greń, Warszawa 1994, s. 73-83.
39. Horecký, Buzássyová, Bosák 1989 – Horecký J., Buzássyová K., Bosák J. *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, Bratislava 1989.
40. Jacobson 1975 – Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: “за” и “против” / Ред. Е. Я. Басин, М. Я. Полякова. Москва, 1975, s. 193-230.
41. Jadacka 2006 – Jadacka Hanna, *Kultura Języka Polskiego, Fleksja, słowotwórstwo, składnia* – Warszawa 2006, s. 18-84.
42. Jędrzejko 1993 – Jędrzejko E., *Nominalizacje w systemie i w tekstach współczesnej polszczyzny*, Katowice 1993.
43. Kempf 1962 – Kempf Z. Od przypadku do przyimka, *Zeszyty naukowe WSP w Opolu, Językoznawstwo*, nr 2.
44. Kempf 1970 – Kempf Z. Rozwój i zanik polskiego partitivu, „*Język Polski*” L.
45. Kempf 1972 – Kempf Z. O sposobach językowego wyrażania przyczyny, „*Prace Filologiczne*” XXII.
46. Kester-Toma 1993 – Z. Kester-Toma, Standart, substandart, nonstandart, „*Rusistika*”, 1993, 2, s. 15-31.
47. Kondraszow 1986 – Кондрашов Н.А., *Славянские языки*, Moskwa 1986
48. Konstrukcje analityczne w językach różnych typów 1965 – Аналитические конструкции в языках различных типов, Сб. ст. / Отв. ред. В. М. Жирмунский, О. П. Суник. Москва.; Ленинград., 1965.
49. Koniuszkiewicz 2005 – Конюшкевич М., О механизме опредложивания знаменательной лексики, *Актуальні проблеми морфології*, Донецьк 2005.
50. Koseska-Toszeva 2007 – *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna*, Violetta Koseska-Toszeva, Małgorzata Korytkowska, Roman Roszko, Warszawa 2007.
51. Korczagina 2003 – Корчагина. Е.Л., *Приглашение в Россию 2.*, Москва, 2003.
52. Korytkowska 2003 – Korytkowska M. Uwagi o tendencjach rozwojowych w zakresie procesów nominalizacji w języku bułgarskim i polskim / *Procesy innowacyjne w językach słowiańskich, Prace Slawistyczne* 114, SOW, Warszawa 2003; s. 77-87.

53. Korytkowska 1992 – Korytkowska M., Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska, Typy propozycji predykatywno-argumentowych, Warszawa 1992; s. 8-20.
54. Kryżan-Stanojecz 2003 – Kryżan-Stanojecz B., Od błędu do normy/ Procesy innowacyjne w językach słowiańskich, Prace Slawistyczne 114, SOW, Warszawa 2003, s. 89-100.
55. Krysin 1997 - Krysin L.P., Najnowsze dzieje języków słowiańskich 1997 – Русский язык, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole 1997, redaktor naukowy Evgenij Szyrjajev.
56. Lachur 1999 – Lachur Cz. Semantyka przestrzenna polskich przyimków prefigowanych na tle rosyjskim, Opole.
57. Liedieniew 1971 – Леденев Ю.И. О характере коммуникативной знаменательности неполнозначных слов // Русский язык. Материалы и исследования. Вып.3 – Ставрополь, 1971.
58. Łaptiewa 2002 – Łaptiewa O.A., Узус как арена языкового изменения / Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста, Moskwa 2002.
59. Markowski 2000 – Markowski A., Jak dobrze mówić i pisać po polsku?, wydawnictwo Przegląd Reader's Digest, Warszawa 2000; s. 288-375.
60. Markowski 2005 – Markowski A. Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne. Wydawnictwo Naukowe PWN.; s. 21.
61. Martinet 1970 – Martinet A., Podstawy lingwistyki funkcjonalnej, Warszawa 1970.
62. Maryniakowa 1993 – Maryniakowa Irena, Gramatyka konfrontatywna rosyjsko-polska. Morfologia ze słotwórstwem, Warszawa 1993, s. 28, 30-31, 129,130, 132, 138, 150-152, 234.
63. Meillet 1958 – Meillet A. 1958, Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego, Warszawa 1958.
64. Mieczkowska 2003 – Mieczkowska H., Formy zaniku fleksyjności w deklinacji słowackiej w konfrontacji z polszczyzną / Procesy innowacyjne w językach słowiańskich, Prace Slawistyczne 114, SOW, Warszawa 2003.

65. Milewska 2003 – Milewska B. Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie, Gdańsk 2003.
66. Mirczew 1972, Mirczew K. Język starobułgarski, Sofia 1972.
67. Najnowsze dzieje języków słowiańskich, Србски језик, redaktor naukowy Milorad Radovanović, Opole 1996.
68. Najnowsze dzieje języków słowiańskich, Български език, redaktor naukowy Stefana Dimitrowa, Opole 1997.
69. Olechowicz, Spirydowicz 1980 – Olechowicz M, Spirydowicz O, Gramatyka dydaktyczna języka rosyjskiego, PWN, Warszawa 1980 r.; s.53-91, 172-256.
70. Panow 1968 – Панов М.В. Русский язык и советское общество, Москва 1968.
71. Panow 1971 – Панов М. В. Об аналитических прилагательных // Фонетика. Фонология. Грамматика. Москва, 1971.
72. Panow 1984 – Панов М. В. Аналитические и синтетические языки // Словарь юного филолога / Составитель М. В. Панов. Москва, 1984.
73. Panow 1988 – Панов М. В. Из наблюдений над стилем современной периодики // Язык современной публицистики. Москва, 1988.
74. Pieszkowski 1956 – Пешковский А.М. Русский синтаксис в науном освещении, Москва 1956. s. 62-164, 304-221, 148.
75. Polikarpow 1979 – Поикарпов А.А. Элементы теоретической социолингвистики, Москва 1979; s. 42-44.
76. Prokurowska 1977 – Прокуровская Н.А. Незнаменательная лексика в русской разговорной речи (Состав и функции) – Саратов 1977, автореферат.
77. Przysłówki i przyimki 2005, Studia ze składni i semantyki języka polskiego pod red. M.Grochowskiego, Toruń, 2005; s.15-43.
78. Pstryga 2003 – Pstryga A. Zmiana współczesnych słowiańskich standardów językowych – aspekty słowotwórcze, Procesy innowacyjne w językach słowiańskich, Prace Slawistyczne 114, SOW, Warszawa 2003, s. 175-188.
79. Rogożnikowa 1975 – Рогожникова Р.П., Структурные типы служебных слов (предлоги, союзы) в толковых словарях русского языка // в кн. Современная русская лексикография – Ленинград, 1975, s.3-4.

80. Rudnik-Karwatowa 2003 – Rudnik-Karwatowa Z. O najnowszych tendencjach w słowotwórstwie, Procesy innowacyjne w językach słowiańskich, Prace Slawistyczne 114, SOW, Warszawa 2003, s.199-210.
81. Rusek 1964 – Rusek J., Deklinacja i użycie przypadków w triodzie Chłudowa, studium nad rozwojem analityzmu w języku bułgarskim, Wrocław –Warszawa - Kraków 1964.
82. Siatkowski 2003 – Siatkowski J. Zmiany morfologiczne we współczesnym języku czeskim, Procesy innowacyjne w językach słowiańskich, Prace Slawistyczne 114, SOW, Warszawa 2003, s. 211-223.
83. Sick, Bastian 2004 – Sick, Bastian Der dativ ist dem Genetiv sein Tod, Verlag Kiepenheuer und Witsch, Köln und SPIEGEL ONLINE GmbH, Hamburg 2004
84. Stieber 1979 – Stieber Z., Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich, Warszawa 1979, s. 93-185.
85. Staniszewa 1968 – Staniszewa D., К проблеме установления в языке систем вариантов (на материале синтаксиса славянских языков) / Известия на института за български език, Книга XVI, 1968, Българска Академия на Науките.
86. Staniszewa 1982 – Staniszewa D., Локальная оппозиция падежей ВИН:ЛОК в истории болгарского, древнерусского и белорусского языков / Годишник на Софийския университет „Климент Охридски”, факултет по славянски филологии, Том 76,1 Езикознание 1982, София.
87. Staniszewa 1980 – Staniszewa D., Из историята на българското склонение, Годишник на Софийския университет „Климент Охридски”, факултет по славянски филологии, Том 74,3 Езикознание 1980, София.
88. Szyriajew 1997 – Ширяев Е.Н. Общие процессы в развитии русского языка 1945-1995 гг. W Najnowsze dzieje języków słowiańskich – Русский язык, Opole 1997; s. 12-25.
89. Szaposznikow, 1998 – Шапошников.В. «Русская речь 1990-х», Moskwa.1998; s. 77-86.
90. Szwedowa, 1964 – Шведова Н.Ю. О некоторых активных процессах в современном ситаксисе // Вопросы языкознания № 2, Москва 1964.

91. Uspienski 1965 – Успенский Б.А., Структурная типология языков, Москва, 1965.
92. Wałgina 2001 – Валгина Н.С. Активные процессы в современном русском языке: Учебное пособие, Moskwa 2001, s. 154-181.
93. Wiesielitskij 1958 – Веселитский В.В. Подача составных предлогов и союзов в словаре // Лексикографический сборник – Москва 1958.
94. Winogradow 1972 – Виноградов В.В. Русский язык, Москва 1972, s.231, 683.
95. Wsiewołodowa – Всеволодова М.В., К вопросу о грамматике славянского предлога (Осмысление первичных результатов первого этапа в работе межнационального проекта) Ogród nauk filologicznych, Opole, 2005; s. 707 – 724.
96. Wsiewołodowa 2000 – Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: Учебник. – М., 2000; s. 205-212
97. Wsiewołodowa i inni 2003 – Всеволодова М.В., Клобуков Е.В., Кукушкина О.В., Поликарпов А.А. К основаниям функционально-коммуникативной грамматики русского предлога // Вестник Моск. ун-та, 2003, № 2. s.17-59.
98. Ziemska 2003 – Земская Е.А. Русский язык конца XX века: норма не запрет, а выбор w Procesy innowacyjne w językach słowiańskich, Prace Slawistyczne 114, SOW, Warszawa 2003; s. 245-257.
99. Ziemska 1983 – Земская Е.А. Русская разговорная речь (фонетика, морфология, лексика, жест). – Москва, 1983.
100. Zgólkowa 1980 – Zgólkowa Halina. Funkcje syntaktyczne przyimków i wyrażeń przyimkowych we współczesnej polszczyźnie mówionej – Poznań, 1980.

Słowniki / encyklopedie / poradniki:

1. Wielki słownik polsko-rosyjski, Jan Wawrzyńczyk, Magdalena Kuratczyk, Eliza Małek, Halina Bartwicka, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2005.
2. Wielki słownik polsko-rosyjski, Dymitr Hessen, Ryszard Szypuła, Państwowe Wydawnictwo – Wiedza Powszechna, Wydawnictwo Russkij Jazyk, Moskwa – Warszawa 1979.
3. Wielki słownik rosyjsko-polski, Jan Wawrzyńczyk, Magdalena Kuratczyk, Eliza Małek, Halina Bartwicka, Albina Gołubiewa, Andrzej Wawrzyńczyk, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2004.
4. Wielki słownik rosyjsko-polski, A. Mirowicz, I. Dulewicz, I. Grek-Pabis, I. Maryniak, Państwowe Wydawnictwo – Wiedza Powszechna, Wydawnictwo Russkij Jazyk, Moskwa – Warszawa 1980.
5. Słownik poprawnej polszczyzny, pod redakcją A. Markowskiego, PWN, Warszawa 2000.
6. Słownik języka polskiego, 1958-1969, red. W. Doroszewski, t. I-X (A-Z), t. XI (Suplement), Warszawa.
7. Słownik języka polskiego, 1978, red. M. Szymczak. t. I-III, Warszawa.
8. Słownik współczesnego języka polskiego, 1996, red. B. Dunaj, Warszawa.
9. Nowy słownik poprawnej polszczyzny, pod red. Andrzeja Markowskiego, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000 r.
10. Rozental 2005 - Розенталь Д.Э., Джанджакова Е.В., Кабанова Н.П. Справочник по русскому языку, 2005, Москва.
11. Частотный словарь русского языка под ред. Л.Н. Засорника – Москва, 1977; s. 807.
12. Лингвистический энциклопедический словарь, Москва 1990.
13. Краткий справочник по современному русскому языку 1995, Л.Л. Касаткин, Е.В. Клобуков, П.А. Лекант, Москва 1995.
14. Словарь структурных слов под ред. проф. Морковкина, Moskwa, 1997.
15. Gramatyka rosyjska 1980 – Русская грамматика, гл. редактор Н.Ю. Шведова, Москва 1980, s. 706, 710, 711.
16. Okno v Rossiju 2 – Окно в Россию, часть вторая, Л.Ю. Скорохордов, О.В. Хорохордина, Санкт Петербург, 2004, s. 225.